

INFORMÁCIÓSZABADSÁG – ADATVÉDELEM – STATISZTIKA (IV.)

DR. LAKATOS MIKLÓS

Az adatvédelmi, a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról szóló, az országgyűlési biztostól (ombudsmanról) és a statisztikáról alkotott törvények legfontosabb szabályainak¹ áttekintése után a Titokvédelmi és a Levéltári törvény ismertetése következik. E két törvény bemutatását azért tartjuk fontosnak, mert szerves módon kapcsolódnak a már ismertetett törvényekhez. Különösen az információs szabadság és adatvédelem „alkotmányának” tekinthető adatvédelmi törvény vonatkozásában található konkrét kapcsolódási pontok. A Titokvédelmi és a Levéltári törvény elfogadásával az Országgyűlés tovább szélesítette a témakör jogi alapját, ugyanakkor a jogállam kiépítésének fontos állomását is jelentik ezek a törvények. Jelen ismertetés a szerteágazó szabályrendszerből főleg azokat az elemeket emeli ki, amelyek hatással lehetnek a statisztikusok munkájára.

TITOKVÉDELMI TÖRVÉNY²

A titokvédelem szabályozása az Adatvédelmi törvény által kijelölt irányt követi és koncepciójában megfelel a nemzetközi normáknak. Hazánk történelme során az állam működésének adatai általában titkosak voltak, és a nyilvános adat kivételnek számított. A Titokvédelmi törvény ezzel szemben a közérdekű adat nyilvánosságának általánosságga mellett a titkot teszi kivétellé, jelentősen korlátozva a titokká minősíthető adatok körét, szigorúan megszabva a titkosíthatóság időtartamát. (Az elmúlt évtizedekben az ún. totális titokvédelmi rendszernek lehettünk tanúi, mikor a titokvédelem nemcsak az állam jogosan védendő titkaira terjedt ki, hanem lehetővé tette a legjelentéktelenebb adatok titkossá minősítését is, szinte parttalaná téve a minősítői jogosultsággal rendelkező hivatalnokok és a titokká minősíthető információk körét.)

A jelen szabályozás csak az állam- és a szolgálati titok szabályozására terjed ki. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert számos más titokfajta létezik. Gondoljunk a különböző jogszabályok által definiált, illetve védeni kívánt levél-, magán-, üzemi, üzleti, bank-, orvosi, ügyvédi, gyónási és egyéb titkokra. Nyilvánvaló, hogy e szerteágazó titok-

¹ Lásd: *Statisztikai Szemle*. 1994. évi 7. sz. 547–559. old.; 8–9. sz. 625–636. old.; 10. sz. 761–777. old.

² 1995. évi LXV. törvény az államtitokról és a szolgálati titokról. A törvényt az Országgyűlés 1995. július 27-én fogadta el. Megjelent: *Magyar Közlöny*. 1995. évi 56. sz. 3002–3018. old.

fajták együttes szabályozására nincs lehetőség, megoldásként az kínálkozott, hogy az állami és a szolgálati titok fogalmának pontos meghatározásával lehetőség legyen az egyéb, főleg a magánszférában jelentkező titokfajtáktól való elhatárolódásra. (A titokfajták közé tartozik a Statisztikai törvény által definiált egyedi adat fogalma, ugyanis a 20. §-ban kimondja, hogy „Az egyedi adatok más jogszabályok alkalmazása szempontjából magántitoknak minősülnek”. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert az egyedi adatnak az állami, illetve a szolgálati titoktól való elhatárolását ez a rendelkezés is segíti.) Természetesen az egyedi adat is lehet állami, illetve szolgálati titok tárgya, ha azt a minősítési eljárás során annak minősítik.

A titokvédelem szabályozására különféle megoldások lehetségesek. A titokról és annak védelméről külön titokvédelmi törvény született például Svédországban, Kanadában, Nagy-Britanniában, Ausztriában. Vannak országok (például az Egyesült Államok), amelyek az információszabadságról szóló törvényben vagy a büntető törvénykönyvben szabályozták ezt a kérdést. Az általános alapelv azonban mindegyik esetben az, hogy a titkosítás csak az információszabadság kivételes korlátozása lehet. Rendre megjelennek ezekben a nemzetközi szabályokban a titokkörök, amelyek azt jelzik, hogy melyek azok a védendő érdekek, információk, amelyek nyilvánosság előli elzárását az állampolgárnak a közös érdekek jegyében méltányolni és elfogadni indokolt.

A következőkben ismertetjük a törvény legfontosabb rendelkezéseit, és egyben utalunk azokra a szabályokra, amelyek más törvényekhez kapcsolódnak.

A törvény viszonylag részletesen foglalkozik az értelmező rendelkezések körében egyes fogalmak meghatározásával. A jogi kodifikációnak újabban elterjedően levő megoldásai közé tartozik, hogy a törvény – az adott törvény szempontjából fontos – fogalmak pontos meghatározását adja, annak érdekében, hogy a jogalkalmazó tisztában legyen e fogalmak belső tartalmával, és el tudja választani a más törvényekben meglévő esetlegesen hasonló fogalmaktól.)

A jelen törvény fontosabb fogalmai közé tartozik a „minősítés”, a „minősített adat”, az „érvényességi idő”, a „titokbirtokos” tartalmi meghatározása.

E sokféle fogalomkörből – fontossága miatt – ki kell emelni a „minősített adat” értelmezését, ugyanis ebben az esetben a jogalkotó szakít az eddigi iratközpontú titokvédelmi rendszerrel, és más adathordozókra is kiterjeszti a védelmet, ami az informatika elterjedésével egyre fontosabbá válik. Számol azzal is, hogy szóbeli információ is tartalmazhat védendő adatot, ezért kiterjesztően kívánja értelmezni a minősített adat körét. (Egyes ellenzéki képviselők kifogásolták, hogy a szóbeli információ minősített adat legyen, tekintettel arra, hogy az ellenőrzési lehetőség ebben az esetben igen korlátozott.)

Az említett törvények közötti összhangot az is biztosítja, hogy az értelmező rendelkezések utolsó szakasza (2. §(3)) kimondja, hogy a jelen törvényben nem definiált fogalmak esetében az Adatvédelmi törvény rendelkezései az irányadók, illetve utalás történik a Levéltári törvény egyes rendelkezéseire is.

A Titokvédelmi törvény kulcseleme az államtitok, illetve a szolgálati titok meghatározása. Fontossága miatt a teljes szöveget idézzük.

„3. §(1) Államtitok az az adat, amely e törvény mellékletében a továbbiakban: államtitokkör) meghatározott adاتفajta körébe tartozik, és a minősítési eljárás alapján a minősítő kétséget kizáróan megállapította, hogy az érvényességi idő lejártá előtti nyilvánosságra hozatala, jogosulatlan megszerzése vagy felhasználása, illetéktelen személy tudomására hozása, továbbá az arra jogosult részére hozzáférhetetlenné tétele sérti vagy ve-

szélyezteteti a Magyar Köztársaság honvédelmi, nemzetbiztonsági, bűnüldözési vagy bűnmegelőzési, központi pénzügyi vagy devizapolitikai, külügyi vagy nemzetközi kapcsolataival összefüggő, valamint igazságszolgáltatási érdekeit.”

A törvény melléklete tartalmazza azokat a lehetséges adatfajtákat, amelyeknél egyáltalán szóba jöhet a titkosítás. Ezen túl még az is szükséges a minősítéshez, hogy az adat illetéktelen kezekbe kerülése „veszélyhelyzetet” jelentsen vagy „sérelemmel” járjon. További fontos eleme a meghatározásnak, hogy titoksértésnek minősül az a magatartási forma is, amely szerint valaki az arra jogosult részére „hozzáférhetetlenné” teszi a védett adatot, például megsemmisíti. A lényeg tehát az, hogy nem elég a mellékleten felsorolt titokkörbe tartozás pusztá ténye, hanem szükséges az említett elemek valamelyikének a bekövetkezése is ahhoz, hogy az adat államtitoknak minősüljön, a minősítő annak minősítse. A Titokvédelmi törvény mellékletében található az ún. államtitokkörü jegyzék, mely az adatkezelőre és az általa kezelt adatfajtákra együttesen és kizárólagosan tartalmazza a titokköröket. Fontos garancia, hogy bővítésük vagy szűkítésük csak törvény által lehetséges. A jegyzék titokfajtként tartalmazza a maximális érvényességi időt, mely 90 évnél több nem lehet (egyes képviselők túl hosszúnak találták ezt az időtartamot). Természetesen egy-egy „titokkörbe” több „adatfajta” is tartozhat. Ez azt jelenti, hogy egy-egy konkrét adat minősítési ideje eltérő lehet, példának okáért a maximális nyolcvan évig védhető titokfajtakörbe tartozhat olyan, amelyiket pár hónapig érdemes védeni, de olyan is, amelyet a maximális időtartamig. A jegyzék külön választja az általános és a különös adatfajtákat, az utóbbiaknál adatkezelők szerint sorolja fel az államtitok körébe tartozó adatfajtákat. Az adatkezelők között találhatjuk például az egyes minisztériumokat, a Magyar Nemzeti Bankot, a Magyar Tudományos Akadémiát. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) – mint adatkezelő – nem szerepel az államtitokkörü jegyzékben. (Ha a KSH-ban lenne olyan adatfajta, amelyet a KSH elnöke államtitoknak minősíthetne, akkor természetesen a KSH is szerepelne a jegyzékben.) Ez azonban nem jelenti azt, hogy a KSH elnöke titokbirtokosként ne kezelhetne államtitokkörbe tartozó adatfajtákat (például különböző titkosított kormány-előterjesztéseket). Egyébként éppen a 13. pontban felsorolt adatfajtáknak, például a kormányülések döntéselőkészítő dokumentumainak a titkosítása váltotta ki a legnagyobb vitát az Országgyűlésben. Különösen az a rész, amely kimondta volna, hogy a minősítést ebben az esetben nem lehet felülvizsgálni. Az ellenzék követelésére az utóbbi rendelkezés kimaradt a szövegből. (Az országgyűlési viták során közel hússzal csökkent az indokoltnak tartott titokkörök száma.)

A titokvédelmi törvény másik legfontosabb fogalom meghatározása a szolgálati titokra vonatkozik.

„4. §(1) Szolgálati titok az e törvény 6. §-ának (1) bekezdése szerint minősítésre felhatalmazott által meghatározott adatfajták körébe (a továbbiakban: szolgálati titokkör) tartozó adat, amelynek az érvényességi idő lejárta előtti nyilvánosságra hozatala, jogosulatlan megszerzése és felhasználása, illetéktelen személy részére hozzáférhetővé tétele sérti az állami vagy közfeladatot ellátó szerv működésének rendjét, akadályozza a feladat- és hatáskörének illetéktelen befolyástól mentes gyakorlását.”

Mint látható, a szolgálati titok meghatározásánál a Titokvédelmi törvény eltér az államtitoknál alkalmazott megoldástól. Itt ugyanis a szervezetek működésének sokféleségére való tekintettel nem lehetett egyetlen törvény keretében előre elfogadott szolgálati

titokkörü jegyzéket összeállítani. Biztosítékként csak a törvény által meghatározott állami szervek részére engedi meg a szolgálati titokká minősítést. Az általuk összeállított – tehát nem e törvény által tételesen elfogadott – szolgálati titokkörü jegyzéket nyilvánosságra kell hozni a Magyar Közlönyben. A KSH elnöke – aki a minősítésre jogosultak közé tartozik – a KSH-t érintő következő szolgálati titokköröket hozza nyilvánosságra a Statisztikai Közlönyben (1995. évi 9. sz. 833. old.).

A Központi Statisztikai Hivatal szolgálati titokkörébe tartozónak minősülnek az alábbiakban felsorolt tárgykörökben keletkezett adatfajták:

1. a közszolgálati nyilvántartás adatlapjai (KÖZIGDAT), érvényességi ideje: 20 év;
2. a KSH minősített időszakában történő vezetésére és működésére vonatkozó tervei, érvényességi ideje: 20 év;
3. a TÜK-iratokról készített selejtezési, megőrzési, átadási jegyzőkönyvek, érvényességi ideje: 5 év;
4. a titokvédelmi ellenőrzésről készült jegyzőkönyvek, érvényességi ideje: 5 év;
5. a hadiipari tevékenység témakörében 1968–1989 évek időszakában megjelent kiadványok érvényességi ideje: 20 év

A szolgálati titok esetében a Titokvédelmi törvény kevésbé kívánja korlátozni a nyilvánosságot, ezért az államtitokhoz képest jelentősen rövidebb – maximum 20 év – a védelmi idő és szélesebb körű a betekintési jog is. A törvény megtiltja az Adatvédelmi törvény 19. § (2) szakasza által felsorolt bizonyos adatfajták szolgálati titokká minősítését (például az állami szervek hatáskörével, illetékességével, szervezeti felépítésével kapcsolatos adatokat).

A Titokvédelmi törvény egyik legfőbb célja, hogy az államtitokkör és a szolgálati titok meghatározásával a lehető legkisebb mérlegelési jogkört biztosítsa a minősítőnek, visszaszorítva ezzel a szubjektivitásból adódó anomáliákat. Biztosítéket jelent az is, hogy csak a közhatalmi joggal felruházott szervek vezetői részére adja meg a minősítési jogkört. (Mint említettük, a KSH elnöke is rendelkezik ezzel a joggal.)

A korábbi szabályozástól eltérően – szigorúbb biztosítékként – az államtitok vonatkozásában a minősítési jogkört az adott intézmény vezetője csak általános helyettesének adhatja át. A szolgálati titokká minősítés esetén a Titokvédelmi törvény az ügydöntő hatáskörrel rendelkező munkatársak minősítési joggal való felruházását is megengedi. (Míg az államtitok esetén a vezetői felelősség fenntartása egyben korlátja a minősítés parttalanná válásának, addig a szolgálati titokká minősítésnél a centralizáció nem szolgálná a kívánt célt. Az ügydöntő jogkörrel bíró köztisztviselő ugyanis közvetlenül fel tudja mérni a minősítés indokoltságát, az illetéktelen beavatkozás veszélyének felismerése és elhárítása az ő feladatkörében jelentkezik.)

A minősítési eljárás szabályozása is igyekszik biztosítékokat beépíteni a szükségtelen minősítések ellen. A törvény mindenekelőtt előírja, hogy a minősítésre javaslatot kell készíteni a jogosult (a minősítő) részére, feltüntetve abban a minősítés okát és indokait. Ez azért fontos, mert az indoklási kötelezettség kényszerítő erővel bír az arra kötelezett számára, vagyis végig kell gondolnia, valóban fennállnak-e azok a tények és körülmények, amelyek megalapozottan támasztják alá a titokká minősítést. (A kormány által benyújtott törvényjavaslatba még az szerepelt, hogy a szolgálati titokká minősítést nem kell indokolni, azonban a képviselők többsége úgy gondolta, hogy a kellő kontroll érdekében igenis szükséges ebben az esetben is az indoklási kötelezettség.) A minősítés for-

mai követelményei közé tartozik, hogy a titokfajta – államtitok esetén „Szigorúan titkos”, szolgálati titok esetén „Titkos” – jelölése és az érvényességi idő feltüntetése mellett a minősítési jelölésnek tartalmaznia kell a minősítő nevét és beosztását (9. § (1)). A minősítő személyének ismerete a jogviták kezdeményezését, a hatáskör és illetékesség megállapítását is megkönnyíti. (A Titokvédelmi törvény 8. §-a szerint a Miniszterelnöki Hivatal esetében annak vezetője, a fegyveres erő, valamint a rendvédelmi szerv esetében az irányításra jogosult miniszter eltérően is megállapíthatja a minősítési eljárás rendjét.)

Az indokolatlan minősítés kiküszöbölésére a Titokvédelmi törvény lehetővé teszi a minősített adatok rendszeres felülvizsgálatát. (10. §). A minősítést legalább háromévente felül kell vizsgálni, melynek során a felülvizsgálatot végző személy fenntarthatja (természetesen csak az adott titokfajta engedélyezett, törvényileg előirt időn belül), törölheti és szükség szerint módosíthatja a minősítést.

A törvény a minősített adat megismerésére alanyi jogon hatalmazza fel a minősítőt, a titokbirtokost, a titokvédelmi felügyelőt és azt, akit még a törvény erre felhatalmaz. (11. §). Mindenki más csak külön engedéllyel ismerheti meg a minősített adatot, még az is, akiről az adat szól (az érintett). Erre az Adatvédelmi törvény 16. §-a ad lehetőséget. (A titokbirtokos lehet a minősítő maga, de az is, akinek a minősített adatot továbbították. Ilyen például államtitok vonatkozásában a KSH elnöke. A titokvédelmi felügyelő csupán a titokbirtokos által e feladat ellátására kijelölt személy, ő minősítő nem lehet.)

Képviselői indítványra került a törvénybe, hogy ha egy irathalmaznak csak egy része minősül államtitoknak, szolgálati titoknak, akkor a többi része nem minősített adat (14. §). A megismerési kérelem elbírálására csak a minősítő jogosult. (15. § (1)). Elutasítás esetén a bírósághoz lehet fordulni, az Adatvédelmi törvényben (21. §) megfogalmazottak szerint. (Ez fontos biztosíték például azoknak a személyeknek, akiről minősített adat készült.)

A Titokvédelmi törvény V. fejezete részletesen szabályozza a minősített adat védelmét. Ennek keretében például intézkedik a titokbirtokos szerv vezetőjének feladatáról és hatásköréről, a titokvédelmi felügyelőről, a titkos ügykezelés vezetőjéről, kezelőjéről. (Terjedelmi okokból a részletes szabályok ismertetésétől eltekintünk, csak annyit jegyünk meg, hogy a KSH-nak is számos feladata van ezzel kapcsolatban, mert a KSH-n kívülről rendkívül sok minősített adat (például kormány-előterjesztések, törvénytervezetek) érkezik, melyeknek útját szintén szabályozni kell. (A részletes tudnivalókat a KSH TÜK-szabályzata tartalmazza.)

A törvény a minősített adatok védelmének szakmai felügyeletét (25. §) a Belügyminisztériumra (BM) bízta. (Bizonyos területen – például a nemzetvédelemnél – a BM csak az irányító miniszterrel együtt gyakorolhatja ezt a jogkört.)

Rendkívül fontosak a VII. fejezet záró rendelkezései. Ezek közül is azok, melyek arról rendelkeznek, hogy felül kell vizsgálni valamennyi minősített adatot, és nyilvánossá kell tenni mindazokat, amelyek már nem felelnek meg a Titokvédelmi törvény előírásainak, illetve minősítésük indokolatlannak mutatkozik (28. §, 29. §). Ezt a munkát az ezredfordulóig be kell fejezni, kivéve az 1980 előtt keletkezetteket, melyek átvizsgálását a törvény hatályba lépésétől számítva (1995. július 1.) egy éven belül be kell fejezni. (Az időpontokat illetően vita volt a képviselőházban. Egyes képviselők az 1980 után keletkezett minősítéseket illetően túl hosszúnak találták a felülvizsgálatra adott időt.) A tör-

vény 29. § (3) szakasza rendelkezik a levéltárakban található minősített adatok felülvizsgálatának rendjéről is.

Összefoglalóan azt lehet mondani, hogy az 1995. évi LXV. törvény egy új titokvédelmi kultúra alapjait teremtheti meg, melynek kiindulópontja az 1992-ben elfogadott Adatvédelmi törvény. Az Adatvédelmi törvény, történelmünkben először, a személyes adatok védelme mellett törvényerőre emelte a közérdekű adatok nyilvánosságát. A Titokvédelmi törvény alkalmazóinak az utóbbi elvet – a jogalkotás és -alkalmazás során – állandóan figyelemmel kell kísérenünk.

LEVÉLTÁRI TÖRVÉNY³

A jogi személyek működése és a természetes személyek tevékenysége során létrejött maradandó értékű iratokat a világon mindenütt a kulturális örökség részének tekintik. E dokumentumok tartós megőrzését és a használatukhoz fűződő közérdek érvényesítését az államok többsége egyrészt levéltári intézmények működtetésével, másrészt a levéltárak tevékenységét szabályozó törvényekkel biztosítja. Miután a levéltári anyag védelme, a levéltárak tevékenysége, valamint a levéltári anyag használata egymásra épülő és szorosan összefüggő kérdéskör, ezért a jogalkotók úgy határoztak, hogy a szabályozást egyetlen törvény keretében végzik el.

A Levéltári törvény 3. §-a ismerteti a törvény szempontjából legfontosabbnak tartott fogalmakat.

Az irat fogalma a következő: „minden olyan szöveg, számadatsor, térkép, tervrajz és vázlat – a megjelentetés szándékával készült könyvjellegű kézirat kivételével –, amely valamely szerv működésével, illetőleg személy tevékenységével kapcsolatban bármilyen anyagon, alakban, bármely eszköz felhasználásával és bármely eljárással keletkezett”. Ez a meghatározás már tartalmazza azon képviselői módosító indítványokat, melyek arra vonatkoztak, hogy az iratmegnevezésen a hangszalagon, videoszalagon, számítógépes adathordozón tárolt információkat is e fogalomkörbe értsük. (Ezért a KSH Levéltár feladatkörének meghatározásakor figyelembe kell venni e kiterjesztő definíciót is.)

A levéltári anyagot az irattári anyagból válogatják ki, így a védelem leghatásosabb eszköze és módja nyilvánvalóan az, ha már az irattári anyag kezelése során érvényesíteni lehet a levéltári szempontokat. Ennek érdekében a törvény meghatározza a „közirat”, a „magánirat”, az „irattári terv” fogalmát. (Terjedelmi okokból e fogalmak részletes ismertetésétől eltekintünk.) Viszont közöljük a „maradandó értékű irat” fogalmát, tekintettel arra, hogy ez a definíció ad kulcsot ahhoz, hogy egy iratot mikor kell levéltári védelem alá helyezni: „... maradandó értékű irat: a gazdasági, társadalmi, politikai, jogi, honvédelmi, nemzetbiztonsági, tudományos, művelődési, műszaki vagy egyéb szempontból jelentős, a történelmi múlt kutatásához, megismeréséhez, megértéséhez, illetőleg a közfeladatok folyamatos ellátásához és az állampolgári jogok érvényesítéséhez nélkülözhetetlen, más forrásból nem vagy csak részlegesen megismerhető adatot tartalmazó irat.”

Természetesen e meghatározás számos szubjektív elemet is tartalmaz, ezért fontos, hogy az iratanyagot a különböző képzettségű szakemberek együttműködve válogassák

³ 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről. A törvényt az Országgyűlés 1995. június 27-én fogadta el. Megjelent: *Magyar Közlöny*. 1995. évi 56.sz. 3018–3026. old.

szét. Továbbá e törvény éppen e folyamat szabályozásával segítheti ennek az összetett feladatnak a végrehajtását.

A Levéltári törvény, a Titokvédelmi törvényhez hasonlóan, a személyes adatok kezelésével összefüggő fogalmakat nem ismétli meg, hanem kimondja, hogy ebben a tekintetben az Adatvédelmi törvény rendelkezései az irányadók. A Titokvédelmi és a Levéltári törvény ezen rendelkezései teremtik meg a szoros kapcsolatot az Adatvédelmi törvénnyel és e törvény révén egymással.

Az irattári és a levéltári anyag védelmének legalapvetőbb, valamennyi iratfajta kiterjedő elveit és szabályait az 4–8. §-ok tartalmazzák. E körben elvként rögzítik, hogy a szervesen összetartozó iratok egységének megőrzéséről mindenkinek gondoskodnia kell, mivel az iratok szétszóródása azok információs értékét és használhatóságát csökkenti. Az irattári anyag maradandó értékű részének, azaz a levéltári anyagnak a megővése – ide értve a maradandó értékű, védetté nyilvánított magániratot is – úgyszintén alapvető kötelessége mindazoknak, akiknek ilyen anyag a tulajdonába vagy a birtokába kerül. (A közirat tekintetében – szűk kivételt engedve – elidegenítési tilalom is szerepel a törvény 5. §-ban.)

A levéltári anyag védelmének ágazati irányítójával kapcsolatos feladatokat a művelődési és közoktatási miniszter látja el, függetlenül attól, hogy a meghatározott irattári vagy levéltári anyag vonatkozásában az irattári avagy levéltári feladatokat ki látja el, továbbá, hogy az irattár, illetőleg a levéltár milyen szervezet keretében, milyen szerv vagy személy fenntartásában működik (8. §).

Az iratok – ide értve természetesen minden típusú adathordozót – archiválhatóságának egyik legfontosabb feltétele, hogy az adathordozó, illetve az adat rögzítésének minősége az adott dokumentumot tartós megőrzésre alkalmassá tegye. Különösen fontos ez napjainkban, amikor a számítógép egyre szélesebb körű ügyviteli alkalmazása, valamint az elektronikus adatátvitel feltételeinek kialakulása következtében a nem hagyományos adathordozók fokozatosan teret hódítanak. A törvény elsősorban erre a körülményre való tekintettel teszi a közfeladatot ellátó szervek kötelességévé, hogy a náluk keletkező, nem selejtezhető iratok készítésekor azok tartós megőrzését biztosító eszközöket, anyagokat és eljárásokat alkalmazzanak (9. §). (Ebben a tekintetben a KSH-ban is kiemelt feladat a számítástechnikai adathordozón levő maradandó értékű iratanyag technikai jellegű konzerválása.)

Az iratok maradandóságának megállapításakor rendkívül fontos, hogy megfelelő iratnyilvántartások álljanak rendelkezésre. Ezt szolgálják az iratkezelési szabályzatok, irattári tervek. A törvény hangsúlyt helyez ennek a kérdésnek a szabályozására. (Például kötelezi a kormányt hogy egységes iratkezelési szabályzatot adjon ki a minisztériumok, országos hatáskörű szervek részére.) A KSH szempontjából is fontos szabályt tartalmaz a törvény 10. § (5) pontja.

„A Magyar Országos Levéltár, illetőleg az illetékes közlevéltár egyetértési joga az irattári tételek kialakításával és a nem selejtezhető irattári tételek kijelölésével, továbbá a nem selejtezhető iratok levéltári használatát befolyásoló előírásokkal összefüggő kérdésekre terjed ki. A közlevéltárak egyetértési jogának gyakorlása kapcsán keletkezett vitában a művelődési és közoktatási miniszter dönt”:

Ez azt jelenti, hogy a Magyar Országos Levéltárnak és a KSH Levéltárnak kiemelt szerepe van a KSH kezelésében levő irattári anyag szelektálásában. Fontos szabály, hogy

a nem selejtezhető közokiratokat a keletkezés naptári évétől számítva 15 éven belül levéltárba kell adni. (Kivételes esetben öt, ezt követően tíz évvel meg lehet hosszabbítani a határidőt. Összességében a végső határidő 30 évnél hosszabb nem lehet). A levéltárba adás határidejének szabályozásával ugyanis biztosítva van, hogy az általános kutatási időhatár eltelte után maradandó értékű köziratok lehetőleg már levéltárban legyenek.

A Levéltári törvény 13. §–21. §-ai szabályozzák a közlevéltárak feladatait. (A közlevéltár lehet, többek között, általános levéltár, állami szaklevéltár, települési önkormányzat, köztisztviselői, közalapítvány levéltára.) A feladatok közé tartozik például a biztonságos őrzés, a szakszerű kezelés, a kutatási és igazgatási célú használhatóvá tétel, továbbá a maradandó értékű magániratok tartós megőrzése, ha a tulajdonos ezt nem tudja vállalni. A közlevéltárat alapító, illetve fenntartó szerv köteles gondoskodni az anyagi feltételekről. (Az országgyűlési viták során felvetették, hogy vajon a jelenleg működő levéltárak e törvény által szabott sokrétű feladatokat a csökkenő anyagi támogatás mellett mennyiben tudják ellátni. Ugyanis a törvény által megfogalmazott általános gondoskodási kötelezettség nem ad elég biztosítékot arra, hogy a kellő anyagi fedezet biztosítva lesz. Ehhez még azt lehet hozzátenni, hogy nem ez az első törvény, amely a feladatokat úgy szabja meg, hogy a költségvonzattal nem vagy csak nagy általánosságban foglalkozik.) A törvény az állami szaklevéltárak közé sorolja az 1918 óta működő Hadtörténelmi Levéltárat, az 1975-ben alapított KSH Levéltárat és az 1977-ben alakult Vízügyi Levéltárat. (Egyébként a törvény az általános levéltárak anyagának együtt tartása érdekében, részben pedig takarékosági okokból az állami szaklevéltárak létesítésének lehetőségét szűk keretek közé szorítja.)

A 19. § (2) szakasza a KSH Levéltárának illetékességét a következőképpen állapítja meg:

„az illetékesség ... b) a Központi Statisztikai Hivatal Levéltára esetében a Központi Statisztikai Hivatal és az ennek közvetlen felügyelete alá tartozó szervek levéltári anyagára, továbbá mindezek jogelődjeinek működése során keletkezett levéltári anyagára terjed ki”.

A KSH-ban kezelt köziratokkal kapcsolatos közlevéltári feladatokat tehát a KSH Levéltárának kell elvégeznie. Ez szoros kapcsolatot feltételez a KSH központja, a megyei igazgatóságok, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, a Népeségtudományi Kutató Intézet és a Levéltár között és mivel – mint említettük –, az „irat” fogalmába a számítástechnikai adathordozók is beleértendők, ezért célszerű elmélyíteni a KSH informatikai részlegei és a Levéltár közötti kapcsolatokat. A 22. §–29. §-ok foglalkoznak a közlevéltár anyagának a használatával. Ez az a rész, amely legtöbb vitát váltotta ki, és amely a leginkább kapcsolódik az adatvédelmi törvényhez. Továbbá az itt szabályozott kérdések azok, amelyek leginkább érdekelhetik a kutatókat, közöttük a statisztikusokat is, ezért e témakörrel részletesebben foglalkozunk.⁴

A törvény megalkotásával jelentős fordulat állt be a levéltári anyag kutathatóságában, ugyanis a személyes adatok kivételével jelentősen csökkent a levéltári törvény kutatási időhatárt szabályozó jellege. Ez arra vezethető vissza, hogy a jövőben a nyilvánosság előtt elzárható adatok védelmét, fő szabály szerint, az Adatvédelmi és a Titokvédelmi

⁴ A törvény e részének magyarázatához felhasználtam dr. Mészáros István László képviselő országgyűlési felszólalásának anyagát (Országgyűlési Napló. 1995. 9728–9734. old.).

törvény állapítja meg. Igaz, a levéltárakba az iratok már eleve saját védelmi idejükkel felcímkézve érkeznek, és megismerhetőségük is ehhez a határidőhöz, nem pedig a levéltári törvény rendelkezéseihez igazodik.

A Titokvédelmi törvényben láttuk, hogy a védelmi idő államtitok esetében maximum 90 év, szolgálati titok esetében 20 év lehet. Az Adatvédelmi törvény szerint pedig a közérdekű adatok eleve kiesnek a kutatási időhatár megállapítása alól. A levéltári anyag kutatási időhatárait a 22. § (1) szakasza tartalmazza.

„22. § (1) A közlevéltárban őrzött, az 1990. május 1-je után keletkezett, a keletkezés naptári évétől számított harminc éven túli, az 1990. május 2-a előtt keletkezett, a keletkezés naptári évétől számított tizenöt éven túli levéltári anyagban – a 24. §– 25. §-okban foglalt kivételekkel –, továbbá időbeli korlátozás nélkül abban a levéltári anyagban, amelyet már nyilvánosságra hoztak, illetőleg, amelynek tartalmát az Adatvédelmi törvény szerint mindenki megismerheti, kérelemre bármely természetes személy ingyenesen kutathat, és a kutatásra kiadott levéltári anyagról saját költségén másolatot készíthet.”

A törvény az európai joggyakorlatban is általánosan alkalmazott harmincéves kutatási időhatárt állapítja meg. Fő szabályként kimondja tehát, hogy a keletkezés naptári évétől számított harminc éven túli levéltári anyagban bárki kutathat. Kiegészítő szabályként arról rendelkezik, hogy az 1990. május 2-a előtt keletkezett levéltári anyag 15 év után válik kutathatóvá.

Erről az utóbbi rendelkezésről nagy vita volt az Országgyűlésben. Egyes képviselők vitatták, hogy miért kell külön mércével mérni a jelzett időpont előtt, illetve után keletkezett levéltári anyagokat, miért nem lehet az európai gyakorlatnak megfelelő egységesen harminc évet alkalmazni. Más képviselők a rendszerváltozással indokolták az eltérő időhatárt, azzal, hogy az állampárti rendszer hatalomgyakorlói által elkövetett jogtalanságok, az azokkal kapcsolatos titkosított információk mielőbb kutathatók legyenek. Végül, az Országgyűlés az utóbbi álláspontot fogadta el: az 1990. május 2-a előtt keletkezett iratok 15 éven belül is kutathatóvá válnak, ha az e célból létrejött kuratórium engedélyezi (23. § (2)).

A levéltári anyag kutathatósága szempontjából külön kellett rendelkezni az ún. munkadokumentumokról, azaz a belső használatra készült, valamint döntés-előkészítést tartalmazó levéltári anyagokról. Mivel ez a téma az adatvédelmi törvény kompetenciájába tartozik, ezért e törvény záró rendelkezéseként kiegészítették az Adatvédelmi törvény 19. §-át a következő szöveggel:

„(5) Ha a törvény másként nem rendelkezik, a belső használatra készült, valamint a döntéselőkészítéssel összefüggő adat a keletkezését követő harminc éven belül nem nyilvános. Kérelemre az adatok megismerését a szerv vezetője e határidőn belül is engedélyezheti.”

E rendelkezés indokaként lehet megemlíteni, hogy a köztisztviselői munka a világon mindenütt megkövetel egy bizonyos szintű diszkréciót. A döntésben megjelenő közérdekű adatok megismerhetőségének, hozzáféréseinek érvényesülése mellett a döntés előkészítésével kapcsolatos iratoknak a nyilvánosság elől meghatározott ideig való elzárása a közfeladatot ellátó szervek munkavégzését külső befolyásolástól mentessé teszi, s biztosítja a feladatok zavartalan ellátását. A Levéltári törvény 23. § (1) szakasza lényegében az Adatvédelmi törvény előbbi rendelkezését erősíti meg azzal, hogy a levéltárnak – az iratot levéltárba adó szerv álláspontjától függő – érdemi döntési jogkört ad a harminc

éven belül keletkezett, belső használatra készült, valamint döntéselőkészítést tartalmazó levéltári anyagok tekintetében.

A Levéltári törvény vitája kapcsán merült fel az is, hogy mi történjék a közfeladatot ellátó szervek hatáskörében eljáró személynek a feladatkörével összefüggő személyes adataival. A probléma forrása, hogy a politikusok, a köztisztviselők körében a köz- és a magánszféra egyaránt jelen van. Ez a kettősség felkínálja azt a lehetőséget, hogy az állami tisztségviselők és a politikusok a személyes adatok, illetve magánszférájuk védelmére hivatkozva megakadályozzák azoknak az adatoknak a megismerését, amelyek funkciójukkal vagy közszereplésükkel összefüggnek. Azért, hogy ez ne történhessen meg, e törvény záró rendelkezéseként kiegészítették az Adatvédelmi törvény 19. §-át a következő szöveggel:

„(4) Az (1) bekezdésben említett szervek hatáskörében eljáró személynek a feladatkörével összefüggő személyes adata a közérdekű adat megismerését nem korlátozza”.

Ez azt jelenti, hogy a levéltári anyag kutatása azon a címen nem akadályozható meg, hogy például a köziraton a közéleti személyiség – feladatával összefüggő – személyes adatai szerepelnek. Ugyanakkor, az Adatvédelmi törvénnyel összhangban, a Levéltári törvény fokozott védelemben részesíti az említetteken kívüli személyes adatot tartalmazó levéltári anyagot. Fő szabályként kimondja (24. § (1)), hogy a személyes adatot tartalmazó levéltári anyag az érintett halálozási évét követő harminc év után válik bárki számára kutathatóvá. A tudományos kutatás számára viszont néhány segítő célú rendelkezést is megfogalmaz. E szerint a közlevéltár köteles engedélyezni a tudományos célú kutatást abban a személyes adatot tartalmazó levéltári anyagban is, amely egyébként még nem lenne hozzáférhető (24. § (2)). Ebben az esetben nem az adott személy halálozási éve számít, hanem a levéltári anyag keletkezési idejétől eltelt harminc vagy tizenöt év. A kutatónak igazolnia kell, hogy tudományos kutatást rendeltetésszerűen végző, közfeladatot ellátó szerv megbízásából kutat, vagy csatolnia kell a Magyar Tudományos Akadémia kutatási téma szerint illetékes bizottságának vagy intézetének támogató állásfoglalását (24. § (3)-(4)).

A közérdekű adatok megismeréséhez fűződő jognak, valamint a tudományos kutatás szabadságát garantáló alkotmányos alapjognak az érvényesülését hivatott elősegíteni az Levéltári törvény azon rendelkezése is, amely a levéltárat a kutatási kérelem elutasításának indoklására kötelezi (26. §). A levéltár írásban közölt döntése egyben szükséges feltétele annak, hogy a kérelmező a törvényben biztosított jogorvoslati lehetőséggel élni tudjon. A törvény 29. §-a lehetőséget biztosít arra, hogy a levéltár kérelmet elutasító döntését bíróság előtt megtámadhassák, és a per megindítására, valamint az eljárás lefolytatására az adatvédelmi törvény megfelelő szabályait rendeli alkalmazni. Ez a kérelmező számára a polgári perrendtartás általános szabályainál rövidebb határidőket állapít meg, azaz a bíróságot gyorsabb döntésre kényszeríti.)

Ezzel a rendelkezéssel az információszabadság és az adatvédelem kérdését szabályozó törvények azonos koncepció alapján rendeződnek, mivel az információ kiadásának megtagadását az igazgatástól független igazságszolgáltatási szerv bírálja felül. A magyar jogalkotás ezekkel a rendelkezésekkel is biztosítja, hogy Magyarország teljes mértékben megfeleljen a jogállamiság kritériumának.

A Levéltári törvény 30–34. §-ai foglalkoznak a magánlevéltári anyag védelmével. A törvény nem a magánlevéltár, hanem csak a nyilvános magánlevéltár intézményét vonja szabályozási körébe. E tanulmány terjedelmi korlátaiból adódik, hogy e témával részletesen nem foglalkozunk, csak jelezzük, hogy a törvény ebben részben szabályozza a nyilvános magánlevéltár alapításával, működésével, a maradandó értékű magániratok védelmével kapcsolatos kérdéseket. Nagy gondot fordít arra, hogy a tartós állami részesséssel működő gazdasági társaságok (például MÁV) irattári anyagával kapcsolatos teendőket is szabályozza.

Annak következtében, hogy az Alkotmánybíróság 34/1994. (VI.24) számú határozata 1995. június 30-ával megsemmisítette a 118/1989. (XI.22.) MT rendeletet, szükséges volt, hogy a Levéltári törvénynek a levéltárban folytatható kutatásra vonatkozó szabályai 1995. július 1-jével hatályba lépjenek. A többi rendelkezés csak 1996. január 1-jén lépett hatályba. A Központi Statisztikai Hivatal szempontjából is fontos, hogy a Levéltári törvény 35. § (8) szakasza szerint az új iratkezelési szabályzatokat 1998. december 31-ig kell elkészíteni és kiadni.

TÁRGYSZÓ: Információ. Adatvédelem.

SUMMARY

The Parliamentary Assembly passed the Secrecy Act and Archives Act which are ingredients of the elaboration of the legal bases of the subject field as well as of building up constitutional state. The article discusses most important rules of the two acts primarily those which affect the work of statisticians. Those provisions of the Secrecy Act and Archives Act are shown which establish close relationship with the Data Protection Act, and through this also with each other. It is shown that publicity of the data of general interest has become the governing rule in Hungary, and secrecy can be taken but for exception to the rule, limiting this way significantly the scope of data which can be qualified secret, specifying the length of time they may be kept secret for.

A SZERVEZETT MUNKAERŐPIACON KÍVÜLI MUNKAVÉGZÉS, 1980–1990*

VAJDA ÁGNES

Az időmérleg-felvétel talán az egyetlen statisztikai eszköz, mely többé-kevésbé alkalmas a formális foglalkoztatáson kívüli munkatevékenység (elsősorban az azzal eltöltött idő) mérésére.

Jelen tanulmány két egymást követő időmérleg-felvétel adatbázisára támaszkodik. A vizsgálatokat a Központi Statisztikai Hivatalban (KSH) *dr. Falussy Béla* vezetésével az 1986. és 1987. évben és 1993 tavaszán bonyolították le.¹

Az elemzés a két időmérleg-felvétel adatainak számítógépes újrafeldolgozására épül. Az újrafeldolgozás révén mód nyílt arra, hogy a két időmérleg-felvétel adatainak összehasonlítása módszertanilag korrekt alapokon történhessen. A módszertani korrektség megkövetelte, hogy az 1986–1987-es felvétel anyagából is csak a tavaszi adatokat használjuk és vessük össze az 1993-as tavaszi adatokkal, hogy egyes munkafajták szezonális torzítása ne torzítsa az összehasonlítást.

Mostani kutatásunk előzménye az a munka volt, melyben az 1986–1987-es időmérleg-felvétel alapján a második gazdaságban zajló munkatevékenységre fordított időt – bizonyos területeken összehasonlítva azokat az első gazdaságbeli teljesítményekkel – elemeztük. Az elemzés eredményei a KSH és az MTA Szociológiai Intézete közös kiadásában jelentek meg. [17]

E tanulmány célja a 18–79 éves magyar népesség szervezett munkaerőpiacon kívül végzett tevékenységére fordított munkaidejének bemutatása és a két megfigyelt év közötti változások elemzése. A változások értelmezésekor jó néhány, a népesség demográfiai összetételében és gazdasági aktivitásában, illetve a gazdaságban, elsősorban a munkahelyek szerkezetében végbement átalakulással kell számolnunk. Munkánkban támaszt nyújtanak azok a kutatási eredmények, melyek a munkatudományok körében az elmúlt években napvilágot láttak. Jelentős eredményeket hozott a munkaügyi statisztika megújítása is, hiszen a kilencvenes évek eleje óta egyre bővülő és a foglalkoztatás legfontosabb jelenségeit rendszeresen követő adatgyűjtés és -közlés minden munkatudománnyal foglalkozó kutatás és kutatóbázisaként funkcionál.

* A tanulmány alapját képező kutatást a „Közösen a jövő munkahelyeiért” Alapítvány támogatta.

¹ Az 1976–1977. években első ízben végrehajtott országos időmérleg-felvétel – melyet ugyancsak *dr. Falussy Béla* vezetett – adatait módszertani okokból sajnos nem tudtuk bevonni az összehasonlításba.

Problémát okoz azonban, hogy a kilencvenes éveket megelőzően témánk szempontjából fontos statisztikák hiányoznak vagy nem teszik lehetővé a módszertanilag korrekt összehasonlítást. Ezért is jelentős forrás munkatudományi megközelítésben is a két, tartalmában, módszerében azonos időmérleg-felvétel, természetesen az időmérleg-vizsgálatok módszertani korlátainak elfogadásával.

A politikai rendszer megváltozása a gazdaság terén is érzékelteti hatását. Megkezdődött az ipari, mezőgazdasági, szolgáltató vállalatok felszámolása, feldarabolódása, átalakulása, részben privatizálása. A gazdasági szervezetek száma robbanásszerűen növekedett, a nagyüzemek felbomlása, főként pedig a mára már sokszázerezre duzzadt egyéni és nem jogi személyiségű vállalkozások megalakulása alapvetően megváltoztatta a munkahelystruktúrát. Az állami nagyvállalatok és mezőgazdasági szövetkezetek uralta korábbi munkaerőpiacot ma már sokkal inkább a kicsiny, már nem állami tulajdonban lévő gazdálkodó szervezetek jellemzik. A megmaradt állami munkahelyeken is megrendült a foglalkoztatás biztonsága. A munkahelystruktúra átalakulása feltételezésünk szerint a munkahelyeken kívül végzett munkák terén vagy azoknak egy részében is változást hozott.

Elemzésünket a következő feltételezésekre építjük.

1. Bizonyosak voltunk abban, hogy a szervezett munkaerőpiacon kívüli munkák nem haltak ki. Kérdés azonban, hogyan változott a munkahelyen kívüli munkavégzés volumene, szerkezete és típusa a két időszak között. Beszélhetünk-e még az államszocializmusban berendezkedett „második” gazdaságról? Ha igen, milyen értelemben?

– Az „érett szocializmus” egyik legsajátabb tulajdonsága volt a duális gazdaság léte, melyben az első és a második gazdaság egymásba fonódott, az állami első és a nem állami második egymást feltételezte és egyben erősítette.

– A szocialista második gazdaságot a hazai szociológiai és közgazdasági szakirodalom legjobbjai eltérő aspektusból értelmezték: az egyik megközelítés szerint a második gazdaság az állampolgárok védekezése és bizonyos értelemben győzelme volt az államosított gazdasággal és társadalommal szemben, míg a másik megközelítés inkább a gazdasági irracionális elemeként értelmezte a második és az első gazdaság együttélését és összefonódását.

– Ezért fontosnak éreztük megvizsgálni, hogy a szervezett munkaerőpiacon kívüli munkák a kilencvenes években a szocialista második gazdaságbeli munkák változatlan túlélésének tekinthetők-e, vagy tapasztalhatók-e másféle sajátosságai?

2. Kérdésnek tekintettük azt is, hogy a gazdasági szervezetek keretén kívül végzett munkákban részt vevő személyek munkaerőpiaci pozíció, gazdasági aktivitás és demográfiai ismérvek szerint eltérnek-e a nyolcvanas évek közepének második gazdaságbeli „munkavállalóitól”.

– Az életszínvonal érzékelhető romlására milyen rétegek válaszolnak nem szervezett keretek között történő munkavégzéssel?

– A regisztrált és az ellátásban nem részesülő munkanélküliek, a (gyakran fiatal) inaktívok számának növekedése a nem regisztrált (nem adózott) munkák felé terelte-e a lakosságnak ezt a részét?

– Növekedett-e a nyolcvanas évek óta a kiadáscsökkentő munkák szerepe a lakosság körében? Az árak emelkedése bizonyos kiadások megtakarítására ösztönöz, az inaktív csoportok számbeli bővülése és a munkanélküliek megjelenése országos szinten növeli a szabadon felhasználható időt, azaz a nem szervezett keretek között végezhető munkára fordítható időt is.

– Bizonyos, igen fontos kérdésekre nem nagyon reméltünk választ. A feketegazdaságban végzett munkák feltehetően nem jelennek meg az időmérlegben sem. Ezért már most le kell szögeznünk, hogy elemzésünkben

csak elvétve törekszünk annak vélelmezésére, hogy bizonyos munkák bizonyos csoportok esetében nem minősül(hetné)nek-e a feketegazdaság részének. Tudatában vagyunk annak, hogy adataink vagy egyáltalán nem tartalmazzák az illegális munkavégzést, vagy ha tartalmazzák is, akkor jórészt nem jövedelemszerző tevékenységként jelennek meg.

3. Végül kérdés, hogy hozzájárulhattak, hozzájárulhatnak-e a munkahelyteremtéshez a szervezett munkaerőpiacon kívül végzett munkák, és ha igen, milyen értelemben?

A feltett kérdésekre törekszünk válaszolni ez az elemzés. A válaszok minden bizonnyal hiányosak lesznek, csupán első megközelítései egy olyan problémának, melynek kutatása, ez meggyőződésünk, további erőfeszítéseket érdemel.

A MUNKATEVÉKENYSÉGEK CSOPORTOSÍTÁSA

Az időmérlegnapló egyfelől a maga egyszerű módszerével, hogy tudniillik a megkérdezett személy egy napi tevékenységét a felkeléstől a lefekvésig tételesen rögzíti, majd egy igen részletes tevékenységi kódlista segítségével le is kódolja, egyike a legalkalmasabb eszközöknek az emberi tevékenység statisztikai megfigyelésére, másfelől éppen ebből fakadóan igen bonyolult a feldolgozása, és részben technikai okok, részben kutatói preconcepció miatt sokféle önkényességnek és leegyszerűsítésnek is ki van téve. Ez okból mindenekelőtt röviden ismertetem, hogy milyen megfontolások alapján csoportosítottam a rögzített tevékenységeket. (A tevékenységek részletes ismertetését tartalmazza [5] és [6].)

Az átfogóbb tevékenységcsoportok kialakítása egyik vezérfonalának az aktivitás közgazdasági, gazdaság-szociológiai szempontú számbavétele kínálkozott. Ilyen értelemben minden olyan tevékenység munkának tekinthető, amely terméket állít elő vagy/és szolgáltatást nyújt.

A kutatás célja, a szervezett munkaerőpiacon kívüli munkák elemzése, arra ösztönzött, hogy a munkán kívüli összes egyéb tevékenységet egyetlen csoportba vonjam össze. Ez a megközelítés tehát arra nem alkalmas, amire az időmérleg-kutatások általában, hogy az emberek napi tevékenységének teljes skáláját érzékeltesse. A nem munkahelyen végzett munkákat viszont az adatok engedte mélységig szétbontottam. (Néha talán még azon is túl.) Az 1986–1987-es és az 1993-as felvétel a megelőző vizsgálathoz viszonyítva kutatásunk szempontjából egy lényeges kiegészítő kérdéssel bővült. Ez a kérdés azt tudakolta minden egyes munkatevékenység rögzítésével párhuzamosan, hogy a munkának ki a címzettje, mi a célja. A munkáknak a tevékenység címzettje, „hasznélvezője” és célja szerinti csoportosításából négy nagy kategória bontakozik ki:

1. saját háztartásban otthon, a saját család számára végzett munka,
2. saját háztartásban, más háztartás számára szívességből vagy viszonzási alapon végzett munka,
3. pénzkereső különjövdelem-szerzés céljából végzett munka,
4. intézményeknek, szervezeteknek végzett önkéntes munkaadomány.

A kategorizálásban keveredik a munkavégzés címzettje és célja, de ha másképp nevezem el ezeket a csoportokat, akkor világossá válik a kategorizálás logikája. A saját háztartás számára végzett munka nevezhető önálló, költségkímélő tevékenységnek, más háztartásnak az emberek vagy szívességből (viszonzás nélkül) vagy munkacsere keretében dolgoznak, a pénzért végzett munka célja jövedelemkiegészítés, és az önkéntes mun-

ka címzettjei többnyire szervezetek, melyektől a munka végzője elvben viszontszolgáltatást nem vár, ezért tekinthetjük ezt a munkát adománynak. Talán jobban hangzana, ha az elemzés során ezeket a fogalmakat használnám, én azonban megmaradok az eredeti, eklektikus kategóriáknál, mert meggyőződésem, hogy számos tevékenység valódi célja éppolyan kibogozhatatlan az életben, mint az általam használt csoportosításban.²

A munkák közül egyértelműen háztartási munkának – és ilyen értelemben kutatásunk tárgyához csak közvetve illeszkedő ténykedésnek – minősítettem a megkérdezettek otthon, saját maguk, családjuk ellátása érdekében általában rendszeresen végzett napi munkáit, mint amilyen a főzés, mosás, takarítás, bevásárlás, varrás, gyermekek, betegek vagy idős családtagok ellátása, ügyintézés stb. Közgazdasági megközelítésben a tipikusan női, rendszeres háztartási feladatok ellátását nem tekintik munkának, mivel ezek értékét elméletileg sem veszik számba a bruttó hazai termék kiszámításakor.

A saját háztartásban, otthon végzett munkák közül a termelő–szolgáltató jellegűek, melyek nem a mindennapi rutinhoz, a család ellátásához tartoznak, a bruttó hazai termék számításában részben megjelennek (mint a házépítés és a mezőgazdasági kistermelés), részben nem, de gyakorlati okból nem mérhetők. Ezeket a munkákat kiemelten kezeltem, és nem sorolom a háztartási munkák közé. Ilyen értelemben nem tekintettem háztartási munkának a lakásépítést, -karbantartást, a mezőgazdasági munkát, a szakipari javító–szerelő munkákat és az ezeket kiszolgáló, különösebb szakértelmet nem kívánó többnyire nehéz fizikai munkákat, még akkor sem, ha ezek a tevékenységek a saját háztartás, család számára, érdekében és annak fizikai keretei között zajlanak.³

A konkrét munkatevékenységek csoportosításakor durva ágazati besorolás körvonalazódik két főcsoportban: termelő- és szolgáltató tevékenységek. Az első kategóriába igyekeztem azokat a munkákat besorolni, melyek során feltehetően új termék állt elő, de nem kizárt, hogy a szakipari tevékenységek esetében ezt az elvet nem tudtam érvényesíteni. A „ruhaiipari tevékenységet” kiemelten kezeltem gyakorisága és a másféle ipari tevékenységektől eltérő nemi meghatározottsága miatt. Ide soroltam továbbá az építőipari, a mezőgazdasági és az ezeket kiszolgáló munkákat. E munkákat nevezem termelőtevékenységnek. A fennmaradó, nem saját háztartás számára végzett tevékenységeket (női háztartási munka, vásárlás, ügyintézés, gyermekek vagy idősek ellátása és szellemi tevékenység) szolgáltatásnak minősítettem. Még ebbe a rendkívül durva ágazati kategorizálásba sem illeszthető a külön megnevezés nélküli, különjövedelemért végzett munka és az önkéntes munkaadomány, melyeket felvételtechnikai okok miatt nem állt módomban bekényszeríteni az ágazati (és az ezeket összefoglaló termelő–szolgáltató) csoportosításba. Ezek a kategóriák ugyanakkor másfajta nézőpontból gazdagítják ismereteinket a szervezett munkaerőpiacon kívül végzett munkatevékenységek típusairól: a különjövedelemért végzett, külön megnevezés nélküli munkák feltehetően jórészt a kiegészítő foglalkozásokra fordított munkaidőt mérik (de nem fedik le teljes egészében), az önkéntes munkának pedig az a legfontosabb jellemzője, hogy munkaadomány.

Az 1. táblában bemutatom az elemzett tevékenységeket.

² A saját háztartásban végzett mezőgazdasági kistermelés például részben az önellátásra berendezkedő falusi (vagy városi) családok hagyományos kiadáscsökkentő eszköze, de a piacra termelés sem idegen a mezőgazdasági munkától. A más háztartás, család (ismerős, rokon, barát stb.) számára végzett munkákról különösen nehéz lenne eldönteni, hogy szíveségi munkáról van-e szó, vagy munkacseréről, ami szintén csökkent(het)ti a családok készpénzkiadásait.

³ A formális foglalkoztatáson kívüli munkák definíciós nehézségeire a szakirodalomban alapműnek tekintett [29] is fejezeteket szentel.

1. tábla

A szervezett munkaerőpiacon kívül végzett munkák „ágazati” és cél (címzett) szerinti besorolása

Tevékenység	Saját háztartás számára (háztartási vagy/és termelő, szolgáltató kiadáscsökkentő munka)	Más háztartás számára (munkacsere vagy szívességi munka)	Külön-jövedelemért (jövedelemkiegészítő munka)	Egyéb
Szellemi munka	+	+	+	
Építkezés és felújítás	+	+	+	
Mezőgazdasági munka	+	+	+	
Szakipari munka	+	+	+	
Kisegítő munka	h	+	+	
Varrás, kötés	h	+	+	
Női háztartási munka	h	+	+	
Vásárlás	h	+	+	
Ügyintézés	h	+	+	
Gyermekek vagy idősök ellátása			+	
Pénzért végzett munka k. m. n.				+
Önkéntes munka				+

+ – a szervezett munkaerőpiacon kívül végzett tevékenység,
h – háztartási munka.

A MUNKA VÉGZÉS VOLUMENE, SZERKEZETE ÉS VÁLTOZÁSA

1986 és 1993 között a munkahelyen munkával töltött idő csaknem egyötödével csökkent. Ennek oka közismert: az aktív keresők száma a két időpont között radikálisan csökkent, alapvetően átalakult a népesség gazdasági aktivitás szerinti megoszlása.

2. tábla

A népesség száma, gazdasági aktivitás szerinti megoszlása és a 18–79 éves népesség munkára fordított ideje

Megnevezés	1986-ban	1993-ban	Különbség	1993-ban az 1986. évi százalékában
	Ezer fő			
Aktív kereső	4 892,5	3 866,9	-1 025,6	79,0
Gyes, gyed	219,8	262,1	+42,3	119,2
Foglalkoztatott nyugdíjas	468,0	223,0	-245,0	47,6
Munkanélküli	-	663,0	+663,0	-
Együtt	5 580,3	4 352,0	-1 228,3	78,0
Népességszám	10 640,0	10 310,2	-330,0	103,2
	Munkára fordított idő (millió óra/hó)			
Főfoglalkozásban végzett munka	727,5	590,9	-136,6	81,2
Ebből főmunkaidő*	719,3	586,1	-133,2	81,5

* A munkahelyi állásidővel és a munkahelyi képzés időtartamával csökkentett munkaidő.

Az aktív keresők száma több mint egymillió fővel, 21 százalékkal lett kevesebb a két időpont között, ennél jóval nagyobb arányú (52%) a fogyatkozás a foglalkoztatott nyugdíjasok számában. Az adatokból azonban az is kitűnik, hogy a munkahelyen munkával töltött idő kevésbé csökkent, mint a (gyes, gyed nélküli) foglalkoztatottak létszáma, azaz nőtt (havi 134 óráról havi 143 órára) a keresők munkahelyen ledolgozott ideje.

A munkaidő hosszának központi szabályozásában a két időszak között nem következett be lényeges módosulás, habár 1992-ben nőtt a fizetett szabadság és a munkaszüneti napok száma. [14] A munkaidőalap csökkenése azonban elsősorban a népesség gazdasági aktivitás szerinti összetételében beállott változásnak tulajdonítható. A keresők ledolgozott óráinak növekedésére ugyancsak nem központi szabályozással bevezetett intézkedések adnak magyarázatot. A munkanélküliség terheinek mérséklésére kidolgozták a Foglalkoztatási Törvényben a rövidített munkaidős foglalkoztatás ösztönzését. Ha ez sikeres lett volna, akkor éppen a munkaidő rövidülése irányába hatott volna.

A többféle konstrukciót is magába foglaló rövidített munkaidős foglalkoztatás elterjedésében azonban nem történt áttörés. [14] Elképzelhető, hogy a munkahelyen ledolgozott munkaidő meghosszabbodásának egyik oka a rövidebb munkaidőben foglalkoztatott nyugdíjasok számának csökkenése.⁴ Feltételezésünk további magyarázatára később még visszatérünk. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy a ledolgozott éves munkaidőről publikált makrostatisztikai adatok nem erősítik meg az időmérlegből származó eredményeket. A fizikai foglalkozásúak által teljesített évi munkaidő 1987 és 1992 között 4,5 százalékkal csökkent. [22] Úgy vélem, hogy a makrostatisztikai adat az aktív keresőknek éppen azt a körét nem tartalmazza, amelyben feltételezésem szerint a munkaidő növekedhetett.

Az a feltételezésünk, hogy a lakosság a reáljövedelmek csökkenésére a nem formális keretek között végzett munkák és az ezekre fordított idő növelésével reagált, nem igazolódott. Ugyanis nemcsak a munkahelyen végzett munka, hanem a lakosság szervezett munkaerőpiacon kívül végzett munkával töltött ideje is megcsappant.

A lakosság munkahelyen kívül végzett tevékenységeinek időráfordításában mind 1986-ban, mind 1993-ban a mezőgazdasági kistermelés játszotta a legjelentősebb szerepet. Ezt követi a kisegítő munkákra fordított idő, majd az ipari szolgáltató, javító–karbantartó munka és a házilagos építkezés. A munkatevékenységek ágazati megoszlása lényegében változatlan. Két fontos módosulást azonban meg kell említenünk: 1993-ra a termelőmunkákon belül is csökkent az építkezésre fordított idő aránya és növekedett a szakipari munkáké. Jelentős, a főfoglalkozású munkával eltöltött idő esetében tapasztaltnál csak valamivel kisebb arányú csökkenés következett be nemzetgazdasági szinten a szervezett munkaerőpiacon kívüli termelőmunkában.

Mielőtt a tapasztalt jelenség részletesebb taglalásába és értelmezésébe kezdenénk, nézzük meg, hogyan változott a munkaidő a tevékenység célja, címzettje szerint. A saját háztartásban végzett ipari, építőipari és mezőgazdasági munkák mértéke közel egytizedével lett alacsonyabb 1986 és 1993 között, a szívességi, viszonyossági munkák már a hét évvel korábbiak háromnegyedére, míg a családi jövedelem növelésére fordított bér-munkák időráfordítása a felére csökkent.

⁴ Bár a nyugdíjasok foglalkoztatásának az időmérleg-felvétel módszertana szerint nem itt, hanem a különjövedelemért végzett konkrétan megnevezett munkák között kellene megjelenie. [10]

3. tábla

A 18–79 éves népesség szervezett munkaerőpiacon kívül végzett ipari, építőipari és mezőgazdasági munkákra fordított ideje

Tevékenység	Saját háztartás*	Más háztartás	Különjövedelemért
	számára		
	végzett munka (millió óra)		
	1993 tavaszán		
Építkezés és modernizálás	8,2	3,3	0,9
Mezőgazdasági munka	170,4	7,1	4,3
Szakiipari javítómunka	26,4	5,5	7,6
Kisegítő munka	37,6	4,6	3,2
Varrás, kötés	-	1,1	1,7
<i>Összesen</i>	242,6	21,6	17,7
	1986 tavaszán		
Építkezés és modernizálás	13,6	6,1	2,7
Mezőgazdasági munka	188,2	13,0	7,8
Szakiipari javítómunka	22,1	3,7	10,0
Segédmunka	42,0	3,3	11,8
Varrás, kötés	-	2,3	3,6
<i>Összesen</i>	265,9	28,4	35,9

*A saját család, háztartás számára végzett varrást, kötést a háztartási munkák közé soroltuk, ezért a táblában nem szerepel.

4. tábla

A 18–79 éves népesség ipari, építőipari és mezőgazdasági munkákra fordított havi munkaidejének változása

Tevékenység, a munkavégzés célja	1986-ban	1993-ban	Különbség	1993-ban az 1986. évi százalékában
	millió óra/hó			
Építkezés és modernizálás	22,4	12,4	-10,0	55,3
Mezőgazdasági munka	209,0	181,8	-27,2	87,0
Szakiipari javítómunka	35,9	39,5	+3,6	110,0
Kisegítő munka	57,1	45,4	-11,7	79,5
Varrás, kötés	5,9	2,8	-3,1	47,5
<i>Összesen</i>	330,3	281,9	-48,4	85,3
Saját háztartás számára	265,9	242,6	-23,3	91,1
Más háztartás számára	28,4	21,6	-6,8	76,0
Különjövedelemért	35,9	17,7	-18,2	49,3

Hajlamosak volnánk egyszerű kézlegyintéssel elintézni a tapasztalt változást: az illegális munkavégzés nem került be az időmérlegnaplókba. Ez feltehetően magyarázza a csökkenés nagy részét. Azt gondolom azonban, hogy más okai is lehetnek a jelentős változásnak.

Mielőtt szélesebb kitekintéssel a magyar gazdaság egészének működésébe illesztenénk a nyilvánvaló tény, és keresnénk magyarázatot a nem formális munkavégzés csök-

kenésére, gondolkozzunk el az időmérlegnapló által kínált technikán, hiszen a mérés eszköze, a napló, ez esetben (is) fontos szerepet játszik. Pusztán spekulatív úton arra a következtetésre juthatunk, hogy ha csupán letagadásról lenne szó, akkor a saját, illetve a más háztartás számára végzett munkák ideje kevésbé vagy egyáltalán nem csökkent volna, hiszen ha például valaki szerszámot, lakásberendezést barkácsolt, autót szerelt, lakást festett vagy állatot gondozott és így tovább, a tevékenységet felsorolhatta a napló kitöltésekor, és nyugodtan mondhatta volna az összeírónak, hogy ezt a saját háztartásában vagy a rokonainak, szomszédainak, szívésségből, esetenként viszonzásképp tette. El kell gondolkodnunk azon, hogy létezik olyan tevékenység, amelynek nőtt az időráfordítása, miközben minden egyébbe csökkent.

PIACGAZDASÁG: MÁSODIK GAZDASÁG, INFORMÁLIS GAZDASÁG, NEM SZERVEZETT GAZDASÁG?

A szakirodalomban elfogadott álláspont, hogy a piacgazdaság kiépülésével nincs értelme a második gazdaság terminusnak, hiszen ezt az államszocialista rendszerekben az állami első gazdaságon kívül zajló akciók elnevezésére használták. [16] A témával foglalkozó kutatók beszélnek rejtett, informális, fekete-, szürke, árnyék-, földalatti, nem regisztrált, illegális gazdaságról. [9] E gazdaságban nemcsak a munkavégzés rejtett, hanem a jövedelemtermelés minden egyéb módja és a fogyasztás is. Az informális gazdaság kifejezés egyre inkább a feketegazdaság szinonimájává válik.⁵ [31] Az általunk használt – nyelvi leleménynek nem nevezhető – megnevezés ahhoz a definícióhoz áll a legközelebb, mely magánszektorról beszél, [4] és a szektoron belül megkülönbözteti a társas és egyéni vállalkozók regisztrált, valamint a magánszemélyek és a lakosság nem regisztrált kiegészítő tevékenységét. Elemzésünk tárgya e két utóbbi keretben zajló munkavégzés, ennek módosulása a piacgazdaság kiépülésével. Amikor az egyszerűség kedvéért „második gazdaságról” szólok, ezeknek a munkáknak az államszocialista gazdaságbeli jellegzetességére gondolok. *Sík Endre* állapította meg azonban, hogy a munkacsere társadalmi-gazdasági berendezkedéstől független jelenség, a „kaláka örök”. [30] A nyugati társadalmakban a „csináld magad” mozgalom keretében végzett munkák volumene is nőtt. *R. E. Pahl* könyvében [29] bemutatja, hogy a formális munkahelyeken végzett munkák csökkenésével, a nagy-britanniai gazdasági válság súlyosbodásával, a munkanélküliek számának emelkedésével párhuzamosan hogyan növekedett a nem formális munkavégzés.

Úgy véljük, hogy az informális (azaz a szervezett munkaerőpiacon kívüli, nem regisztrált gazdaságban végzett) munkának az időmérleg-felvételekkel is mérhető formái – e formák többsége legalábbis – nem tekinthetők a feketegazdaság részének. Elsődleges céljuk nem az adóelkerülés, adócsalás. A tevékenységek nagy része az önellátást szolgálja, vagy a családok, háztartások közötti szívésségi, viszonzossági formákban jelenik meg, és hagyományosan kiadásmegtakarító szerepe van. Nyilvánvalónak tűnik ugyanakkor, hogy a hajdani második gazdaságban végzett munkák tartalma átalakulóban van, piaci viszonyok között megváltozik.

⁵ Ami ezt a munkavégzést illeti, a szervezett gazdaságban (munkahelyeken) éppúgy lehet feketén dolgozni, mint azon kívül.

Termelőtevékenységek

Az eddig bemutatott tevékenységek közül az egyetlen, melyben bővülő munkaidő tapasztalható 1986 óta, az a szakipari javító–szerelő munka, mind saját háztartásban, mind pedig szívességi vagy viszonzási formában. (A fizetett munka ideje ebben a kategóriában is csökkent.) A háztartásokban 1993-ban több fogyasztási eszköz működött, mint hét évvel korábban, több a gépkocsi is, nagyobb tehát az igény az olyan karbantartó, szerelő munkákra, melyek nem oldhatók meg a családon belül, hozzáértés nélkül, és emiatt elkél a külső segítség. Ezt a külső segítséget a szaktudásukat a szervezett munkaerőpiacon kívül kamatoztató megkérdezettek feltehetően szívességi, segítő munkának minősítették inkább, mint fizető „fusimunkának”, bérmunkának. Elképzelhető azonban a barkácsoló munka növekedésének (nem csökkenésének) másik, az előzőt kiegészítő magyarázata is. A házi barkácsolás, javítás ugyanis kevésbé integrálódott a gazdaság szervezett formáiba, mint a következőkben elemzendő nem szervezett tevékenységek, melyek alól szinte „kihúzta a talajt” egyfelől a regisztrált gazdaságot sújtó recesszió, másfelől a fokozatos tulajdonosi átalakulás.

A ruhaipari tevékenységet az 1986-os elemzés tapasztalatai miatt emeltük ki: akkor meglepően magasnak tűnt a jövedelemkiegészítő céllal varrással töltött idő. Ebben a kategóriában mértük az akkor még virágzó butikoknak bedolgozó „fusi” varrónők munkáját. 1993-ra a bérvarrás időtartama a korábbi töredékére zsugorodott. Megváltozott ugyanis a butikok áruellátása, hálózatok alakultak ki, a „fusi” varrónők egy része vállalkozóvá lett, más részük pedig felhagyott az egykor oly jövedelmező tevékenységgel, mert csökkentek a lakosság ruházkodási kiadásai és más ruhavásárlási szokások kerültek előtérbe (bálás ruha, KGST-piac), a butikok termékei iránt egyre kisebb a kereslet.

Az 1990-es években bekövetkezett a lakásépítés szinte látványos összeomlása. Míg 1986-ban még több mint 69 ezer lakás épült, 1993-ban az új lakások száma nem érte el a 21 ezret. [21] A csökkenés már 1990 előtt is elkezdődött. Az ún. házilagos kivitelezésben épült lakások számának 1990–1991 óta tapasztalható erőteljes csökkenését a recesszióval, a pénz- és hitelhiánnyal szoktak magyarázni, úgy gondolom azonban, hogy a recesszió mint alapvető okon kívül a korábbi „második gazdaság” térvesztése és átalakulása is közrejátszott a házilagos építkezések számának csökkenésében. Az állami szektor a második gazdaság háttéréként működött, onnan lehetett anyagot, munkásokat, időt, eszközöket „áttelepíteni” a második gazdaságba. [11] A házilagos építkezés csökevényes háttéripára és a ki nem alakult szolgáltatási szektor helyett így vált az állami építőipar és szolgáltatás a magánszféra háttérévé, az építkező pedig az első gazdaság „kiszolgáltatót haszonélvezőjévé”.

A mezőgazdasági kistermelés zsugorodásában is hasonló okok játszottak közre. A szövetkezeti gazdálkodással összefonódott mezőgazdasági kistermelés elvesztette nagyüzemi háttérét, kényszerű kooperációs partnerét. A kiskisgazdaságok száma, ellentétben az új lakásokéval, nem csökkent, hanem nőtt 1986 és 1993 között. (1986-ban 1415 ezer, 1994-ben 1501 ezer kiskisgazdaságot írtak össze.) A mezőgazdasági kistermelést ugyanúgy sújtotta az agrárágazat válsága, mint az ágazat egészét. [32] A korábbi háztáji gazdaságok egy része átalakult önálló magángazdasággá, mezőgazdasági kisvállalkozássá. [18] A kisvállalkozóként ledolgozott munkaidő természetesen már nem jelenik meg a nem szervezett gazdaságban munkára fordított órákban. 1993-ban már a hagyományosan önki-

zsákmányoló gazdálkodók is érezték, hogy nem éri meg piacra termelni, és feltehetően a fennmaradt, még mindig igen jelentős volumenű, nem szervezett keretek között zajló termelés elsősorban önellátásra szolgál. (Ezt látszik igazolni a háztartás-statisztikai felvételek eredménye: a családok élelmiszer-fogyasztásában nőtt a saját termelésű termékek szerepe.)⁶

Érvelésünk összefoglalva tehát úgy hangzik, hogy a termelőmunkára fordított idő fogyása többszörösen is összefügg a makrogazdasági környezet változásával. Egyrészt hat rá a gazdaság általános válsága, másrészt abban a formájában, ahogy a nyolcvanas években összefonódva az államgazdasággal működött, kezdi talaját veszíteni. Valószínűleg lassú átalakuláson megy át, fokozatosan válik „független” gazdasággá. 1993-ban ennek a folyamatnak feltehetően még csak a kezdetét ismertük meg, és az átalakulás éppúgy vezethet a feketegazdaságba, mint a „csináld magad”, önellátó formákhoz vagy a szervezett, formális gazdasághoz.

A szervezett munkaerőpiacon kívül végzett munkákra fordított idő csökkenésébe az is belejátszhatott, hogy a hajdani második gazdaságbeli munkák végzőinek egy része a rendszerváltozás után kisvállalkozói tevékenységként folytatja korábbi tevékenységét. Erre az összefüggésre Falussy Béla hívta fel a figyelmet. „Feltételezhető, hogy ezen tevékenységek nagy hányada, csak mint a jövedelem kiegészítésének eszköze szűnt meg 1993-ra, egy részük alapja lett a most már főfoglalkozású munkaként végzett kisvállalkozói tevékenységnek...” [1] Ezt látszik erősíteni a kisvállalkozók körében 1993-ban végzett országos reprezentatív felmérés is. [37] Minden ötödik kisvállalkozó állította, hogy jelenlegi tevékenysége közvetlen előzményének tekinthető a hajdani második gazdaság valamelyik területén végzett munka.

A szervezett munkaerőpiacon kívül végzett munkák tehát ebben az értelemben „munkahelyteremtőnek” is bizonyulhatnak. Ez a munkahelyteremtés az új vállalkozók esetében gyakran kényszer, máskor egy „előremenekülő” stratégia eredménye: a megszűnt vagy megszűnőfélben lévő állami munkahelyek szakmai tapasztalatokkal és (piaci) kapcsolatokkal felvértezett alkalmazottai önmaguknak teremtenek munkahelyet, önfoglalkoztatóvá válnak. [8] Arról még kevés a tapasztalat, hogy a kikényszerített önfoglalkoztatás mennyire eredményes, mennyire működőképes hosszú távon. A kezdő lépést viszont az alkalmazottból önfoglalkoztatóvá váló (többnyire) volt szakmunkások a második gazdaságban szerzett, mégoly torz „piaci” tapasztalatok birtokában könnyebben tehetik meg. [15] A munkahelyek szerkezetének átalakulása, [25] az állami munkahelyeken az alkalmazottak számának és arányának apadása, a tulajdonos–alkalmazottak számának növekedése, ha meg nem is szünteti, de redukálja annak esélyét, hogy a főmunkahelyről kivont anyagok, eszközök és munkaidő a nem szervezett munka piacán jelenjen meg.

Merésznek tartom feltételezésemet a keresők munkahelyen ledolgozott havi munkaidejének meghosszabbodásáról – különösen, hogy a makrostatisztikai adatok épp az ellenkezőjét mutatják –, de nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy az nem független a gazdaság tulajdoni átalakulásától, a magántulajdon térnyerésétől és a szervezett és nem formális gazdaság szétválásától.

⁶ A Magyar Háztartáspanel adatai is arra utalnak, hogy 1987-hez képest a kisárutermelés rovására nőtt az önellátásra szolgáló termelés aránya. [26]

A termelőmunkák közé sorolt, valójában a szolgáltató munkákkal sok hasonló vonást mutató szerelő-karbantartó tevékenységekre fordított idő nemzetgazdasági szinten növekedett. Ennek már elemzett feltehető okai mellett valószínűleg itt is szerepet játszik a háztartási kiadások csökkentésére törekvő magatartás, mert mind a saját részre, mind pedig a szívességi vagy viszonyossági munkák keretében elvégzett szerelés-karbantartás megkíméli a családokat az egyre drágább piaci szolgáltatások (egy részének) igénybevételeitől.

Tehát a termelőmunkára fordított idő csökkenése (kivéve a barkácsolást, javító, szerelő munkát) egyben funkcionális átalakulást is sejtet: a második gazdaságból az önálló gazdaságba.

Szolgáltató tevékenységek

A személyi, közösségi szolgáltatásokhoz hasonló tevékenységek területén nem csökkent, (lényegesen legalábbis nem) a nem szervezett piacon végzett munka ideje.

5. tábla

A 18–79 éves népesség szervezett munkaerőpiacon kívül végzett szolgáltató munkára fordított ideje
(millió óra/hó)

Tevékenység	Más háztartás számára	Különjövedelemért
	végzett munka	
	1986-ban	
Női háztartási munka és varrás	14,6	1,4
Vásárlás és ügyintézés	0,9	1,0
Gyermekek vagy idősök ellátása	22,7	1,0
Szellemi munka	-	9,6
<i>Összesen</i>	38,2	13,0
	1993-ban	
Női háztartási munka és varrás	8,8	5,5
Vásárlás és ügyintézés	0,5	3,4
Gyermekek vagy idősök ellátása	21,6	1,1
Szellemi munka	-	3,9
<i>Összesen</i>	30,9	13,9
Változás (millió óra)	-7,3	+0,9
Index: 1986. év=100,0	80,9	106,9

A szolgáltató munkákra fordított órák változása az némileg más képet mutat, mint a termelőmunka ideje.

Témánk szempontjából külön kell foglalkoznunk a más háztartás számára és a különjövedelemért vállalt „szociális szolgáltatásra, gondozásra” fordított órák változásával. A gyermek- és idősgondozáson kívül a takarítást, főzést, mosást stb. magában foglaló női háztartási munkák és a vásárlás, ügyintézés is a szociális ellátás kategóriájába tartozik, hiszen feltehetően az esetek többségében olyan családoknak kell segíteni, melyekben vagy egyedülálló, idős, beteg ember él, vagy kisgyermekes család szorul külső támaszra, különösen, ha mindkét szülő dolgozik.

A szolgáltatások iránti igény társadalmi szinten növekszik, ez tapasztalható az állami egészségügyre és szociális ellátó intézményekre háruló terhek növekedésében és ez magyarázza az ilyen céllal megalakult nonprofit szervezetek számának gyarapodását is. ([27], [28], [32].)

6. tábla

*A 18–79 éves népesség szervezett munkaerőpiacon kívül végzett
szolgáltató munkája egy hónapra számítva*

Tevékenység	1986.	1993.
	évben (millió óra)	
Női háztartási munka és varrás	16,0	14,3
Vásárlás és ügyintézés	1,9	3,9
Gyermekek vagy idősek ellátása	23,7	22,7
<i>Összesen</i>	<i>41,6</i>	<i>40,9</i>

Megjegyzés. A különjövdelemért végzett szellemi munka nélkül számítva.

A szociális szolgáltatásokban 1986 és 1993 között nem a szívességi munkára fordított, hanem a különjövdelemért végzett munka időráfordítása nőtt. A szívességi, viszonyossági munkák időráfordításában mutatkozó csökkenés (ezt tapasztaltuk a termelőmunkáknál is) a családi, rokonsági, szomszédági szolidaritás szövetének lazulását jelezné? Erre az időmérlegadatok alapján nehéz válaszolni. A segítő munkákban részt vevőknek a népességen belüli aránya is csökkent (13-ról 9 százalékra).

Egy 1993-as országos reprezentatív adományozási felvétel, melynek során csaknem 15 ezer személyt kérdeztek meg többek között arról is, hogy szokott-e rokonainak, szomszédainak, barátainak munkával segíteni (mégpedig viszonzás nélkül), arról győz meg, hogy a munkasegítség gyakorlata nem halt ki a hazai hagyományokból: a megkérdezettek 49 százaléka válaszolt pozitívan a feltett kérdésre. [24]

Az időmérlegadatok szerint a szociális szolgáltatásokra fordított idő alig csökkent, lényegében nem változott a két időpont között. A szociális szolgáltatás az államszocializmus idején sem kapcsolódott az első gazdasághoz, nem arra épült, vagyis a piacgazdaságra történő áttérés ezeket a munkákat ebben a vonatkozásban nem befolyásolhatta. Itt inkább a segítségre szorulóknak egyre gyarapodó tömege jelent kihívást. A szociális szolgáltató munkák körében a fizetett munkák irányába történt nagyon csekély mértékű, de mégis érzékelhető elmozdulás azt jelzi, hogy megnőtt az igény a piaci szolgáltatások iránt, és ezeknek egy része a nem szervezett, nem formális piacon jelenik meg. Ebből arra is következtethetünk, hogy egy másik része már valószínűleg munkahelyi munkává vált, akár állami, akár piaci, akár nonprofit szervezetekben. Azaz a szociális ellátásra rászorulóknak – legyenek szegények, hajléktalanok, mozgássérültek, szenvedélybetegek, munkanélküliek, egyedülálló idősek és a sort még hosszan lehetne folytatni – támogatására az egyéni jótékonykodás nem halványuló szerepe mellett intézményeket hoztak létre, melyeknek fő profilja a szociális gondoskodás. Így, sokszor egyéni kezdeményezésből és heroikus munka árán születtek meg és működnek azok az egyesületek és alapítványok, melyeknek kezdeményezői felismerték, hogy az egyéni tragédiák intézményes

háttérrel könnyebben enyhíthetők, mint magányos erőfeszítések árán. E folyamat egyben bizonyos típusú női „háztartási” munkák intézményesülése is. [33]

A formális gazdasághoz hasonlóan a nem formális (szervezett munkaerőpiacon kívüli) tevékenységi struktúra a termelőszférától a szolgáltató szférák felé történő elmozdulást sejteti. Ennek a változásnak a megítélése egyelőre nem könnyű, hiszen ez az elmozdulás egy súlyos termelési válsággal küszködő gazdaságban jelentkezik. Az arányok változása inkább a termelés válságát, mint a szolgáltatások fejlett és stabil növekedését jelzi. [36]

Termelő- és szolgáltató munkák

A 7. táblában összefoglalóan mutatom be az eddig elemzett adatokat, a teljesség kedvéért kiegészítve azokat az ágazatba nem sorolható, pénzért végzett munkák⁷ és az önkéntes munkaadományok időráfordításával, ahogy az időmérlegadatokban megjelentek.

7. tábla

A 18–79 éves népesség szervezett munkaerőpiacon kívül végzett összes munkája*
(millió óra)

Megnevezés	Saját háztartás számára	Más háztartás számára	Különjövedelemért**	Egyéb (önkéntes munka)
1986	265,9	66,6	61,0	3,5
1993	242,6	52,5	34,2	1,4
Változás	-23,3	-14,1	-26,8	-2,1
Index: 1986. év=100,0	912	78,8	56,1	40,0

* Háztartási munka nélkül.

** Az ágazatba nem sorolható pénzért végzett munkák és különjövedelemért végzett szellemi munkák időráfordításával együtt.

Az adatok szerint a saját háztartásban végzett (kiadás-megtakarító) munkákban mintegy 10 százalékos csökkenés mutatkozik 1986 és 1993 között, a viszonyossági, szíveségi munkák időráfordítása több mint egyötödével, a jövedelem-kiegészítő munkáké pedig csaknem a felére csökkent. Az ágazatba nem sorolható fizetők munkák időráfordítása jelentősen csökkent, ennek okát az eltagadáson kívül talán abban kell keresnünk, hogy a másod- és mellékállások, kiegészítő foglalkozások átalakultak, csökkent a foglalkoztatott nyugdíjasok száma, kevesebb a lehetőség mellékmunkák vállalására. [10] (Ennek a vélekedésnek viszont ellentmond a kiegészítő foglalkozású vállalkozói munka terjedése.) Az önkéntes munka volumene pedig kétötödére apadt⁸ a két időpont között. [20]

⁷ Az ágazatba nem sorolható pénzért végzett munkák időráfordítása 1986-ban 12,1, 1993-ban 2,6 millió óra volt.

⁸ Az időmérleg valószínűleg nagyon pontatlanul méri ezt a tevékenységet, hiszen egy célzott vizsgálat eredményei szerint az önkéntes munkára fordított idő volumene lényegesen meghaladja az időmérleg által kimutatottat. (Valószínűleg ha minden egyes munkatevékenységre külön felvételt terveznénk, hasonló eredményre jutnánk. Az időmérleg-felvétel lehetőségei minden olyan tevékenységnél korlátozottak, melyeket nem rendszeresen, vagy legalábbis nem nagy gyakorisággal végeznek a megkérdezettek, hanem alkalmasszerűen vagy csak elvétve, mint az önkéntes munkát.)

Az önkéntes munkával töltött idő új tartalmat kapott a megváltozott társadalmi berendezkedésű országban. Korábban ez a fajta tevékenység a távolról sem mindig önkéntes ún. társadalmi munka kategóriájába tartozott, és csak töredéke volt valóban önkéntes munkavégzés. A társadalmi munka elsősorban az egyén munkahelyi pozíciójának megerősítését, a ranglétrán történő előbbre jutását volt hivatott elősegíteni. Az önkéntes munka ma már sokkal inkább a különböző intézmények (elsősorban civil szervezetek) tevékenységének erősítésére és kevésbé az egyéni karrier megtámogatására szolgál.

Végül bemutatjuk a szervezett és a nem szervezett munkaerőpiacon végzett munkák arányának 1986 és 1993 közötti alakulását. A szervezett (alkalmazottként, illetve önfoglalkoztató tulajdonosként) és nem szervezett (nem formalizált) keretek között végzett munkák idejének aránya szinte pontosan megegyezik a két felvétel szerint. A lakosság a teljes munkaidőalapjának nem egészen kétharmadát (64–65 százalékát) a munkahelyeken (a szervezett gazdaságban) fordítja és fordította munkára, több mint egyharmadát pedig 1986-ban és 1993-ban is a szervezett munkaerőpiacon kívül „dolgozza le”. Azaz egyfelől a szervezett munkaerőpiacon kívül ledolgozott idő nem vesztett jelentőségéből a rendszerváltozás óta, másfelől viszont a munkahelyek megszűnésével a munkával töltött idő nem terelődött át nem formális keretek közé, legalábbis regisztrálható formák közé nem. Megkíséreltük bemutatni, hogy milyen változások zajlottak le a szervezett munkaerőpiacon kívül végzett munkák szerkezetében és tartalmában. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy:

- adataink szerint a munkaidőalap mind a szervezett, mind a nem szervezett keretek között történő munkavégzésben csökkent, még hozzá gyakorlatilag azonos arányban;
- ebből az is következik, hogy a szervezett munkaerőpiacon kívül végzett munkák jelentősége nem csökkent, de nem is növekedett a rendszerváltozás óta, legfeljebb e tevékenységek szerkezete, funkciója és működési mechanizmusai alakultak át;
- a nem szervezett munkavégzés belső szerkezetének változása arra utal, hogy a termelőmunkák aránya valamelyest csökkent a szolgáltató jellegű munkák javára;
- a termelőmunkákra fordított idő csökkenésébe belejátszik a gazdaság általános válsága és annak a pazarló „kooperációnak” a lassú felbomlása, mely olyannyira jellemezte korábban az első és a második gazdaságbeli tevékenységek kapcsolatát;
- a nem szervezett munkaerőpiacon végzett munkák közül még mindig a mezőgazdasági kistermelés a legjelentősebb; a mezőgazdaságban és más ágazatokban is növekedett a saját háztartás számára végzett kiadáscsökkentő, költségkímélő munkák aránya és valószínű, hogy ez a tendencia erősödik;
- a hajdani második gazdaságbeli tevékenységek egy részéről feltételezhető, hogy munkahelyet teremtettek, már amennyiben az „önfoglalkoztatotti” státus munkahely és a mai önfoglalkoztatók közül sokan a piaci ismereteket, szakmai tapasztalatokat a hajdani második gazdaságban szerezték, tanulták;
- vannak olyan tevékenységek, melyek az önkéntes és segítő, illetve a szociális szolgáltató munkákból váltak fizetett foglalkozássá, valódi munkahelyek születtek a szociális szolgáltató szférában, a költségvetési, a piaci és a nonprofit szektorban egyaránt (ezeket a munkahelyeket a szociális ellátás iránt egyre növekvő – vagy talán egyre inkább felszínre kerülő – igény hozta létre, megteremtésükben azonban azoknak a személyeknek is aktív szerepük volt, akik korábbi önkéntes munkájuk során feltérképezték a maguk szűkebb környezetében a szükségleteket);
- végül – bár erről csak óvatosan nyilatkoznánk – ha igaz az, amit feltételeztünk, hogy az illegális munkavégzés nem, de legalábbis nem teljes terjedelmében jelenik meg adatainkban, arra kell gondolnunk, hogy a nem formális keretek között történő munkavégzés az általunk kimutatottnál is nagyobb volumenű a nemzetgazdaságban (hogy ez a feltételezés hogyan érinti a két vizsgált időpont között bekövetkezett változásokat, arról az empirikus tapasztalatok alapján azt mondanánk, hogy az 1993-as adatok esetében valószínűleg nagyobb eltitkolással kell számolnunk).

MUNKAVÁLLALÓK A NEM SZERVEZETT GAZDASÁGBAN

E fejezetben azt mutatom be, hogy a nem szervezett munkaerőpiacon kik tevékenykednek és milyen „munkakörben”. (Az elemzés az önkéntes munkával a továbbiakban nem foglalkozik. [20])

A továbbiakban is elsősorban a munkavégzésre fordított órák számát vizsgáljuk, hiszen témánk a munkaidő, tehát a közölt arányok is arra vonatkoznak, hogy a népesség különböző csoportjaihoz tartozó személyek mennyi időt töltöttek el – más csoportokhoz viszonyítva – meghatározott munkatevékenységekkel. Esetenként azonban bemutatom, hogyan alakult az egyes munkatevékenységekben részt vevők aránya. Ez a megközelítés ugyanis arra hívja fel a figyelmet, hogy az egyes társadalmi–demográfiai csoportokhoz tartozó megkérdezett személyek milyen arányban vesznek részt a nem formális munkákban.

A mutató alapvetően megerősíti a munkával töltött idő szerkezetének és módosulásának eddig elemzett tendenciáit. Nemcsak a munkával töltött idő, de a szervezett munkaerőpiacon kívüli munkavégzésben részt vevők aránya is csökkent egy munkatípus kivételével: a különjövedelemért végzett munkák esetében a résztvevők arányának növekedése figyelhető meg, elsősorban azon a területen, melyen a munkaidő növekedését is tapasztaltuk: a szociális munkák világában.

Nők és férfiak

A nemek szerinti munkamegosztás a nem formális munka piacán éppúgy működik, mint a regisztrált gazdaság foglalkozási szerkezetében és a családi, háztartási munkákban.

8. tábla

*A 18–79 éves népesség megoszlása a nem szervezett munkaerőpiacon való részvétele és nemek szerinti**

Tevékenység	A férfiak	A nők	A férfiak	A nők ^o
	aránya (százalék)			
	1986-ban		1993-ban	
Munkahelyi munka	57	43	58	42
Saját háztartás számára	64	36	69	31
Más háztartás számára	44	66	50	50
Különjövedelemért	64	36	63	37
A mintabeli népesség	46	54	47	53

* A háztartási munka nélkül.

Mint látható, a nemek szerinti munkamegosztás meglehetősen állandóságot mutat. A szívességi–viszonossági munka terén nőtt csak meg némileg a férfiak munkaidő-ráfordítása. Ennek magyarázata, hogy – mint korábban bemutattuk – a szívességi munkák között megemelkedett a jórészt férfi aktivitásnak, a szakipari szolgáltató tevékenységeknek a súlya.

A termelő- és szolgáltató tevékenységek közül az utóbbira jellemző a női munkavégzés, akár szívességi, akár jövedelemkiegészítő tevékenységről van szó. (Takarítás, mosás, főzés, vásárlás stb., gyermekek vagy idősök, betegek ellátása a női munkák kategóriájába tartoznak.)

Ha a nemek között jelentős elmozdulás nem is történt a pénzübeni jövedelemért végzett munkák időráfordításában, jelzés értéke talán van annak, hogy 1993-ra a nők piaci munkavégzésének ideje megnőtt a férfiakéhoz képest. Ennek oka, a szociális piaci szolgáltatások iránti kereslet növekedése. A 9. tábla, melyben a férfiak és a nők meghatározott típusú munkákban való részvételének változását mutatjuk be, erősíti megállapításainkat.

9. tábla

A 18–79 éves népesség részvétele egy átlagos napon egyes szervezett munkaerőpiacon kívüli munkákban

Tevékenység	A férfi	A nő	Az összes	A férfi	A nő	Az összes
	résztevők aránya (százalék)					
	1986-ban			1993-ban		
Saját háztartás számára						
építkezés	3,4	0,5	1,8	2,5	0,2	1,3
mezőgazdasági munka	37,5	31,8	34,4	32,7	24,6	28,4
szakipari javító munka	10,8	1,1	5,5	9,8	1,2	5,2
kiszegítő munka	24,0	18,7	21,1	18,6	11,1	14,6
Más háztartás számára együtt	11,0	15,2	13,3	8,2	9,8	9,0
Különjövdelemért együtt	8,3	4,8	6,4	8,4	9,9	9,0
Saját háztartáson kívül együtt	18,5	19,5	19,0	16,1	18,6	17,4
Munkahelyi munka	49,4	33,3	40,7	40,2	28,4	34,0

Saját célra építkezni és barkácsolni, szerelni a férfiak szoktak. A mezőgazdasági és kiszegítő tevékenységekben is a férfiak túlsúlya a jellemző, bár ezekből a munkákból a nők is kiveszik a részüket. A szívességi, viszonyossági munkában a férfiak és a nők egyaránt részt vesznek, de, mint láttuk, más-más területen. A piaci munkákban részt vevő nők aránya 1993-ra elérte, sőt meg is haladta a férfiakét.

Az otthon végzett háztartási munkákat nem tartalmazza sem a 8., sem a 9. tábla. A férfiak és a nők nem formális keretek között végzett munkáiról szólva meg kell említenünk, hogy a háztartás ellátására 1993-ban a korábbinál több időt áldoztak a megkérdezettek, elsősorban azért, mert a családokban a gyermekek nevelésére, ellátására és a betegek, idősök gondozására sokkal több időt fordítottak.

A kifejezetten háztartási munkában a férfiak időráfordítása 1993-ra megemelkedett. Ez a növekedés még távol van attól, hogy valami új jelenségről beszéljünk, de talán további megfigyelésre érdemes. (Kérdés például, hogy van-e köze a férfi munkanélküliség alakulásához.)

A nemek szerinti munkamegosztásban tehát, ha lényeges áttörés nem is következett be a vizsgált időszakban, érdekes elmozdulások történtek: megnőtt a férfiak részvétele a szívességi munkák körében és a háztartási munkákban, a piaci munkákban pedig a nők részvétele erősödött.

Városiak és községek

A munkaidő hossza fordított arányban van a település urbanizáltságának fokával. A szervezett munkaerőpiacon kívül zajló munkatevékenységek típusának és volumenének ismeretében nem meglepő, hogy a falusi lakosság „nem regisztrált” munkaideje a leghosszabb.

10. tábla

A 18–79 éves népesség nem szervezett munkaerőpiacon, munkával töltött idejének megoszlása a munka ágazata és településtípus szerint (százalék)

Tevékenység	Budapest	Megyeszékhely	Egyéb város	Község	Összesen
			1986-ban		
Mezőgazdasági munka	3,4	17,9	18,5	70,2	100,0
Építkezés és modernizálás	8,7	12,5	21,2	57,6	100,0
Szakipari javító munka	23,2	10,6	26,1	40,1	100,0
Kisegítő munka	8,6	7,7	21,1	62,6	100,0
Szolgáltató munka*	17,9	13,5	26,6	42,0	100,0
A mintabeli népesség megoszlása	17,6	13,3	23,9	45,2	100,0
			1993-ban		
Mezőgazdasági munka	5,5	10,6	24,8	59,1	100,0
Építkezés és modernizálás	20,6	15,9	27,0	36,5	100,0
Szakipari javító munka	19,2	22,5	27,4	30,9	100,0
Kisegítő munka	4,6	7,7	22,7	65,0	100,0
Szolgáltató munka*	18,4	21,1	25,9	34,6	100,0
A mintabeli népesség megoszlása	20,1	18,2	25,9	35,8	100,0

*A pénzért végzett szellemi munka nélkül.

Mind 1986-ban, mind 1993-ban a községi lakosság töltött viszonylag legtöbb időt nem formális munkával. (Lásd a 10. táblát.) A mezőgazdasági kistermelés elsősorban falusi tevékenység, a szakipari javító és a szociális szolgáltató munka pedig elsősorban városi, nagyvárosi aktivitás. Budapesten 1993-ra viszonylag megnőtt az építkezésre fordított idő. Mivel az új lakások építése Budapesten az országgal azonos mértékben csökkent, a fővárosiak építkezéssel töltött idejének relatív növekedése feltehetően annak tulajdonítható, hogy a modernizálás és felújítás kapott lendületet. A bérlakások privatizációja nyomán a bérlakások jelentős hányadában a korábbi bérlő lett az új tulajdonos, aki elvégezte, illetve elvégeztette az évtizedek óta elmaradt felújítási, modernizálási munkákat.

Minél kisebb és kevésbé urbanizált egy település, annál alacsonyabb lakóinak a munkahelyi munkára fordított és magasabb a szervezett munkaerőpiacon kívül végzett munkaideje. (Lásd a 11. táblát.) A település urbanizáltságával megegyező módon növekszik a költségmegtakarító és csökken a jövedelem-kiegészítő munka aránya.

Különös, hogy a szívességi munka aránya a települési hierarchiával párhuzamosan növekszik (és 1993-ban még jelentősebben, mint a megelőző időszakban). A szívességi,

kölcsönösségen alapuló munkavégzés hagyományosan a kisebb településekhez kötődött, ott volt a legszorosabb a családon, rokonságon, szomszédságon belüli munkamegosztás és a széles értelemben vett önellátás. Az adományozási felvétel az időmérleg-felvételhez hasonló tendenciát mutat, de jóval magasabb arányokkal. [20] Emiatt merült fel az a gyanú, hogy a fizetett munkák, melyek súlya a nem formális gazdasági tevékenységekben bevallottan is a fővárosban a legnagyobb, részben a szívességi munkák között bújnak meg. Bizonyítékot azonban nem találtunk feltételezésünkre.

11. tábla

*A 18–79 éves népesség munkahelyen és nem szervezett munkaerőpiacon munkával töltött idejének megoszlása a munka címzettje és településtípus szerint**

Tevékenység	Budapest	Megyeszékhely	Egyéb város	Község	Összesen
	1986-ban				
Saját háztartás számára	7,9	13,8	19,2	33,9	23,9
Más háztartás számára	5,0	7,1	6,8	5,7	6,0
Különjövdelemért	11,5	6,0	4,2	4,1	5,5
Összesen	24,4	26,9	30,2	43,7	35,4
Munkahelyi munka	75,6	73,1	69,8	56,3	64,6
<i>Munkavégzés együtt</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
	1993-ban				
Saját háztartás számára	10,5	15,5	24,7	40,3	26,4
Más háztartás számára	5,1	7,1	6,2	5,1	5,7
Különjövdelemért	4,6	4,4	3,5	3,2	3,7
Összesen	20,2	27,0	34,4	48,6	35,8
Munkahelyi munka	79,8	73,0	65,6	51,4	64,2
<i>Munkavégzés együtt</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* Háztartási munka nélkül.

A legkirívóbbnak és, legalábbis e két felvétel adatainak összehasonlításakor, a legállandóbbnak a fővárosi és a községi munkavégzés jellegzetes különbségei látszanak. Ezek, ha ingadozással és apróbb módosulásokkal is, de mindkét időpontban jellemzők. A községekben az összes munkára fordított időnek csak mintegy fele (1993-ban még kisebb része) a munkahelyi munka, feltehetően nem függetlenül a falusi munkanélküliségnek a fővárosit jóval meghaladó arányától. [25] A budapesti lakosság munkára fordított idejének háromnegyed-negyötöd részét a munkahelyen „dolgozza le”.

A községekben a nem szervezett munkaerőpiacon kívül végzett munkákra a kiadás-csökkenő, megtakarításra törekvő munkavégzés a legjellemzőbb, míg Budapesten még 1993-ban is jelentős a kifejezetten jövedelem-kiegészítést célzó, piaci munkavégzés. Ez a különbség nyilván a települések adottságait és lakóinak hagyományos magatartását tükrözi. A különbséget elsősorban a mezőgazdasági kistermelésre fordított munkaidő magyarázza, mely tipikusan falusi és kisvárosi tevékenység. A kistermelésben a piaci jövedelem-szerzésre és az önellátásra fordított idő nem különíthető el, emiatt megállapításunk érvényessége természetesen korlátozott. Egyfelől bizonyosan igaz, hogy a mezőgazdasági másodállású kistermelők nagy része, talán összességében is termel;

másfelől a rendszerváltozás utáni mezőgazdasági recesszió valószínűleg az önellátás felé terelte el a nem szervezett keretek között zajló mezőgazdasági kistermelést, ennyiben a kiadáscsökkentésre vonatkozó megállapítást, legalábbis tendenciaként, igaznak kell tartanunk.

Fiatalok és idősebbek

Jelentős különbségek mutatkoznak a különböző korosztályoknak, fiataloknak és időseknek a nem formális munkák piacán való részvételében. Ötven év felett jelentősen megváltozik a munkavégzés terepe: a munkahelyi munka szerepét átveszi a szervezett munkaerőpiacon kívül végzett munka.

12. tábla

*A 18–79 éves népesség munkahelyen és nem szervezett munkaerőpiacon munkával töltött idejének megoszlása a munka címzettje és összevont korcsoport szerint**
(százalék)

Tevékenység	1986-ban			1993-ban		
	18–49	50–79	összesen	18–49	50–79	összesen
	éves			éves		
Saját háztartás számára	44,7	55,3	100,0	46,6	53,4	100,0
Más háztartás számára	44,3	55,7	100,0	46,7	53,3	100,0
Különjövedelemért	40,1	59,9	100,0	62,9	37,1	100,0
Összesen	44,0	56,0	100,0	48,3	51,7	100,0
Munkahelyi munka	80,0	20,0	100,0	85,0	15,0	100,0
<i>Munkavégzés együtt</i>	67,2	32,8	100,0	71,8	28,2	100,0
A mintabeli népesség megoszlása	57,8	42,2	100,0	60,8	39,2	100,0

* Háztartási munka nélkül.

Az összefüggés alapvető változatlansága mellett 1986 és 1993 között ebben a vonatkozásban is történt módosulás. Az idősebbek a munkahelyi munkából kevésbé részesedtek 1993-ban, mint 1986-ban – ebben része van a korai nyugdíjba vonulásnak is –, de nemcsak a formális munkaerőpiacon töltenek relatíve kevesebb időt, hanem a szervezett munkaerőpiacon kívül is. (Lásd a 12. táblát.)

Az idősebb korosztály térvesztése, azaz idővesztése a nem formális gazdaságban két (egymástól nem független) tényezővel magyarázható: a nem formális gazdaság potenciális munkavégzői közé beléptek az ötven év alatti munkanélküliek, továbbá megnőtt a nem szervezett munkaerőpiacon a szakipari munka iránti igény, s ennek a keresletnek inkább a fiatalabb, képzettebb „munkavállalók” tudnak megfelelni.

Az idősebbek jövedelem-kiegészítő munkával töltött ideje abszolút és relatív értelemben is csökkent 1986 óta. (Lásd a 13. táblát.)

A fiatalabbaknak nemcsak arra van nagyobb esélyük, hogy munkahelyet találjanak, de a nem formális keretek között elérhető fizető munkák piacán is jobbák „foglalkoztatási” lehetőségeik. A jobb foglalkoztatási lehetőség a piaci munkák időtartamát érinti, a fizető munkákban részt vevők aránya kevésbé függ a „munkavállaló” korától. Az idő-

sebb férfiak 1993-ban a fiataloknál érzékelhetően kisebb arányban és rövidebb időtartamú piaci munkára tudnak elszegődni a nem formális gazdaságban. A nők piaci munkában való részvétele 1993-ban jóval jelentősebb volt, mint korábban, és nem függött a kortól. A nők elsősorban a szociális szolgáltatásban találtak piaci munkát, a nem szervezett munkaerőpiacnak ebből a kis részéből az idősebb nők a fiatalokhoz hasonló arányban részesednek.

13. tábla

A 18–79 éves népesség részvételi aránya a különjövedelemért végzett munkákban egy átlagos napon, nemenként (százalék)

Korcsoport (éves)	1986-ban		1993-ban	
	férfiak	nők	férfiak	nők
18–29	6,3	3,4	6,2	7,5
30–39	8,4	4,3	9,6	10,1
40–49	7,1	3,8	9,6	11,0
50–59	7,6	7,7	8,2	10,8
60–69	11,4	5,5	8,4	11,2
70–79	10,7	3,1	8,9	8,9
Összesen	8,3	4,8	8,4	9,9

Az idősebb korosztály a fiataloknál több időt tölt saját háztartásban (elsősorban a mezőgazdasági kistermelésben) költségkímélő tevékenységgel, és az ötven év felettieknek nagy szerepük van a segítő, szívességi munkában, ami jelentős a fiatalabbak terheinek mérséklésében.

A szívességi, viszonzossági munkák a generációk közötti munkamegosztás tradicionális formáit őrzik, a család, rokonság, szomszédság jelentős támasz, „társadalmi erőforrás” nemcsak a családok napi életvitelében, hanem élet- és pályastratégiák is épülnek rá. Itt valóban kölcsönösségről van szó, a fiatalabbak és idősebbek közötti munkamegosztásról. ([19], [23]) Az idősebbek számára az, hogy szükség van a segítségükre, a külvilághoz fűződő kapcsolatot is jelenti. Az adatok szerint ez a kapcsolat 70 éves kor felett már egyre lazább. [20]

Iskolázottság

Néhány megjegyzés erejéig ki kell térnünk az iskolai végzettség hatására a nem szervezett munkaerőpiaci részvételben, illetve annak változásában az általunk vizsgált két időpont között.

Az iskolai végzettség szerinti adatok nagymértékben kortól függők, hiszen az idősebb korosztályok iskolai végzettsége a fiatalokénál alacsonyabb. Azt nem volt módunk megítélni, hogy a kor hatásának kiszűrésével is igaz lenne-e az az összefüggés, mely a 14. táblában látványosan mutatkozik: szervezett munkaerőpiacra kívüli munkát az alacsonyabb iskolai végzettségűek arányukat meghaladó mértékben végeznek, és a magasabb végzettségűek relatíve kevesebb időt töltenek nem munkahelyi munkával.

A 18–79 éves népesség munkahelyen és nem szervezett munkaerőpiacon munkával töltött idejének megoszlása a munka célja és iskolai végzettség szerint (százalék)*

Tevékenység	8 osztály vagy kevesebb	Érettségi	Diploma	Összesen
1986-ban				
Saját háztartás számára	85,0	10,8	4,2	100,0
Más háztartás számára	76,8	17,4	3,9	100,0
Külön jövedelemért	72,9	17,6	9,5	100,0
Összesen	81,7	13,0	5,3	100,0
Munkahelyi munka	65,2	24,5	10,3	100,0
Munkavégzés együtt	71,0	20,4	8,6	100,0
A mintabeli népesség megoszlása	72,0	19,5	8,5	100,0
1993-ban				
Saját háztartás számára	81,1	13,9	5,0	100,0
Más háztartás számára	71,8	19,5	8,7	100,0
Külön jövedelemért	61,5	24,7	13,8	100,0
Összesen	77,6	15,9	6,5	100,0
Munkahelyi munka	55,6	30,1	14,3	100,0
Munkavégzés együtt	63,5	25,0	11,5	100,0
A mintabeli népesség megoszlása	67,2	23,0	9,8	100,0

* Háztartási munka nélkül.

Az alapkú végzettségűek körében igen jelentős a kiadáscsökkentő munka – elsősorban a mezőgazdasági kistermelésben vesznek részt – mindkét időpontban. A diplomások számára viszont inkább a jövedelem-kiegészítő, piaci munkák kínálóznak.

Gazdasági aktivitás

Már kiinduló feltevéseink között megfogalmaztuk, hogy az aktív keresők számának csökkenése egyre aktuálisabbá teszi a kérdést, a lakosság milyen széles rétegei és milyen gazdasági aktivitású csoportjai kapcsolódnak be a szervezett munkaerőpiacon kívüli munkavégzésbe, hol és mennyit dolgoznak azok, akiknek nincs munkahelyük. A szervezett munkaerőpiacon kívül „munkát vállalók” demográfiai-társadalmi sajátosságainak eddigi elemzése is arra utal, hogy a munkahelyi és azon kívüli munkavégzés időtartama között erős negatív összefüggés van.

A 15. tábla adatai megerősítik az eddig már más oldalról többször megfigyelt jelenséget: a szervezett munkaerőpiacon kívüli munkában a munkahelyekről kiszorult vagy kivonult népességnek jóval nagyobb hányada vesz részt, mint az aktív keresőknek. Számos más egyéb ok mellett ezért is olyan erős az ellenállás a nyugdíjkorhatár emelésével szemben: a munkavállalók többsége alig várja a nyugdíjas éveket, hogy végre több ideje legyen azokra a munkákra, melyektől a munkahelyen ledolgozott órák elveszik az idejét. 1993-ban minden ötödik eltartott, munkanélküli és ugyancsak minden ötödik nyugdíjas dolgozott a saját háztartáson kívüli nem szervezett gazdaságban. Ezek a csoportok a sa-

ját családjuk, háztartásuk keretében is sokkal aktívabbak voltak, mint azok, akiknek „valódi” munkahelyük volt. Ez már 1986-ban sem volt másként, sőt, az aktív keresők szervezett munkaerőpiacon kívüli részvétele mintha nagyobb állandóságot mutatna, mint az eltartottaké és nyugdíjasoké.⁹

15. tábla

A különböző gazdasági aktivitású 18–79 éves népesség részvételi aránya egyes szervezett munkaerőpiacon kívüli munkákban egy átlagos napon
(százalék)

Tevékenység	Aktív kereső	Eltartott	Munkanélküli	Nyugdíjas
1986-ban				
Saját háztartás számára				
építkezés	2,2	1,2	-	1,3
mezőgazdasági munka	28,7	61,0	17,4	43,0
szakipari javító munka	7,4	1,4	7,6	2,8
kiszolgált munka	16,3	32,9	22,7	29,5
Más háztartás számára együtt	10,4	19,4	24,2	8,7
Különjövedelemért együtt	5,8	4,2	7,6	8,7
Saját háztartáson kívül együtt	15,9	22,9	30,5	26,3
Munkahelyi munka	62,6	0,1	-	3,4
1993-ban				
Saját háztartás számára				
építkezés	1,4	-	2,4	1,1
mezőgazdasági munka	20,4	45,6	33,4	39,7
szakipari javító munka	6,4	-	7,7	3,8
kiszolgált munka	9,8	22,1	23,4	19,3
Más háztartás számára együtt	6,3	10,4	10,0	13,3
Különjövedelemért együtt	8,7	9,6	11,9	9,6
Saját háztartáson kívül együtt	14,6	19,4	20,3	21,4
Munkahelyi munka	64,4	0,9	2,9	3,1

Fel kell tennünk a kérdést, melyre ez idáig nem adtunk választ: az általunk szervezett munkaerőpiacon kívüli munkatevékenységnek nevezett, nemzetgazdasági szinten is igen jelentős aktivitás része-e a fekete-, illegális gazdaságnak. Továbbra is meggyőződésünk, hogy nem, legalábbis túlnyomórészt nem. A munkanélkülieknek az a része azonban, akik jövedelemszerző munkában vettek részt, valószínűleg mégiscsak a szabályok megkerülésével tettek szert különjövedelemre. A munkanélküliek körében végzett interjú, illetve kérdőíves kutatás során a megkérdezetteknek 11 százaléka rendszeres

⁹ Az eltartottak, munkanélküliek és nyugdíjasok alacsony aránya, de mégiscsak megjelenő részvétele, a munkahelyi munkában elsősorban az adatfelvétel módszeréből következik: az időmérleg-felvételben a gazdasági aktivitást annak alapján állapították meg, hogy a megkérdezettnek a kérdezés napját megelőző hónapban milyen jövedelme volt. Ha eltartottnak mondta magát, akkor az eltartottak között vették számba, ha azt mondta, hogy az előző hónapban munkanélküli segélyt, illetve járadékot kapott, akkor munkanélküliként regisztrálták, s ha megélhetési forrásként nyugdíjat jelölt meg, akkor nyugdíjasként. [6] Elképzelhető azonban, hogy a kérdezés napján már munkába állt, ezért jelent meg időmérlegnaplójában munkahelyi munkavégzés. A munkanélküliek egyébként a Foglalkoztatási Törvény értelmében vállalhatnak keresőtevékenységet. [14] A gazdasági aktivitás szerinti kategorizálás tehát az időmérleg-felvételben nem pontosan felel meg a munkaügyi statisztikában használt csoportoknak, hiszen az időmérleg-vizsgálat alapvetően nem munkaügyi célokat szolgál.

munkavégzésről számolt be, egyharmaduk, illetve egyötödük pedig alkalmanként dolgozott. [7]

A munkanélküliség együtt jár a feketemunkával, nemcsak Magyarországon, hanem más országokban is. [13] Az aktív keresőkről, eltartottakról, nyugdíjasokról viszont nem tudhatjuk, hogy jövedelmük után adóznak-e, legfeljebb feltételezésekkel élhetünk. Illegális munkavégzést azonban csak a jövedelemszerző tevékenységek között kereshetünk, a szívességi és kiadáscsökkentő munkák esetében, melyek dominálnak a vizsgált tevékenységi körben, még ha bizonyos összefüggések kapcsán fel is merült a gondolat, hogy a piaci munkák egy része itt búvik meg, alapvetően nincs értelme feketegazdaságról beszélni.

16. tábla

A 18–79 éves népesség munkahelyen, háztartásban és nem szervezett munkaerőpiacon munkával töltött idejének megoszlása gazdasági aktivitás és a munka célja szerint (százalék)

Tevékenység	Aktív kereső	Gyeden, gyesen levő	Munkanélküli	Eltartott	Nyugdíjas	Összesen
1986-ban						
Saját háztartás számára	53,6	1,5	-	8,4	36,5	100,0
Más háztartás számára	50,8	1,9	0,4	8,3	38,6	100,0
Különjövdelemért	45,6	0,8	0,3	3,2	50,1	100,0
Összesen	51,9	1,5	0,1	7,6	38,9	100,0
Munkahelyi munka	98,0	0,0	-	0,0	2,0	100,0
Munkavégzés együtt	81,7	0,5	0,0	2,7	15,1	100,0
Háztartási munka	50,7	9,7	0,0	11,1	28,5	100,0
A mintabeli népesség megoszlása	63,4	3,2	0,2	6,1	27,1	100,0
1993-ban						
Saját háztartás számára	35,4	1,4	14,6	5,0	43,6	100,0
Más háztartás számára	34,5	1,7	12,0	4,9	46,9	100,0
Különjövdelemért	51,6	2,4	12,9	2,6	30,5	100,0
Összesen	36,9	1,5	14,0	4,8	42,8	100,0
Munkahelyi munka	96,9	0,0	0,6	0,1	2,4	100,0
Munkavégzés összesen	75,3	0,6	5,4	1,8	16,9	100,0
Háztartási munka	36,9	12,5	9,3	7,3	34,0	100,0
A mintabeli népesség megoszlása	50,4	4,3	8,9	4,4	32,0	100,0

1993-ra a nyugdíjas népesség aránya megnőtt, és ennek megfelelő arányban részese-désük is emelkedett nemzetgazdasági szinten a ledolgozott munkák időtartamában. A munkahelyi és nem formális munkavégzésben való együttes részvételük az 1986-os 15 százalékról 1993-ban 17 százalékra emelkedett. (Lásd a 16. táblát.) A nem szervezett munkaerőpiacon végzett munkaóráknak 1993-ban már 43 százalékát nyugdíjasok dolgozták le, ez az arány 1986-ban még nem érte el a 39 százalékot. A nyugdíjasok munkavégzésének növekedése feltehetően a „fiatal” nyugdíjasok számának és arányának emelkedésével¹⁰ függ össze.

¹⁰ 1993-ban csaknem 260 ezer 60 évesnél fiatalabb férfi és 150 ezer 55 évesnél fiatalabb nő nyugdíjas volt. ([36], [3])

A népesség gazdasági aktivitás szerinti összetételében lényeges változást a munkanélküliek megjelenése hozott. A munkanélküliek részesedése jelentős a nem szervezett munkavégzésben: a kiadáscsökkentő, szívességi–viszonossági és a különjövedelemért végzett munkák idejéből 14 százalékot munkanélküliek „teljesítettek”. 1986-ban regisztrált munkanélküliek még nem léteztek, az időmérleg újrafeldolgozása során elenyésző számú munkát kereső eltartottat soroltak visszamenőlegesen ebbe a kategóriába, adataikat azonban a kis elemszám miatt nem közöljük. A többi nem aktív kereső kategóriához tartozó személy részvétele, ha lényegesen nem is, de létszámarányuknak megfelelően csökkent.

A gazdaságilag aktív népesség szervezett munkaerőpiacon kívüli munkavégzésének 1986. és 1993. évi adatai között szinte nem találunk eltérést. A korábbi időszakban a gazdaságilag aktívak végezték el a nem formális munkák 53,5 százalékát, 1993-ban 52,4 százalékát. Azaz a munkanélküliek színrelépésével a nem szervezett munkavégzésben látszólag csak annyi változás történt, hogy annak a munkának egy részét, melyet korábban aktív keresők végeztek, most a munkanélküliek „látják” el. Ha azonban a létszámarányokat is figyelembe vesszük, akkor azt látjuk, hogy a nem szervezett gazdaságban a munkák felét 1986-ban a népesség 67 százaléknyi, 1993-ban viszont 64 százaléknyi gazdaságilag aktív hányada látta el, azaz, ha összességében nem is lényegesen, de némileg nőtt a nem formális munkavégzésben játszott szerepük. Tehát a csökkenő volumenű informális, nem szervezett gazdaságban a gazdaságilag aktívak szerepe növekedett, közülük főként a munkanélkülieké, ahogy ezt már a részvételi arányok esetében is megállapíthattuk.

A növekedés egyértelműen a fizetett munkák piaci szegmensében mutatkozott, itt a gazdaságilag aktívak munkaideje a korábbi 47 százalékról 67 százalékra nőtt. A kiadáscsökkentő és a szívességi munkákban viszont az eltartottak és a nyugdíjasok szerepe erősödött. Azaz a nem szervezett munkaerőpiacon a fiatalabb korosztály talál magának inkább fizető munkát, (e munkák csökkenő volumene mellett, mint ezt korábban láttuk a 7. táblában), az idősebbek, nyugdíjasok pedig a kiadáscsökkentő és a szívességi munkát „használják” feltehetően részben az életszínvonal-romlás kompenzálására.

A háztartási munkában is hasonló „változatlan változást” tapasztalunk: 1986-ban a háztartási munkaóráknak mintegy 60 százaléka jutott a gazdaságilag aktívakra, 1993-ban 59 százaléka, csak hogy ebből 9 százalékot a munkanélküliek, köztük szép számmal a munkanélküli férfiak végeztek el.

Végezetül a 17. táblában bemutatjuk, hogy 1993-ban milyen „ágazatokban” találtak munkát a keresők, a munkanélküliek és a nyugdíjasok, a nem formális gazdaság legaktívabb munkavégzői.

Mindhárom csoport nem formális munkaidejének java részét a kisgazdaságokban tölti. A nyugdíjasok munkaidejének csaknem kétharmadát teszi ki a növénytermesztés és állattenyésztés, elsősorban saját gazdaságukban. A munkából visszavonultak „munkaidejük” csaknem 14 százalékát szolgáltató munkával töltik el, azaz – elsősorban a nők – besegítenek mások (fiatalok, keresők) háztartásának vitelébe, és részt vesznek a gyermeknevelésben is.

A munkanélküliek munkaidejük jelentős hányadát kisegítő munkára fordítják. Bár adataink elsősorban nem piaci munkaként regisztrálták a munkanélküliek kisegítő munkára fordított idejét, elképzelhető, hogy itt rejtett piaci tevékenységről van szó.

Az aktív keresők barkácsolásra, szerelésre fordított idejének viszonylag magas aránya magasabb képzettségükkel, szakértelmükkel magyarázható, és egyben felébreszti a gondolatot, hogy a nem formális gazdaság nem vált el teljesen a szervezett keretek között működőtől, elsősorban abban az értelemben, hogy azok a technikai ismeretek, melyek a nem szervezett gazdaságban legjobban kamatoztathatók, elsősorban nem az iskolából, hanem a munkahelyekről származnak. Természetesen az sem kizárt, hogy nemcsak ismeretek, hanem szerszámok és anyagok is, a sok évtizedes megrögzött szokásokat ugyanis nem könnyű levetkezni.

17. tábla

A 18–79 éves aktív kereső, munkanélküli és nyugdíjas népesség nem formális termelő- és szolgáltató munkára fordított idejének megoszlása (százalék)

Tevékenység	Aktív kereső	Munkanélküli	Nyugdíjas
Mezőgazdasági munka	50,7	49,3	63,2
Építkezés és modernizálás	5,4	7,7	2,0
Szakiipari javító munka	18,8	14,3	7,2
Kisegítő munka	12,9	22,6	12,8
Szolgáltató munka	12,2	6,1	14,8
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A nem szervezett munkaerőpiac résztvevői tehát elsősorban férfiak, községi lakosok, alacsonyabb végzettségűek, idősebbek és azok, akik kivonultak illetve kiszorultak a szervezett gazdaságból. Így volt ez 1986-ban és 1993-ban is. A rendszerváltozás óta azonban, ha fordulat nem is, de módosulás történt a munkavégzők összetételében. Megnőtt a nők és a magasabb végzettségűek aktivitása a nem szervezett munkaformákban. A nem formális gazdaságban a korábbinál kisebb szerepük van az idősebbeknek. Új „munkavállaló” csoport lépett erre a piacra, azoké a munkanélkülieké, akik 1986-ban még feltehetően aktív keresők voltak.

A fiatalabbak, aktív keresők, városiak relatíve nagyobb eséllyel férnek hozzá a piaci, fizető munkákhoz, az idősebbek, alacsonyabb végzettségűek pedig a kiadáscsökkentő és szívességi–viszonossági munkákból vállalnak nagyobb részt.

NEM SZERVEZETT MUNKAERŐPIAC: ÁLLANDÓSÁG VAGY VÁLTOZÁS?

Tanulmányomban két időmérleg-felvétel adatainak újrafeldolgozásával a szervezett (formális) munkaerőpiacon kívüli munkatevékenységek méretét, szerkezetét és e nem regisztrált gazdaság munkavállalóinak összetételét kívántam felmérni. A két felvétel időpontja (1986 és 1993) között a magyar társadalomban és gazdaságban jelentős változások történtek. A vizsgálat szempontjából a munkahelyek struktúrájában történő átalakulást, a tulajdoni szerkezetben megkezdődött változást, az aktív keresők számának erőteljes csökkenését, a tömeges munkanélküliséget tartjuk a legfontosabbnak.

A kutatás a szervezett munkaerőpiacon kívül zajló munkatevékenységek bemutatásán kívül választ keresett azokra a kérdésekre, melyeket a gazdaságban bekövetkezett változások vetettek fel a nem formális munkavégzéssel kapcsolatban: beszélhetünk-e a

rendszerátalakítás után is második gazdaságról? Teremtett-e munkahelyet a hajdani második gazdaság? Kik vesznek részt és milyen céllal a nem szervezett munkaerőpiaci munkákban?

A munkavégzés volumene mind a munkahelyeken, mind a nem formális gazdaságban csökkent. A munkára fordított idő csökkenése azonban nem változtatta meg a népesség munkahelyi és munkahelyeken kívül munkával töltött idejének egymáshoz viszonyított arányát, a nem formális keretek közötti munkavégzés 1986-ban és 1993-ban egyaránt a teljes munkaidőalap több mint egyharmadát tette ki.

A nem formális keretek között zajló tevékenységek körében továbbra is a mezőgazdasági kistermelés játssza a legfontosabb szerepet, de jelentősége csökkent. Jelentős csökkenés mutatkozott a lakossági építésben és modernizálásban. Csökkent az ezeket kiszolgáló kisegítő tevékenységek súlya is. Növekedést tapasztaltunk viszont a javító, szerelő munkák körében, és csaknem változatlanok mutatkoztak a szociális segítő munkák időráfordításai.

Azok a tevékenységek, melyekben a legjelentősebb csökkenés mutatkozott, az államszocialista rendszerben erőteljesen összefonódtak az első (állami) gazdasággal. A rendszerátalakítás utáni idők gazdasági recessziója azokat a nem szervezett gazdaságbeli ágazatokat sújtotta a legerőteljesebben, melyeknek válsága a szervezett gazdaságban is megfigyelhető. A mezőgazdasági kistermelés és a házilagos építés, modernizálás zsugorodása nyilvánvalóan az általános gazdasági válsággal magyarázható. Feltételezésünk szerint ez azonban arra is utal, hogy a hajdani államgazdaságba erősen integrálódott, azaz szoros kooperációban együttműködő tevékenységek elvesztették „táptalajukat”, elkezdődött a nem szervezett gazdaság leválása a szervezett gazdaságról, azaz a korábbi nem regisztrált gazdaság átalakulóban van, leválik a szervezett gazdaságról, és útja vagy az önellátás felé, vagy a szervezett gazdaságba és az illegális, fekete gazdaságba vezet.

Azok a tevékenységek, melyek korábban egyáltalán nem vagy csak kevéssé támaszkodtak az államgazdaságra, jelentőségüket megtartották, sőt, súlyukat növelték a nem szervezett gazdaságon belül. Ennek megfelelően átalakult a nem szervezett gazdaság szerkezete, megnőtt a szolgáltató munkák jelentősége.

A második gazdaság munkavégzőinek egy része már korábban „formalizálta” tevékenységét, a kisvállalkozók (önfoglalkoztatók) jelentős hányada a második gazdaságban halmozott fel tapasztalatokat, kapcsolatokat, melyeknek birtokában önállóan magánál, azaz munkahelyet teremtett legalább önmagának. A nem szervezett szociális segítő munka is munkahelyteremtővé vált, elsősorban új szociális gondozással foglalkozó szervezetek születése révén, melyek létrejötte gyakran az önkéntes, segítő munkát végzők erőfeszítéseinek köszönhető.

A nem szervezett munkaerőpiacon elsősorban a munkahelyekről kivonult vagy kiszorult munkaképes lakosság vesz részt. A nyugdíjasok tevékenységének változatlanul nagy a súlya, de csatlakoztak hozzájuk a munkanélküliek is, és elsősorban ennek tulajdonítható, hogy a nem formális gazdaság munkavégzői „fiatalodtak”. Továbbra is a férfiak uralják a nem formális keretek közötti munkaerőpiacot, de a nők szerepe növekedett, összefüggésben azzal, hogy a szociális szolgáltató munkák jelentősége megnőtt. A piaci, fizetett munkákban a fiatalabbak, az iskolázottabbak, a városiak részvétele, a költségkímélő tevékenységekben pedig az idősebbeké, a kevésbé iskolázottaké, a falusiaké dominál.

A kutatásnak nem volt feladata, hogy a feketegazdasággal kapcsolatban adalékokkal szolgáljon. Tudatában vagyunk annak, hogy adataink vagy egyáltalán nem tartalmazzák az illegális munkavégzést, vagy ha igen, más, az önellátó vagy a szívességi formák közé elbújtatva. Csupán a munkanélküliek munkatevékenységeinek részletes elemzése közben bukkantunk rá jelentéktelen illegális munkavégzés bizonyítékára.

Végül meg kell fogalmaznunk azokat az aggályainkat, melyeket megpróbáltunk elhárítani az elemzés közben. Nem kétséges, hogy az időmérlegadatok alulbecslik a nem szervezett munkavégzés volumenét, és az is feltehető, hogy a munkavégzés eltitkolása 1993-ban jelentősebb volt, mint 1986-ban, a személyijövedelem-adó bevezetése előtt. A két időmérleg adatainak összehasonlításakor illetet volna ezzel az eltitkolással számolni, hiszen lehetséges, hogy nem is csökkent annyira a nem formális munkavégzés, mint azt kimutattuk. Lehetett volna talán valamilyen becslést készíteni, de nem találtunk megfelelő módszert. A kutató lelkiismerete tehát nem nyugodt. A tanulmány főbb eredményeit, következtetéseit mindazonáltal igaznak véljük mindaddig, míg meggyőző cáfolatukra nem bukkanunk. Abban viszont bizonyosak vagyunk, a felvetett kérdéseket továbbra is kutatni kellene, ha lehetséges, a mienknél megfelelőbb módszer alkalmazásával.

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

- [1] A magyar társadalom életmódjának változásai az 1976–77., az 1986–87. és az 1993. évi életmód-időmérleg felvételek alapján. (I.) A társadalmi idő felhasználása. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1995. 319 old.
- [2] A mezőgazdasági kistermelés. (I.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1988. 73 old.
- [3] A nemzetgazdaság munkaerőmérlege, 1995. január 1. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1995. 25 old.
- [4] *Árva János – Vértés András: A magángazdaság.* Megjelent: Társadalmi riport. TÁRKI Budapest. 1994. 218–247. old.
- [5] Az 1986–1987. évi időmérleg-életmód felvétel módszerei és teljes dokumentációja. (I-II.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 179+281 old.
- [6] Az 1993. évi életmód-időmérleg felvétel módszertani dokumentációja. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1995. 215 old.
- [7] *Csoba Judit: A tartós munkanélküliség hatása a családok anyagi helyzetének alakulására.* *Esély.* 1994. évi 6. sz. 3–18. old.
- [8] *Czakó Ágnes – Vajda Ágnes: Kis- és középvállalkozók.* Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány. Kutatási füzetek 2. 1995. 35 old.
- [9] *Ékes Ildikó: A fogyasztási szerkezet változásának statisztikai mérése.* *Statisztikai Szemle.* 1995. évi 12. sz. 990–998. old.
- [10] *Falussy Béla: A jövedelemszerző tevékenységek változásai 1986 és 1993 között.* INFO-Társadalomtudomány. 1995. 33. sz. 31–40. old. és 66–76. old.
- [11] *Farkas E. János – Vajda Ágnes: A lakásépítés második gazdasága.* Megjelent: Arat a magyar. (Szerk.: Szalai Júlia és munkatársai.) MTA Szociológiai Kutató Intézete. Budapest. 1988. 166–176 old.
- [12] *Fertő Imre: A mezőgazdaság átalakulása Kelet-Közép-Európában.* Európa Fórum. 1994. november. 47–60. old.
- [13] *Frey Mária – Kaucsek György: A fekete munka fogalma és szankcionálása.* Megjelent: A jövő munkahelyeiért. Munkatudományi tanulmányok. Struktúra-Munkaügyi Kiadó. 1994. 11–27. old.
- [14] *Frey Mária: Az állam szerepe a foglalkoztatáspolitikában és a munkaerőpiaci programok menedzselésében.* (Kézirat.)
- [15] *Gábor R. István: A második gazdaság ma – az átalakulás kérdőjelei.* *Közgazdasági Szemle.* 1992. évi 10. sz. 946–953. old.
- [16] *Gábor R. István – Galasi Péter: A „második” gazdaság.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1981. 206 old.
- [17] *Időgazdálkodás és munkatevékenységek.* Az 1986/87. évi időmérleg felvétel adatai. Központi Statisztikai Hivatal. MTA Szociológiai Kutató Intézet. Budapest. 1989. 334 old.
- [18] *Jelentés a kis- és középvállalkozások helyzetéről.* Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány – Kisvállalkozásfejlesztési Intézet. 1996. 94 old.
- [19] *Kuczi Tibor: Az átalakulás társadalmi erőforrásai. A vállalkozók társadalmi tőkái.* (Kézirat.)
- [20] *Kuti Éva: Az önkéntes munka terjedelme és iránya Magyarországon.* (Kézirat.)
- [21] *Lakásstatisztikai évkönyv, 1994.* Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1995. 189 old.
- [22] *Lakatos Judit: A munkaidőalap felhasználása a nemzetgazdaságban.* *Gazdaság és Statisztika.* 1993. évi 5. sz. 3–10. old.

- [23] *Laki Mihály*: A magánvállalkozások növekedésének esélyei Magyarországon. *Külgazdaság*. 1994. évi 12. sz. 41–54. old.
- [24] Lakossági adományok és önkéntes munka. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1995. 60 old.
- [25] *Laky Teréz*: A munkaerőpiac keresletét és kínálatát alakító folyamatok. Figyelő Kiadói Rt. 1995. 135 old.
- [26] Munkaerőpiac és gazdasági átmenet Magyarországon. (1989–1995.) Kézirat.
- [27] Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1992. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 53 old.
- [28] Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1993. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1995. 57 old.
- [29] *Pahl, R. E.*: Divisions of Labour. Basil Blackwell. Oxford. 1984. 370 old.
- [30] *Sík Endre*: Az „örök” kaláka. Gondolat. 1988. 317 old.
- [31] *Sík Endre*: Informális gazdaság és egyenlőtlenség. Megjelent: A jövő munkahelyeiért. Munkatudományi Tanulmányok. 2. kötet. Struktúra-Munkaügyi Kiadó. 1995. 65–71. old.
- [32] Statisztikai Évkönyvek. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- [33] *Szalai Júlia*: Önkéntes munkák és fizető foglalkozások. (Kézirat.)
- [34] Tájékoztató az 1994. évi mezőgazdasági gazdaság szerkezet-összeírás előzetes eredményeiről. Központi Statisztikai Hivatal. Földművelési Minisztérium. Budapest. 1995. 30 old.
- [35] Társadalmi riport, 1994. (Szerk.: *Andorka Rudolf, Kolosi Tamás és Vukovich György.*) TÁRKI. Budapest. 1995. 218–247. old.
- [36] *Tímár János*: Munkaerőpiaci helyzetkép. Megjelent: A jövő munkahelyeiért. Struktúra-Munkaügyi Kiadó. 1995. 52–64. old.
- [37] Vállalkozások és vállalkozók, 1993. Központi Statisztikai Hivatal – Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem Szociológia Tanszék. 1994. 77 old.

TÁRGYSZÓ: Munkaerőpiac.

SUMMARY

The study analyses, through reprocessing the data of two time budget surveys, the size and structure of employment in formal labour market as well as the structure of employees in informal economy.

Between the two surveys (1986 and 1993) significant changes took place in the Hungarian society and economy. Of these the author points out the change in job structure, the change commenced in ownership structure, the dramatic decrease of the number of active earners, and the appearance of massive unemployment.

The author points out, among others, that mostly working age population withdrawn or been ousted from jobs participate in the informal labour market. Pensioners' activity makes up an invariably large part, however, unemployed joined them, and it may be attributed primarily to this fact that labourers in the informal economy have become „younger”. Informal labour market is henceforward governed by males, though the role of females has increased, in the context of the increased importance of welfare activities. In paid work the participation of younger, better educated and townspeople, while in low-cost activities that of those older, less educated and country people are dominating.

A NEMZETISÉGEK ISKOLÁZOTTSÁGA ROMÁNIÁBAN 1992-BEN

VARGA E. ÁRPÁD

Az 1992. január 7-i romániai népszámlálás eredményeit összesítő központi kiadványsorozat utolsóként közzétett kötete az egyes nemzetiségek és felekezetek demográfiai szerkezetére vonatkozó főbb adatokat tartalmazza. A kötet bevezető tanulmánya – a legfontosabb népességi jellemzőket sorra véve – viszonylag bő teret szentel az iskolázottsági mutatók alakulásának. Mivel két és fél évtized óta ez az első ilyen – részletességében úttörő jelentőségű – adatközlés, érdemes közelebbről is megismerkedni a kötetben, illetve az azt kísérő tanulmányban foglaltakkal.¹ A következőkben erre az ismertetésre vállalkozom, az említett tanulmány megfelelő fejezetét követve, ám a téma egyes vonatkozásait annál bővebben tárgyalva.

A népesség iskolai végzettsége

A népszámlálás a nemzetiségi oktatás (azaz a nemzeti kisebbségekhez tartozók anyanyelvű iskoláztatásának) helyzetét nem vizsgálta. A kötet adatai a népesség írni-olvasni tudását, legmagasabb iskolai végzettségét, valamint az oktatásban való részvételét, vagyis a népszámlálás időpontjában beiskolázott fiatalok oktatási fokozatok és iskolatípusok szerinti megoszlását taglalják nemzetiségenként.

Az 1992. évi népszámlálás az iskolai végzettséget és a képzésben való részvételt a következő oktatási fokozatok és iskola típusok szerint vizsgálta:²

– *alsó fokú iskolák:* ebbe a rovatba kerültek azok, akik 4 osztályos elemi iskolai végzettséggel rendelkeznek, valamint akik írás-olvasás tanfolyamot vagy arra oktató iskolát végeztek;

– *középfokú iskolák, ide tartoznak:*

a) az általános iskola felső tagozatának megfelelő oktatási fokozatot (román szóhasználattal gimnáziumot), a 7, 8 és 10 osztályos általános iskolát végzettek;

b) a líceumi tagozatok első fokozatát végzettek;

¹ Recensământul populației și locuitorilor din 7 ianuarie 1992. Structura etnică și confesională a populației. București. Comisia Națională pentru Statistică. 1995. XXXVI-XLII., 404–425. old. (Itt és a továbbiakban román ékezetek nélkül.)

² E kategorizálás az alsó fokú iskolázottság határát az elemi iskolai végzettségénél vonja meg, míg a korábbi népszámlálások a legfeljebb hét (1956), illetve nyolc (1966), továbbá tíz osztályt, sőt a szakiskolákban végzetteket, valamint a munkahelyi inasképzésben részt vevőket (1977) is ide sorolták. (Lásd: *Trebici, V.: Mica enciclopedie de demografie. Editura științifică și enciclopedică. București. 1975. 147. old.*, valamint *Sora, V.- Hristache, I. – Despa, M.P.: Demografie. Editura didactică și pedagogică. București. 1983. 78. old.*

- c) az 1–3 éves szakiskolák, ipari tanuló- és inasképzők végzettjei;
 d) az (általános, elméleti és szak-) líceumok második fokozatában tanulmányokat folytatók;
 e) a líceum utáni magas szintű szakosított képzést nyújtó és az úgynevezett mesteriskolai oktatásban részt vevők (az a) és a b) pontba soroltak adatait a népesség általános demográfiai szerkezetét taglaló első kötet külön-külön is részletezi, a nemzetiségi adatokat tartalmazó negyedik kötet azonban csupán összevontan közli);

– felsőfokú iskolák: egyetemeken, főiskolákon végzettek beleértve az almérnöki (üzemmérnöki) szakokat is.

Röviden át kell tekintenünk a romániai iskolarendszer sajátosságait, időbeni változásait is ahhoz, hogy értelmezni tudjuk a népszámlálási kötet tábláiban szereplő oktatási fokozatok tartalmát.

A kötelező iskoláztatás a négyosztályos elemi oktatástól (1938-ban) a hétfosztályos oktatás általánossá tételén (1948-ban), majd az általános nyolcosztályos oktatáson át (1961-ban) a hetvenes években eljutott – legalábbis formálisan – a tízosztályos oktatásig. E reform során a 16 éves korig kötelező alapképzésre líceumi és szakiskolai keretben zajló, meglehetősen bonyolult középiskolai rendszer épült. A kétlépcsős líceumi oktatás első fokozata az általános iskola IX-X. osztályait (I-II. líceumi év), második fokozata a III-IV., illetve a III-V. líceumi éveket foglalta magában. A líceumok két típusát különböztették meg: a 4 éves általánosan képző (reál, illetve humán tagozatos), illetőleg a 4–5 éves szaklíceumokat. A magasabb szintű szakképzés a líceumi tanulmányokat követően 1–2 éves szakosító és mesterképző iskolákban, az alacsonyabb szintű szakképzés a 8. osztály elvégzése után 2–3 éves, a IX. és X. osztályban szakosodó tanulók számára pedig 1–2 éves szakiskolákban, valamint – a munkahelyi inasképzés keretében – 1–3 éves időtartamú szakképesítő tanfolyamokon zajlott. Bár e folytonosan módosuló szerkezet valamennyi felsorolt eleme egyidejűleg sohasem működött, a rendszer alapintézményeit tekintve lényegében változatlan, azzal a fontos különbséggel, hogy a nemrégiben elfogadott új oktatási törvény ismét nyolc osztályban szabja meg a kötelező iskolavégzés határát.

A fejezet bevezető megállapítása szerint: az 1992. évi adatok lényeges fejlődést mutatnak az összes népesség s ezen belül az egyes nemzetiségek iskolázottsági szintjében.

1. tábla

A 12 éves és idősebb népesség iskolai végzettség szerint

Iskolai végzettség	Száma	Aránya	Száma	Arány	Száma	Aránya
	(ezer fő)	(százalék)	(ezer fő)	(százalék)	(ezer fő)	(százalék)
	az 1966.		az 1977.		az 1992.	
évben						
Összesen	15 191	100,0	16 935	100,0	18 802	100,0
Felsőoktatás	328	2,2	612	3,6	968	5,1
Líceumok, líceum utáni szakiskolák	1 012	6,6	1 788	10,6	3 842	20,4
Szakiskolák	730	4,8	1 724	10,2	2 649	14,1
Általános iskola és líceum I. fokozat	1 680	11,1	4 630	27,3	6 026	32,1
Elemi iskola	9 800	64,5	6 605	39,0	4 439	23,6
Iskolai végzettség nélküli vagy nem nyilatkozott	1 641	10,8	1 576	9,3	878	4,7

Megjegyzés. A táblák adatai a népesség iskolai végzettsége c. részben a 12 éves és idősebb népességre vonatkoznak.

A lakosság iskolai végzettség szerinti megoszlásának alakulása a munkaerőképzés elmúlt évtizedekbeli változását tükrözi, mely – a kötet megállapítása szerint – az oktatási szint általános emelkedését eredményezte nemzetiségre való tekintet és etnikai jellegű hátrányos megkülönböztetés nélkül.

Az iskolázottság főbb mutatóinak alakulását az 1. tábla szemlélteti, melyből kitűnik, hogy az iskolai végzettséggel nem rendelkezők aránya két és fél évtized alatt kevesebb mint felére, a csupán elemi iskolát végzetteké közel harmadára csökkent, ugyanakkor az elemnél magasabb iskolai végzettségűek aránya – a felsőfokú oktatást kivéve valamennyi szinten – megháromszorozódott. Az adatokból, a középfokú képzés reformjának hatása is kirajzolódik: az általános műveltséget adó líceumokról a szaklíceumokra helyeződött a hangsúly. 1966-ban a líceumban végzettek száma 559,4 ezer, a szaktechnikumot kijártaké mindössze 452,6 ezer volt; 1992-ben viszont az 1006,3 ezer elméleti líceumi végzettségűvel szemben 2462,3 ezer a szaklíceumokban és 373,5 ezer a líceum utáni szakiskolákban végzettek száma. Utóbbiak együttes aránya e három iskolatípuson belül az 1966. évi 44,7 százalékról 1992-ig 73,8 százalékra növekedett.

A népesség iskolai végzettségében bekövetkezett változások a 2. és a 3. tábla nemzetiségi részletezésű adataiban követhetők nyomon.

2. tábla

A népesség iskolai végzettség szerinti és nemzetiségenként, 1966
(százalék)

Nemzetiség	12 éves és idősebb népesség száma	Felső-oktatás	Líceum utáni szakiskola	Líceum	Szakiskola	Általános iskola	Elemi	Egyéb*	Írástudatlan
Kárpátokon túl	12 443 056	5,3	2,0	18,2	13,8	30,4	25,2	5,1	3,6
Erdély	6 358 554	4,8	2,0	19,0	14,7	35,3	20,4	3,8	2,3
<i>Románia összesen</i>	<i>18 801 610</i>	<i>5,1</i>	<i>2,0</i>	<i>18,4</i>	<i>14,1</i>	<i>32,1</i>	<i>23,6</i>	<i>4,7</i>	<i>3,1</i>
Román	16 825 925	5,3	2,0	18,8	14,3	31,4	23,7	4,5	3,0
Magyar	1 389 042	3,6	1,7	18,6	14,7	39,6	19,8	2,0	1,0
Cigány	265 792	0,1	0,1	2,0	3,9	29,6	37,5	26,8	21,5
Német	106 207	6,8	2,2	19,1	13,4	39,6	17,1	1,8	0,7
Ukrán	52 442	1,8	0,8	8,2	9,8	41,7	26,7	11,1	8,4
Orosz-lipován	33 203	3,5	1,0	11,6	10,3	35,4	27,8	10,4	6,9
Török	21 857	2,1	0,9	11,2	6,4	28,8	28,4	22,2	17,5
Szerb	26 285	5,4	1,7	17,9	12,2	35,1	23,9	3,8	2,0
Tatár	20 882	5,0	1,9	21,5	11,9	31,0	23,5	5,2	3,3
Szlovák	16 612	2,2	0,9	10,8	11,3	40,4	30,4	4,0	2,4
Bolgár	8 834	5,9	2,4	16,1	12,1	35,1	25,0	3,4	1,8
Zsidó	8 708	34,5	2,1	31,1	4,7	14,8	10,6	2,2	0,6
Horvát	3 519	1,8	0,7	6,7	9,8	45,4	33,7	1,9	0,9
Cseh	4 988	3,3	1,6	11,6	9,2	42,8	29,5	2,0	1,2
Lengyel	3 666	6,7	1,7	16,9	10,6	38,2	23,9	2,0	1,1
Görög	3 737	18,0	3,7	31,3	9,9	19,5	14,4	3,2	1,6
Örmény	1 833	26,8	3,1	33,3	5,0	16,5	13,9	1,4	0,4
Egyéb	7 343	14,6	1,6	16,8	9,5	31,1	23,1	2,4	1,6

* Iskolai végzettség nélküli vagy nem nyilatkozott. E kategória magában foglalja a következő oszlop adatait is.

3. tábla

A népesség iskolai végzettség szerinti és nemzetiségenként, 1992
(százalék)

Nemzetiség	12 éves és idősebb népesség (fő)	Felső- oktatás	Líceum	Techni- kum	Szak- iskola	Általános iskola	Elemi és egyéb iskola
Összesen	15 191 248	2,2	3,6	3,0	4,8	11,1	75,3
Román	13 253 588	2,2	3,6	3,0	4,7	10,7	75,8
Magyar	1 339 716	1,5	3,7	3,1	5,4	14,6	71,7
Cigány	42 581	-	-	-	0,4	2,9	96,6
Német	315 345	1,8	3,8	3,6	7,6	14,8	68,4
Ukrán	40 245	0,8	1,2	1,4	1,5	9,0	86,1
Orosz-lipován	32 026	2,7	2,9	1,6	1,8	8,7	82,3
Szerb*	38 412	1,2	2,3	1,9	3,8	9,7	81,1
Zsidó	40 258	17,6	16,5	7,2	5,6	12,7	40,4
Egyéb	87 047	2,8	4,9	2,8	4,4	10,1	75,0

* Horvátokkal és szlovénekkal együtt

A román nemzetiségűek iskolázottsági mutatóiban, többségi súlyuknál fogva, általában a népesség egészét jellemző változások tükröződnek, az egyéb nemzetiségűek képzettségének szintje iskolatípusonként különböző mértékben és irányban eltér az országos átlagtól.

A felsőfokú végzettségűek rendkívül magas aránya és annak töretlen emelkedése (az 1966. évi 17,6 százalékról 1977-ben 25,3 százalékra, 1992-ben 34,5 százalékra) figyelhető meg a zsidó nemzetiségűeknél. E csoport abszolút száma azonban – elsősorban a fiatalabb korosztályokhoz tartozók emigrációja következtében – az 1966. évinek kevesebb mint a felére apadt. Hasonló folyamat zajlott le, különösen az utóbbi tizenöt évben, a német, az örmény és a görög nemzetiségűeknél is. A felsőfokú végzettségűek száma 1966 és 1977 között legnagyobb mértékben a cigányok körében (száztizenháromszorosára), valamint a románok és a magyarok körében nőtt (mintegy a kétszeresére). A növekedés mértéke 1977 és 1992 között ugyancsak a cigányok között a legnagyobb (2,6-szeres), őket követik az ukránok (1,9-szeres) és a románok (1,6-szeres értékkel). A magyar diplomások száma alig harmadával nőtt az elmúlt másfél évtized során, amiben vélhetően kivándorlásuk is szerepet játszott.

A népszámlálás időpontjában ezer 12 éven felüli személy közül átlagosan 51 rendelkezett felsőfokú diplomával. Az országos átlagot a zsidók mellett jelentősen meghaladja még részesedésük az örmény és a görög nemzetiségűek körében is. A német, lengyel, bolgár, szerb, román és tatár diplomások aránya az országos átlag körüli, a többi nemzetiségnél a felsőfokú végzettségűek aránya elmarad az átlagostól (beleértve a magyarokat is, akiknél ez az érték csupán 36). E viszonyszám a cigányság esetében a legalacsonyabb, akiknél ezer 12 éven felültre mindössze egyetlen egy felsőfokú diplomás jut. Az összes népességre vonatkozó adatok területi bontása némiképp differenciálja az országos képet.³

³ A forrás itt és a továbbiakban: Recensământul populației și locuitorilor din 7 ianuarie 1992. I. köt. Populație – structura demografică. Comisia Națională pentru Statistică. București. 1994. 770–853. old.

A felsőfokú végzettségűek több mint egynegyede (26,5 százaléka) Bukarestben él: ezer 12 éves és annál idősebb fővárosi lakosból 129 diplomás. A fővároson kívül élők esetében az ezer főre jutó diplomások száma 42. E jelzőszám a Kárpátokon túl Giurgiu (18), Calarasi (21), Ialomita, Teleorman, Botosani és Vaslui (25), Olt (29), Tulcea (30), Vrancea (31), Suceava, Buzau és Dâmbovita (33), Neamt (35), Mehedinti (38), valamint Bacau (39), a Kárpátokon innen pedig Hargita (29), Szilágy (32), Kovászna (33), Beszterce-Naszód és Szatmár (34–34), továbbá Maros megyében (39) a legalacsonyabb. A főváros után ezer főre számítva a legtöbb felsőfokú végzettségű személyt Kolozs (71), Temes és Brassó (67), Constanta (57), valamint Iasi és Szeben (54) megyében találni, arányuk az országos átlag körüli Dolj (52), illetőleg Hunyad és Prahova (50) megyékben.

A középiskolai fokozatokon (szakiskolákban, líceumokban és líceum utáni szakoktatási intézményekben) végzetek mutatója (ezer 12 éven felüli lakosra jutó számuk) 1992-ben országosan 345, az 1966. évinek közel háromszorosa. A növekedés 1966 és 1977 között a cigányok, ukránok, románok, németek és magyarok, 1977 és 1992 között a cigányok, ukránok és oroszok-lipovánok között a legerőteljesebb. A zsidók és a németek száma ezekben az iskolatípusokban is kevesebb a korábbinál. A középiskolát végzetek részesedése 1992-ben az országos átlagnál érzékelhetően magasabb a görög (449), az örmény (414) és a zsidó (379), ezzel szemben az átlagosnál jóval alacsonyabb a cigány (60), a horvát (172), a török (185), az ukrán (188), a cseh (224), az orosz-lipován (229) és a szlovák (230) nemzetiségűek esetében. A magyaroknál (351), mint ahogy a románoknál (350) és a németeknél is (347), ez az arány lényegében az országos átlaggal egyező. A Kárpátokon túl azonban csupán Bukarest (433), Arges (380), Prahova (367), Constanta (365), Gorj (361) és Iasi (354) – azaz a fővárossal együtt 25-ből 6 megye –, Erdélyben viszont Brassó (433), Kolozs (391), Hunyad (382), Szeben (380), Temes (375), Fehér (363), Maros (361), Bihar (348) és Hargita (346) – vagyis 16-ból 9 megye – mutatói haladják meg az országos átlagot. Lényegesen elmarad attól Giurgiu (223), Calarasi (262), Teleorman (269), Botosani (268), Ialomita (281), Vaslui és Vrancea (282), Buzau (297), valamint Tulcea megye (300).

Az általános iskolát (illetőleg az e kategóriához sorolt oktatási fokozatokat) végzetek száma (országos átlaguk ezer főre számítva 321 személy) a horvátok, a csehek, az ukránok, a németek, a magyarok, a szerbek és a bolgárok között a legmagasabb, míg – közép- és felsőfokú végzettségű rétegeik dominanciája következtében – a zsidó, az örmény és a görög nemzetiségűek között a legalacsonyabb. Az eddig tárgyalt iskolai fokozatok adatait összesítve megállapítható, hogy az érintett korosztály tagjai közül ezerről átlagban 717 személy végzett el legalább hét osztályt. Ezt a végzettséget legtöbben a zsidók (872), az örmények (847), a görögök (824), a németek (811) és a magyarok (782), legkevésbé a cigányok (357), törökök (494), oroszok-lipovánok (618), ukránok (623) és horvátok (644) közül szerezték meg. Az országos átlagszintet Erdélyben csak Beszterce-Naszód (701) és Szilágy (713) megye nem érte el, a Kárpátokon túl viszont csak Bukarest (807), Constanta (748), Gorj (744), Arges (736) és Suceava (727) megye haladta túl. A legalább általános iskolai végzettségűek ezer főre eső száma – a fővárost is megelőzve – Brassó (833) és Szeben (812), továbbá Hargita (780), Temes (779), Hunyad (778), Kovászna (770), Kolozs (769) és Maros megyében (748) a legmagasabb, ellenben az érintett népességnek alig több mint a felét teszi ki Giurgiu (546) és Teleorman (551), Calarasi (581), Ialomita (599), illetve Botosani (602) megyékben.

A csupán elemi iskolai végzettségűek aránya (országos átlagban 236 fő ezer 12 éven felüli személyből) a cigányok, a horvátok, a szlovákok, a csehek, a törökök, az oroszok-lipovánok és az ukránok esetében a legmagasabb, a zsidók, az örmények és a görögök mellett a németek és a magyarok körében a legalacsonyabb. Erdélyben ez a mutató kizárólag Beszterce-Naszód megyében (251) haladja meg az országos átlagot, lényegesen kedvezőbb viszont annál Brassó (150), Szeben (167), Temes (185), Hunyad (186), Hargita (195) Kolozs (199) és Kovászna (202) megyében. A Kárpátokon túl mindössze három megyében (Gorj, Constanta, Arges) és a fővárosban kisebb a csak elemi végzettségűek aránya az országosnál, de ott ez a szám egyedül Bukarestben (168) esik 200 alá.

Az iskolai végzettséggel nem rendelkezők aránya (mely ezer főre vetítve országosan mindössze 47) a cigányok, a törökök, az ukránok és az oroszok-lipovánok között, területileg pedig Giurgiu (131), Teleorman (112), Calarasi (95) és Ialomita megyében (76) volt a legnagyobb.

Míg az iskolázottsági szint emelkedése következtében a legfeljebb tíz osztályt végzettek száma általánosan csökkent, a cigányság esetében nőtt: 1992-ben az 1977. évinek 1,8-szerese, az 1966. évinek pedig a hatszorosa, de még a csupán elemi kijárt, illetve iskolai végzettséggel nem rendelkező cigányok száma is négyszerese volt a két és fél évtizeddel korábbinak. Ez a cigány népességnek az országos átlagot messze meghaladó szaporasága mellett főként azzal magyarázható, hogy 1992-ben jóval nagyobb arányban vallották magukat cigánynak, mint a megelőző népszámlálások során, így a cigányság alacsonyabb iskolázottságú rétegei – melyek korábban a más nemzetiségűek soraiban vegyültek el – most tényleges etnikumuk statisztikai mutatóit gyengítették. (Megfordítva: az a tény, hogy a cigányok közül sokan most is más – többnyire román – nemzetiségűnek nyilvánították magukat, egyes térségek, különösen néhány, a Kárpátoktól délre eső megye szociodemográfiai, így iskolázottsági mutatóinak nemzetiségenkénti alakulásában is érezteti a hatását.)

Az írástudatlanság 1966 és 1992 között észrevehetően visszaszorult Romániában. Az írni-olvasni nem tudók száma az 1966. évi 939,9 ezerről 1977-re 815,4 ezerre, 1992-re pedig 591,3 ezerre csökkent. Ezzel egyidejűleg az analfabéták aránya a 12 évesnél idősebb népességben belül a következőképp módosult: 1966-ban 6,2, 1977-ben 4,8, míg 1992-ben már csupán 3,1 százalék volt. Jelenleg több mint háromnegyedük főként a falvakban élő nők közül kerül ki, négyötödük 50 év feletti. Viszonylag nagy a 12–20 év közötti népességből való 5,7 százalékos részesedésük. E korosztály aránya különösen a cigányoknál jelentős, mely népesség 21,5 százaléka analfabéta, ezzel szemben a 12 évesnél idősebbeknek 24,4 százaléka nem tud sem írni, sem olvasni. Hasonló a helyzet a törököknél: e nemzetiség 17,8 százalékos átlagával szemben a 12–20 évesek 26,6 százaléka írástudatlan. Viszonylag magas az analfabétizmus az ukránoknál (8,4 %), ám itt az írni-olvasni nem tudók több mint kétharmada (67,8 %) 60 éves vagy annál idősebb, valamint az oroszok-lipovánoknál (6,9 %), ahol az írástudatlanok háromnegyede ugyancsak az öregkorúak közül kerül ki. Legalacsonyabb – 1 százalék alatti – az analfabéták aránya az örmények, a zsidók, a németek, a horvátok és a magyarok körében, míg a románok között, az országos átlaggal nagyjából egyezően 3 százalék. Az írástudatlanság arányát tekintve Brassó, Szeben, Hargita, Kovászna, Kolozs és Temes megyében, illetőleg a fővárosban szorult vissza a leginkább, e közigazgatási egységekben nem éri el a 2 százalékot. Aránya Erdélyben Fehér, Maros, Arad, Szatmár, Krassó-Szörény és Beszterce-Naszód

megyében 2 és 2,9, Bihar és Szilágy megyében 3 és 3,9 százalék közötti, legmagasabb Máramaros megyében (az ukránok zöme itt él), ahol 4,3 százalékot tesz ki. Az analfabétizmus a legnagyobb méretű a Kárpátok vonalától délre: Dambovita (4,6 %), Dolj (4,8 %), Olt (5,4 %), Ialomita (5,7 %), Calarasi (7,3 %), Teleorman (9,5 %) és Giurgiu (10,8 %) megyékben.

A főbb etnikumok iskolázottságát települési környezet szerint vizsgálva (lásd a 4. táblát) kitűnik, hogy az a viszonylagos előny, melyre a magyar nemzetiségűek az alsó és középfokú végzettség tekintetében országos átlagban szert tettek, a városokban mérséklődik, ezzel összefüggő elmaradásuk a felsőfokú végzettség terén pedig nő.

4. tábla

A népesség iskolai végzettsége főbb nemzetiségenként és települési környezet szerint, 1992
(százalék)

Nemzetiség	12 éves és idősebb népesség	Felső- oktatás	Líceum utáni szak- iskola	Líceum	Szak- iskola	Általá- nos iskola	Elemi	Egyéb*	Írás- tudatlan
				Városok					
Kárpátokon túl	6 455 359	9,3	3,3	26,8	16,1	26,5	16,0	2,0	1,2
Erdély	3 606 839	7,6	3,0	26,1	17,2	30,2	14,2	1,7	0,9
<i>Románia összesen</i>	<i>10 062 198</i>	<i>8,7</i>	<i>3,2</i>	<i>26,5</i>	<i>16,5</i>	<i>27,9</i>	<i>15,3</i>	<i>1,9</i>	<i>1,1</i>
Román	8 998 025	9,1	3,2	27,0	16,7	27,2	15,1	1,7	0,9
Magyar	781 607	5,6	2,6	25,3	16,4	34,0	14,9	1,2	0,5
Cigány	109 596	0,2	0,1	3,1	4,9	31,8	35,5	24,3	18,6
Német	71 190	9,4	3,0	24,5	14,4	32,9	14,4	1,4	0,4
Egyéb	101 135	10,4	2,3	22,2	11,2	28,2	19,4	6,3	4,0
				Községek					
Kárpátokon túl	5 987 697	1,0	0,6	8,9	11,3	34,5	35,2	8,5	6,1
Erdély	2 751 715	1,2	0,7	9,6	11,5	42,0	28,6	6,4	4,2
<i>Románia összesen</i>	<i>8 739 412</i>	<i>1,0</i>	<i>0,6</i>	<i>9,1</i>	<i>11,4</i>	<i>36,9</i>	<i>33,1</i>	<i>7,9</i>	<i>5,5</i>
Román	7 827 900	1,1	0,6	9,3	11,5	36,1	33,6	7,8	5,4
Magyar	607 435	1,0	0,5	10,0	12,4	46,9	26,1	3,1	1,7
Cigány	156 196	0,1	-	1,2	3,2	28,0	38,9	28,5	23,5
Német	35 017	1,4	0,6	8,4	11,2	53,3	22,7	2,4	1,1
Egyéb	112 774	1,0	0,4	6,8	8,8	41,3	31,2	10,5	7,6

* Iskolai végzettség nélküli vagy nem nyilatkozott.

Az ezer 12 évnél idősebb személyre jutó diplomások száma városi környezetben átlagosan 87 (a főváros nélkül számítva 71), míg a magyarok esetében mindössze 56. A városokban tehát, ahol az ország diplomásainak 91,5 százaléka él, 31 (de Bukarestet figyelmen kívül hagyva is 15) ezrelékkal alacsonyabb a magyar lakosságra jutó felsőfokú végzettségűek aránya, mint a népesség egészén belül, illetőleg 34 ezrelékkal alacsonyabb, mint a románság körében. A városokban növekszik a magyarság lemaradása a líceum utáni szakoktatási formákban, s különösen a líceumokban nyert végzettség terén, de kisebb – s immár az átlagnál alacsonyabb – a szakiskolákban képesített magyarok aránya is. A középiskolákban és felsőfokú tanintézményekben végzettek aránya a városok-

ban a románok körében 56 százalékot tesz ki, míg a magyaroknál nem éri el a 12 éven felüli népesség felét (49,9 %).

A szerkezeti egyenlőtlenség tényét kiemeli, hogy a községekben a román és a magyar diplomások részesedése már nagyjából egyező, és itt a románok és a magyarok középiskolai végzettségének mutatói is kiegyenlítettebbek, mint a városokban (21,4, illetve 22,9 %). E jelenség magyarázatához a befejezett iskolai végzettségük életkori megoszlása ismeretében az érintett nemzetiségi csoportok korösszetételének települési környezet szerinti vizsgálata visz közelebb. A fiatal korosztályok iskolázottsága magasabb, mint az idősebbeké, a városi népesség korösszetétele pedig fiatalabb, mint a falvakban élőké. Előbbi döntően a „munkaerő-felszívó” iparosításhoz kötődő oktatásfejlesztésnek köszönhető, utóbbi az oktatási reformmal egyidejűleg tetőző – a városokba javarészt román fiatalok tömegeit sodró – belső migráció következménye. Számokban kifejezve mindez azt jelenti, hogy a 12 éves és idősebb városi népesség 60,1 százaléka a 15–44 évesek soraiból kerül ki, míg a községekben e korosztály mindössze 44,4 százalékkal képviselteti magát. A közép- és felsőfokú végzettségűek több mint háromnegyede ezen évjáráshoz tartozik. A 12 évesnél idősebb román városi népességnek ugyancsak 61,6 százalékát, ezzel szemben az azonos magyar korcsoportnak már csupán 52,6 százalékát teszik ki a 15 és 44 év közöttiek. A különbözetből 7,2 százalékpont esik a 20–39 évesekre, mely korosztály a líceumot végeztek 65 százalékát, a szakiskolát végezteknek pedig 60,2 százalékát foglalja magában.

Az 5. és a 6. tábla alapján megkövethető a feltevés, hogy azokban a városokban, melyek vonzásköréből a „második urbanizáció” számottevő magyar népességi tartalmat mozgósítani nem tudott, a magyarság középszintű iskolázottsági mutatóinak átlagosnál alacsonyabb értékei a nemzetiség öregedő korösszetételével függnek össze. E városok magyar népességének öregedésében a régebbi urbanizáltság mellett a kivándorlás és a nemzedékváltást kísérő asszimiláció is szerepet játszik.

5. tábla

A népesség iskolai végzettség szerint és írástudatlanok korcsoportonként, 1992
(százalék)

Korcsoport (éves)	Felső- oktatás	Líceum utáni szakiskola	Líceum	Szakiskola	Általános iskola	Elemi	Egyéb	Írástudatlan
12–14	-	-	-	-	16,5	82,0	1,5	1,2
15–19	-	-	12,1	9,8	70,7	6,0	1,4	1,0
20–24	1,2	0,3	45,2	23,0	27,0	2,0	1,3	0,8
25–29	8,2	0,6	39,0	21,1	27,3	2,3	1,5	0,9
30–34	9,7	1,2	30,1	26,2	27,6	3,7	1,5	0,9
35–39	9,8	4,1	22,0	26,6	30,8	5,3	1,4	0,8
40–44	9,7	6,3	18,3	21,6	33,1	9,5	1,5	0,9
45–49	8,1	5,0	12,1	14,1	32,9	25,7	2,1	1,2
50–54	5,5	3,9	10,6	10,6	30,5	34,8	4,1	2,6
55–59	4,5	2,3	9,7	7,3	27,7	40,9	7,6	4,9
60–64	4,6	1,2	9,1	4,2	32,0	40,5	8,4	5,5
65–	3,4	0,6	6,9	3,0	22,2	46,7	17,2	12,2

6. tábla

A népesség korcsoportonként, települési környezet és a két fő nemzetiség szerint, 1992
(százalék)

Korcsoport (éves)	Romániában			Városokban			Községekben		
	összesen	román	magyar	összesen	román	magyar	összesen	román	magyar
12-14	6,2	6,3	5,4	6,7	6,8	5,5	5,7	5,6	5,3
15-19	10,2	10,2	9,4	10,4	10,4	9,4	10,0	9,9	9,3
20-24	10,9	10,9	9,8	11,6	11,7	10,1	10,1	10,1	9,5
25-29	6,7	6,7	6,1	7,8	7,9	6,5	5,4	5,3	5,5
30-34	8,2	8,3	7,2	10,3	10,5	8,0	5,8	5,7	6,1
35-39	9,1	9,2	8,7	11,5	11,7	10,0	6,3	6,2	7,2
40-44	8,1	8,2	7,9	9,3	9,4	8,6	6,8	6,8	7,1
45-49	6,2	6,1	7,7	6,1	6,0	8,2	6,4	6,4	7,0
50-54	7,2	7,1	7,6	6,3	6,2	7,6	8,2	8,3	7,6
55-59	7,2	7,3	7,2	5,7	5,7	6,6	9,0	9,1	8,0
60-64	6,6	6,5	7,0	4,9	4,8	6,2	8,4	8,5	8,1
65-	13,4	13,2	16,0	9,4	8,9	13,3	17,9	18,1	19,3

A két utolsó népszámlálás időpontja között a férfiak és a nők iskolai végzettségének színvonala oktatási fokozatonként eltérő mértékben növekedett.

7. tábla

A népesség iskolai végzettség szerint és nemenként
(százalék)

Iskolai végzettség	1992-ben			1977-ben		
	férfi	nő	férfi-nő arány	férfi	nő	férfi-nő arány
Összesen	100,0	100,0	952	100,0	100,0	952
Felsőoktatás	6,2	4,2	1412	4,6	2,7	1653
Líceum, líceum utáni szakiskola	19,7	21,1	889	10,4	10,6	936
Szakiskolák	20,5	8,0	2443	15,9	4,8	3165
Általános iskola és líceum I. fokozat	30,3	33,7	853	26,1	28,5	870
Elemi iskola	20,9	26,2	758	37,7	40,3	890

Jelenleg a 12 éves és idősebb férfi népesség mintegy háromnegyede (76,7%), a nőknek pedig kétharmada (67,0%) rendelkezik az eleminél magasabb szintű végzettséggel. A férfiak és a nők egymáshoz viszonyított aránya (a maszkulinitás mutatójával, azaz a nőkre jutó férfiak számával kifejezve) egynél magasabb a felsőfokú és szakiskolai végzettségűek körében, egynél alacsonyabb a líceumi, valamint az általános és elemi iskolai fokozatokban.

A férfiak és a nők arányát nemzetiségenként vizsgálva (lásd a 8. táblát), a felsőfokú végzettségűek között a férfiak dominanciája az átlagosnál jóval magasabb az egyéb (nem részletezett), a horvát és a szlovák nemzetiségűek körében. Jelentősen nagyobb viszont a diplomás nők száma, mint a diplomás férfiaké az orosz-lipován nemzetiségűek-

nél, de az országos átlaghoz képest a nők viszonylagos előretörését figyelhetjük meg a tatár, a cigány, a török, sőt a német nemzetiségű diplomások között is.

8. tábla

*A férfiak nőkhöz viszonyított aránya iskolai végzettség szerint és nemzetiségként, 1992
(egy nőre jutó férfi)*

Nemzetiség	Összesen	Felső- oktatás	Líceum utáni szakiskola	Líceum	Szak- iskola	Általános iskola	Elemi	Iskolai végzettség nélkül	Írás- tudatlan
Összesen	0,95	1,41	2,69	0,79	2,44	0,85	0,76	0,33	0,29
Román	0,95	1,41	2,73	0,80	2,40	0,86	0,75	0,30	0,25
Magyar	0,92	1,46	2,25	0,74	2,83	0,74	0,72	0,58	0,58
Cigány	1,01	1,26	4,89	1,75	4,40	1,26	1,06	0,60	0,56
Német	0,80	1,32	2,37	0,71	2,69	0,57	0,58	0,48	0,51
Ukrán	1,00	1,70	3,47	0,96	3,72	0,95	0,93	0,43	0,38
Orosz-lipován	0,91	0,64	3,26	0,95	4,27	0,90	0,83	0,26	0,19
Török	0,96	1,28	1,98	0,92	3,67	1,13	0,90	0,58	0,56
Szerb	0,94	1,44	2,20	0,84	3,24	0,79	0,72	0,41	0,36
Tatár	0,97	1,25	2,66	0,86	3,29	0,91	0,73	0,33	0,29
Szlovák	0,96	2,01	2,78	0,86	4,83	0,83	0,73	0,44	0,39
Bolgár	0,94	1,35	1,39	0,84	3,01	0,80	0,75	0,33	0,22
Zsidó	1,03	1,51	2,41	0,81	1,57	0,78	0,75	0,37	0,48
Horvát	0,99	3,27	2,57	1,49	7,17	0,80	0,77	0,39	0,35
Cseh	0,89	1,91	5,00	0,87	5,12	0,83	0,55	0,42	0,32
Lengyel	0,90	1,44	3,13	0,66	2,99	0,88	0,59	0,46	0,41
Görög	0,97	1,43	1,69	0,87	1,48	0,84	0,43	0,33	0,28
Örmény	0,95	1,53	2,22	0,91	1,68	0,56	0,55	0,44	0,33
Egyéb	1,25	3,53	5,05	1,19	3,12	0,92	0,80	0,36	0,31

A felsőfokú intézményeket nem számítva az összes többi iskolatípus (és különösen a szakmai profilú tanintézetek) végzettei közt az átlagosnál jóval magasabb a férfiak aránya a cigány, az ukrán, az orosz-lipován és az egyéb nemzetiségűek körében. Kiugróan magas a szakirányú líceum utáni fokozaton végzett férfiak aránya az egyéb, a cseh és a cigány, a szakiskolákban pedig a horvát, a cseh, a szlovák, a cigány, az orosz-lipován és a török nemzetiségűek csoportjában.

Líceumot csak a cigány, a horvát és az egyéb nemzetiségű férfiak végeztek többen, mint az ugyanazon nemzetiségekhez tartozó nők, de viszonylag kiegyenlített a férfiak és a nők aránya a líceumot végzett ukrán, orosz-lipován, török és örmény népesség esetében is. E csoport férfiatlagát a lengyel, a német és a magyar férfiak alacsony részesedése csökkenti.

Az alapfokú (általános iskolai) végzettségű nők aránya ugyancsak a németek és a magyarok körében, továbbá az örményeknél a legmagasabb. E sor az elemi iskolát végzettek között a görög, a cseh és a lengyel nemzetiségűekkel bővül. Az iskolai végzettséggel nem rendelkező nők részesedése az oroszok-lipovánok, illetve a románok között, az írástudatlan nőké ugyancsak e két nemzetiségen belül, valamint a bolgároknál, a görögöknél és a tatároknál a legnagyobb.

Az iskolás korúak részvétele az oktatásban

Az 1992. évi népszámlálás időpontjában az iskolai tanulmányokat folytató diákok és egyetemi hallgatók száma 4056 ezer volt Romániában, 340 ezerrel kevesebb, mint 1977-ben. Számuk visszaesése az iskolás korú évfázatok létszámának csökkenésével függ össze, e korosztály aránya az összes népességen belül az 1977. évi 20,4 százalékról 1992-ben 17,8 százalékra mérséklődött.

A tanuló népesség nemzetiségenkénti számát a 9. tábla mutatja az 1991/92-es tanévben működött iskola típusok szerinti részletezésben.

9. tábla

Az iskolába járók oktatási szint szerint és nemzetiségként, 1992*
(százalék)

Nemzetiség	Szám szerint	Felső- oktatás	Líceum utáni szak- iskola	Általános líceum	Szak- líceum	Szakiskola	Általános iskola	Elemi
<i>Összesen</i>	4 055 825	6,1	0,8	6,6	13,5	7,3	35,1	30,6
Román	694 512	6,2	0,8	6,5	13,7	7,4	35,0	30,4
Magyar	254 890	5,0	0,9	8,7	13,3	7,6	35,4	29,1
Cigány	54 921	0,5	0,1	1,5	2,8	3,1	40,5	51,5
Német	15 322	9,8	0,8	10,4	12,6	5,8	32,4	28,2
Ukrán	11 258	2,2	0,4	3,2	8,2	5,6	39,8	40,6
Orosz-lipován	5 515	2,6	0,5	4,3	13,5	7,4	39,2	32,5
Török	3 963	3,8	0,6	4,9	8,4	3,9	38,4	40,0
Szerb	3 432	9,2	0,7	9,6	13,5	6,2	30,9	30,0
Tatár	3 821	7,7	1,3	7,2	13,6	6,3	33,4	30,5
Szlovák	2 899	3,9	0,3	5,6	11,7	8,7	36,7	33,0
Bolgár	1 112	9,6	0,4	10,3	11,2	5,8	30,8	31,9
Zsidó	517	38,1	1,0	14,9	10,4	1,0	19,3	15,3
Horvát	518	1,9	0,2	5,8	8,3	7,9	38,4	37,5
Cseh	739	3,0	0,5	5,7	11,9	4,0	38,6	36,3
Lengyel	493	5,3	0,4	4,9	7,9	5,1	37,9	38,5
Görög	382	33,8	1,5	12,6	13,6	4,2	22,0	12,3
Örmény	207	19,8	1,0	13,1	10,6	2,9	24,6	28,0
Egyéb	1 261	15,8	0,2	5,9	5,4	9,0	29,4	34,3

*A 6 évesek és idősebbek.

Az egyetemi hallgatók igen magas aránya jellemzi a zsidó, a görög és az örmény nemzetiséget. Legkisebb az egyetemisták részesedése a cigány, a horvát, az ukrán és az orosz-lipován iskoláskorúak között.

A középiskolákba (líceum utáni szakiskolákba, általános és szaklíceumokba, szakiskolákba) járók aránya összességében a görög (31,9%), a magyar (30,5%), a szerb (30%), a német (29,6%) és a román (28,4%) nemzetiségűeknél haladja meg a 28,2 százalékos országos átlagot. Jelentősen elmarad az országos szinttől a cigány (7,5%), az ukrán (17,4%), a török (17,8%), a lengyel (18,3%), valamint az egyéb (20,5%) nemzetiségűek középfokú beiskolázása. A szaklíceumi és/vagy szakiskolai képzésben részt vevők aránya

alatta van az átlagnak, ezzel szemben az általános és az elméleti jellegű líceumokat látogatók aránya magasabb az átlagosnál a zsidó, az örmény, a görög, a bolgár, a német és a szerb nemzetiségűek körében. Az elméleti líceumokat a magyar diákok is előnyben részesítik, de az előbb felsorolt nemzetiségi csoportoktól eltérően beiskolázási mutatóik a szakmai képzés terén sem maradnak el az országos középértékektől.

Az általános iskolába járók nemzetiségen belüli aránya legmagasabb a cigány, az ukrán, a török, a lengyel, a horvát, a cseh és az orosz-lipován fiataloknál. A kötelező iskoláztatásban részt nem vevők legnagyobb hányada is a cigányság soraiból kerül ki.

A beiskolázás korszpecifikus mutatóit – azaz az egyes oktatási szinteken tanulók számát a megfelelő korú népességhez viszonyítva – nemzetiségenként, az érintett évjáratok megfelelő részletezésű adatának hiányában, nem tudjuk megállapítani. A magyar nemzetiségű tanulók aránya oktatási szintenként a következő: elemi (6–9 évesek) 5,97, gimnázium (10–13 évesek) 6,33, középiskola (14–17 évesek) 6,80, egyetem (18–22 évesek) 5,18 százalék. A magyar nemzetiségűek aránya ötéves korcsoportonként: 5–9 évesek 5,85, 10–14 évesek 6,33, 15–19 évesek 6,78, 20–24 évesek 6,69 százalék. A korcsoportok eltéréseiből adódó torzulásokon túl az adatok egyértelműen a magyarság alulképzéséről tanúskodnak az egyetemi szintű oktatásban. Legalább ilyen sokatmondók a magyar tanulók – részben kényszerű szakma- és pályorientációját tükröző – arányszámai a közép- és felsőoktatás különböző profiljaiban.

A magyar tanulók száma és aránya a középiskolai és a felsőszintű oktatásban, 1992*

Oktatási forma	Fő (százalék)	Oktatási forma	Fő (százalék)
I. Felsőoktatási forma	12 842 (5,18)	Informatikai	35 (7,35)
Ebből:		Gazdasági-adminisztratív	286 (7,23)
Ipari	5 299 (5,39)	Pedagógiai	223 (30,76)
Építészeti	749 (4,86)	Egészségügyi	706 (7,95)
Mezőgazdasági	473 (4,75)	Művészeti, sport	44 (9,28)
Erdészeti	125 (6,24)	Teológiai	37 (12,71)
Közlekedési, hírközlési	107 (2,30)	B) Líceum	55 977 (6,88)
Egyéb műszaki	337 (6,69)	a) Általánosan képző	22 197 (8,32)
Tudományegyetemi	2 247 (6,62)	Elméleti líceum	16 265 (8,91)
Közgazdasági	624 (2,04)	Egyéb	5 932 (7,04)
Jogi	163 (1,46)	b) Szaklíceum	33 780 (6,18)
Orvosi	893 (4,44)	Ipari	21 461 (6,48)
Művészeti	246 (8,66)	Építőipari	1 036 (5,13)
Testnevelés és sport	63 (3,86)	Mezőgazdasági	2 472 (6,45)
Pedagógiai	204 (16,53)	Erdészeti	153 (3,41)
Teológiai	843 (19,36)	Haltenyésztő	2 (1,83)
Egyéb	469 (7,10)	Közlekedési, hírközlési	516 (2,83)
II. Középiskola	77 763 (6,80)	Egyéb műszaki	2 122 (7,84)
Ebből:		Informatikai	225 (3,29)
A) Líceum utáni oktatás	2 416 (7,70)	Közgazdasági	1 986 (3,99)
Ipari	880 (7,07)	Pedagógiai	1 666 (10,16)
Építészeti	92 (6,96)	Egészségügyi	841 (5,74)
Mezőgazdasági	14 (5,09)	Művészeti	454 (8,50)
Erdészeti	21 (7,58)	Testnevelési és sport	151 (2,98)
Közlekedési, hírközlési	44 (3,87)	Teológiai	319 (7,31)
Egyéb műszaki	34 (3,00)	Egyéb	376 (7,22)

Oktatási forma	Fő (százalék)	Oktatási forma	Fő (százalék)
C) Szakiskola	19 370 (6,49)	Közlekedési, hírközlési	498 (3,23)
Ipari	12 890 (6,32)	Közgazdasági	1 151 (6,06)
Építőipari	1 060 (7,97)	Egészségügyi	74 (8,17)
Mezőgazdasági	907 (11,68)	Művészeti	28 (5,50)
Erdészeti	107 (5,29)	Egyéb	2 655 (7,46)

* Zárójelben a magyar tanulók a profil összes tanulóinak százalékában.

A felsőoktatásban a magyar nemzetiségű hallgatók különösen a jogi, a közgazdasági, a közlekedési és hírközlési szakokon képviseltették magukat gyengén, de reprezentáltságuk jóval nemzetiségi arányuk alatt van a testnevelés és sport, az orvostudományi, a mezőgazdasági és az építészeti szakokon is. A közlekedésre, hírközlésre szakosodott középiskolai osztályokban is kevesen tanulnak közülük, s arányukhoz képest ugyancsak kevés magyar diákot találni a testnevelési, erdészeti, informatikai és közgazdasági profilú szaklíceumokban. Az ipari ágazatokhoz kötődő szakképzésben általában kielégítő, a humán irányultságú oktatásban pedig kifejezetten magas arányú a magyar nemzetiségűek részvétele. Ez a megállapítás elsősorban a pedagógus- és teológusképző, valamint a művészeti iskolákra érvényes, de látogatottságuk alapján szemmel láthatóan nemzetiségi alapintézménynek számítanak az általánosan képző, elméleti jellegű líceumok is. Ez utóbbiakat nem egyszer azért választják a magyar diákok, mert – magyar tannyelvű szaklíceumok hiányában – ma már szinte ez az egyetlen módja annak, hogy a középiskolában is anyanyelvükön tanulhassanak.

A nemzetiségi oktatás

Az anyanyelvű oktatás kérdésére a kötet bevezetője is kitér. Megállapítása szerint: „... a romániai oktatási rendszer az iskolás korú népesség etnikai szerkezetével összhangban megkülönböztetett figyelemmel biztosítja – elsősorban az alsó és középfokú képzésben – a nem román tannyelvű oktatásban való részvétel lehetőségét. A nemzeti kisebbségek által lakott településeken anyanyelvű óvodák, elemi és általános iskolák, líceumok, tagozatok és osztályok működnek. Az egyetem előtti képzésben részt vevő (az 1993/94-es tanévben mintegy 4,3 milliónyi) iskolás korú népesség 94,5 százaléka román, 4,9 százaléka magyar, 0,4 százaléka német és 0,2 százaléka egyéb (a nemzeti kisebbségek által beszélt vagy nemzetközileg használatos) nyelveken végezte tanulmányait. A felsőfokú oktatásban is szerveznek a nemzeti kisebbségek nyelvén oktató tagozatokat vagy csoportokat, ami szintén tükrözi a törekvést a nemzetiségi nyelveken történő képzés megvalósítására, az ország alkotmányos előírásaival összhangban biztosított jogoknak megfelelően, melyek szavatolják az ifjúság korlátozás nélküli részvételét az oktatás folyamatában, nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül”.

Az idézett passzus alighanem aktuálpolitikai megfontolásokból került a népesség iskolázásával foglalkozó fejezet végére, hiszen a kötet táblái a nemzetiségi oktatásra vonatkozó adatokat nem tartalmazzák. Nem is tartalmazhatnak, mivel – mint utaltam rá – annak vizsgálatára a népszámlálás nem terjedt ki. Így csak néhány, a népszámláláson kívüli forrásból merített sommás adat támasztja alá a nemzeti kisebbségeknek az anyanyelvű oktatás terén élvezett jogegyenlőségére vonatkozó – igaz, meglehetősen óvatosan

fogalmazott – állítást. E kérdéskör tárgyszerű megközelítéséhez érdemes a hivatkozás nélkül idézett statisztikai források adataival közelebbről is megismerkedni. Az ismertető információk egy része közvetlenül a megyei tanfelügyelőségektől, másik része a bukaresti statisztikai szolgálattól, tehát a legilletékesebb helyről származik. (Ezeket a hivatal éves közleményeiben újabban a szélesebb nyilvánossággal is megosztja.)

Mindenekelőtt állítsuk párhuzamba az oktatásban részt vevők nemzetiségi adatsorait az anyanyelvükön tanulók számaival. Ezek az adatok a Nemzeti Kisebbségi Tanács A nemzeti kisebbségek nyelvén működő oktatás helyzete Romániában az 1992/33-as tanévben c. kiadványából ismeretesek.⁴ Bár adatai nem a népszámlálás tárgyidőszakára vonatkoznak, és a népszámlálás önkéntes bevalláson alapuló felvétele is eltérhet a hivatalos minősítést tükröző kimutatásoktól, az alapvető tendenciákat illetően a különböző jellegű viszonyszámok nagyjában-egészében alkalmasak az egybevetésre.

10. tábla

Az alsó- és középfokú oktatásban részt vevők oktatási szintje szerinti, és nemzetiségük szerinti, 1992

Nemzetiség	Összesen	Alsó tagozat	Felső tagozat	Líceum	Szakmai iskola	Líceum utáni szakiskola
	Szám szerint					
Összesen	3 808 071	1 241 256	1 423 409	813 714	298 299	31 393
Román	3 463 401	1 121 770	1 292 894	746 038	274 084	28 615
Magyar	242 048	74 179	90 106	55 977	19 370	2 416
Német	13 824	4 319	4 969	3 516	894	126
Ukrán	11 008	4 568	4 479	1 285	636	40
Szerb	3 115	1 024	1 061	794	213	23
Szlovák	2 785	957	1 065	503	253	7
Cseh	717	268	285	130	30	4
Horvát	508	194	199	73	41	1
Egyéb	70 665	33 977	28 351	5 398	2 778	161
	Százalékban					
Összesen	100,000	100,000	100,001	100,000	100,000	100,000
Román	90,949	90,374	90,831	91,683	91,882	91,151
Magyar	6,356	5,976	6,330	6,879	6,493	7,696
Német	0,363	0,348	0,349	0,432	0,300	0,401
Ukrán	0,289	0,368	0,315	0,158	0,213	0,127
Szerb	0,082	0,082	0,075	0,098	0,071	0,073
Szlovák	0,073	0,077	0,075	0,062	0,085	0,022
Cseh	0,019	0,022	0,020	0,016	0,010	0,013
Horvát	0,013	0,016	0,014	0,009	0,014	0,003
Egyéb	1,856	2,737	1,991	0,663	0,932	0,514

Nyilvánvaló, hogy a nemzeti kisebbségek általános iskoláztatásának (10. tábla), valamint anyanyelvű oktatásának adatai (11. tábla) korántsem fedik egymást.

⁴ Invatamantul cu predarea in limbile minoritatilor nationale din Romania in anul scolar 1992/1993. Guvernul Romaniei, Consiliul pentru Minoritati Nationale. Bucuresti. 1993.13. old. Adatait az 1993. évi statisztikai évkönyv (Anuarul statistic al Romaniei 1993. Bucuresti. Comisia Nationala pentru Statistica. 1993. 260-265. old.) alapján pontosítottam, amely a tárgyévi adatokat is közli, de az elemi és a gimnáziumi adatokat nem választja külön.

Az egyetem előtti képzés intézményeiben tanulók oktatási szint és tanítási nyelv szerint, 1992/93*

Tanítási nyelv	Óvoda	Alsó középfokú összesen	Alsó tagozat	Felső tagozat	Líceum	Szakiskola	Líceum utáni szakiskola
	Szám szerint						
Összesen	752 063	3 677 128	1 232 899	1 339 555	714 013	333 624	57 037
Román	694 006	3 494 686	1 164 653	1 266 354	680 279	327 535	55 865
Magyar	49 255	166 782	60 726	68 153	31 196	5 738	969
Német	7 051	12 935	6 370	4 423	1 657	351	134
Ukrán	305	323	145	65	113	-	-
Szerb	368	656	319	138	199	-	-
Szlovák	321	1 058	513	422	123	-	-
Cseh	89	132	132	-	-	-	-
Horvát	76	41	41	-	-	-	-
Bolgár	164	-	-	-	-	-	-
Török	28	-	-	-	-	-	-
Egyéb**	400	515	-	-	446	-	69
	Százalékban						
Összesen	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000
Román	92,280	95,039	94,464	94,535	95,275	98,175	97,945
Magyar	6,549	4,536	4,925	5,088	4,369	1,720	1,699
Német	0,937	0,352	0,517	0,330	0,232	0,105	0,235
Ukrán	0,040	0,009	0,012	0,005	0,016	-	-
Szerb	0,049	0,018	0,026	0,010	0,028	-	-
Szlovák	0,043	0,029	0,042	0,032	0,017	-	-
Cseh	0,012	0,003	0,011	-	-	-	-
Horvát	0,010	0,001	0,003	-	-	-	-
Bolgár	0,022	-	-	-	-	-	-
Török	0,007	-	-	-	-	-	-
Egyéb**	0,051	0,013	-	-	0,063	-	0,121

*A fogyatékosokat oktató intézményekkel együtt.

**Az egyéb oktatási nyelv francia és német.

Míg a népszámlálás adatai szerint 1992 elején az alsó és középfokú képzésben részt vevő tanulók mintegy 9 százaléka valamely nemzeti kisebbség soraiból került ki, az 1992/93-as tanévben a jelzett oktatási szinteken mindössze a tanulók 5 százaléka végezte nem román nyelven tanulmányait. (A népszámlálási kötet kísérő tanulmányában szereplő 5,5 százalékos nemzetiségi arány azért magasabb ennél, mivel magában foglalja az óvodai képzésben részt vevőket is, akiknek a mutatói mindegyik nemzetiség esetében kedvezőbbek az iskolába járók megfelelő arányainál.) Egyes nemzetiségek nyelvén (oroszok-lipovánok, tatárok, lengyelek, cigányok stb.) egyáltalán nem működik oktatási intézmény, vagy anyanyelvű oktatásukra csak óvodai keretben nyílik lehetőség (bolgárok, törökök). Ez még akkor is elfogadhatatlan, ha tudjuk, hogy a népszámlálás adatai szerint ezen etnikumok tagjai között az átlagosnál is magasabb a román anyanyelvűek száma (az egyetem előtti képzésben részt vevők számából 1,43 százalékos arányban részesülő

cigányságnak például több mint a fele románul beszél). Bízvást feltételezhetjük azonban, hogy a román osztályokba beiskolázott más nemzetiségűeknek legalább 50 százaléka anyanyelve szerint is az illető kisebbséghez tartozik. Részükre a nemzetiségi nyelv meghatározott óraszámában történő fakultatív tanulása biztosított, de az is csupán helyenként. Az 1992/93-as tanévben mintegy 70 ezer I-XII. osztályos nem román anyanyelvű tanuló járt román tannyelvű iskolába, akik közül csak körülbelül 20 ezer magyar, 1 ezer német, 8064 ukrán, 1386 orosz-lipován, 1449 török, 621 lengyel, 461 bolgár, 55 cigány stb. élhetett a fakultatív nyelvtanulási lehetőséggel.

Ha a mutatókat nemzetiségenként vizsgáljuk, azt látjuk, hogy míg a magyar diákok a tanulói létszám 63,56 ezrelékét alkották, addig a magyar tannyelvű iskolákba járók aránya már csupán 45,36 ezrelék volt. Az ukránoknál ezek az arányok 2,89 és 0,09, a szerbeknél 0,82 és 0,18, a szlovákoknál 0,73 és 0,29 ezrelék stb. Ellentmondásos jelenség, hogy a német nemzetiségű diákok 3,48 ezrelékes arányánál a német nyelven tanulók aránya némileg magasabb, 3,52 ezrelék. (Különösen feltűnő a különbség az elemi iskolásoknál, akik közül 1992/93-ban csaknem másfélszer annyian tanultak német nyelven, mint ahogy az a népszámlálás adatai alapján várható lenne.) Az oktatás felső szintjei felé haladva a nem román nyelvű képzésben részt vevők aránya fokozatosan csökken (a németeké is), bizonyos iskolatípusokban pedig egyes nemzetiségek nyelvén a képzés megszűnik. A középfokú oktatás uralkodó iskolatípusaiban már csak tagozatként vagy egyáltalán nem indítanak nemzetiségi tannyelvű osztályokat. Hozzá kell tenni, hogy rendszerint ezek is inkább a kevésbé keresett szakmákban nyújtanak képzést, a működésükhöz szükséges minimális létszámot pedig az átlagosnál magasabban szabják meg. Ugyanakkor ezen intézmények tannyelve csak névlegesen nemzetiségi, hiszen profiltól függően a tantárgyak java részét román nyelven tanítják. E megszorítások következtében a szaklíceumi és különösen a szakiskolai és líceum utáni szakoktatásban a kisebbségi tanulók nagyobbik hányada román tagozaton, illetőleg románul folytatja tanulmányait. A felsőfokú oktatásban már csaknem kizárólagos a román tannyelv használata.

12. tábla

Az országos beiskolázási adatok, és a magyar anyanyelvű tanulók oktatási szintje szerinti*

Oktatási forma	1990/91.			1991/92.			1992/93.		
	tanévben beiskolázottak								
	száma (fő)	ebből magyar anyanyelvű		száma (fő)	ebből magyar anyanyelvű		száma (fő)	ebből magyar anyanyelvű	
fő		százalék	fő		százalék	fő		százalék	
Óvoda	752 141	56 240	7,5	742 232	52 516	7,1	752 063	56 251	7,5
Alsó tagozat	1 283 132	79 109	6,2	1 241 604	74 138	6,0	1 232 899	71 442	5,8
Felső tagozat	1 447 174	91 798	6,3	1 397 675	87 237	6,2	1 339 555	84 826	6,3
Líceum	995 689	63 112	6,3	778 420	49 657	6,4	714 013	43 109	6,0
Szakiskola	365 860	10 747	3,0	375 303	13 678	3,6	333 624	15 880	4,5
Líceum utáni szakiskola	29 225	1 246	4,3	54 907	2 022	3,7	57 037	2 483	6,6
<i>Összesen</i>	<i>4 873 221</i>	<i>302 252</i>	<i>6,2</i>	<i>4 590 141</i>	<i>279 248</i>	<i>6,1</i>	<i>4 429 191</i>	<i>273 991</i>	<i>6,2</i>

* A felsőfokú képzés előtti szintek, a fogyatékosokat oktató intézményekkel együtt.

13. tábla

A magyar tannyelvű intézményekben tanulók oktatási szint szerinti

Oktatási forma	Száma	Aránya		Száma	Aránya		Száma	Aránya	
		az összes beiskolázott	a magyar anyanyelvűek		az összes beiskolázott	a magyar anyanyelvűek		az összes beiskolázott	a magyar anyanyelvűek
		százalékában			százalékában			százalékában	
		1990/91.			1991/92.			1992/93.	
Óvoda	47 600	6,3	84,6	47 530	6,4	90,5	49 255	6,5	87,6
Alsó tagozat	66 850	5,2	84,5	62 616	5,0	84,5	60 726	4,9	85,0
Felső tagozat	75 471	5,2	82,2	71 870	5,1	82,4	68 153	5,1	80,3
Liceum	41 367	4,2	65,5	33 447	4,3	67,4	31 196	4,4	72,4
Szakiskola	4 123	1,1	38,4	6 380	1,7	46,6	5 738	1,7	36,1
Liceum utáni szakiskola	525	1,8	42,1	1 103	2,0	54,5	969	1,7	39,0
<i>Összesen</i>	<i>235 936</i>	<i>4,8</i>	<i>78,1</i>	<i>222 946</i>	<i>4,9</i>	<i>79,8</i>	<i>216 037</i>	<i>4,9</i>	<i>78,8</i>

A magyar tanulóifjúságra vonatkozóan homogén statisztikai források is rendelkezésünkre állnak. A megyei tanfelügyelőségektől származó hivatalos adatokat a 12. és a 13. tábla tartalmazza.⁵

Az országos beiskolázási adatokat és a tárgyévben iskoláikat végző magyar anyanyelvű tanulók adatait egymással összevetve, viszonylag megbízható képet kapunk a magyar tanulóknak az ország tanulónépességén belüli arányáról. Ez tanévenként 6,1–6,2 százalék, az óvodáskorúakat leszámítva pedig 5,9–6,0 százalék, tehát valamivel alacsonyabb, mint az alap- és középfokú képzésben részt vevő magyar nemzetiségű tanulók népszámlálás szerinti országos aránya. Az eltérés abból is adódhat, hogy a román tannyelvű oktatásban részt vevő magyar gyermekek létszámát csak megközelítő pontossággal lehet megadni. A hiba 5–10 százalékos. A létszám a valóságban minden bizonnyal sokkal magasabb a tanfelügyelőségek jelentései szerintinél, mivel azok csak azt a 17 megyét térképezik föl, ahol magyar nyelvű képzés is folyik, magyar gyermekek pedig az ország többi megyéjében is élnek. A román nyelvű oktatásban részesülő gyermekek számáról szerzett adatok sem teljesen megbízhatók, mivel összegyűjtésük iskolai szinten köztudottan nem egyszerű. Kérdéses továbbá a vegyes házasságból származó gyermekek besorolása.⁶

A tanulmányaikat ténylegesen magyar nyelven végző diákok részesedése 4,8–4,9, az óvodás korúak nélkül 4,5–4,6 százalék, vagyis 1,3–1,5 százalékponttal kisebb, mint a megfelelő magyar anyanyelvű évjáratok országos aránya. A magyar anyanyelvű beiskolázottaknak csak 78–80 százaléka, az alap- és középiskolákba járóknak pedig az egyes tanévekben már csupán 76,6, 77,3, illetve 77 százaléka tanult magyarul. Ez az átlagérték oktatási fokozatonként és iskolatípusonként csökken, ami a magasabb képzési szintek és

⁵ Forrás: Anuarul statistic al Romaniei 1993. Comisia Nationala pentru Statistica. Bucuresti. 1993. 260–265. old., valamint az Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége Országos Elnökségének adatbázisa, illetve Murvai László és Debreczi Árpád kéziratosszeállítása az 1989/90 és 1992/93 közötti nemzetiségi beiskolázásról.

⁶ Murvai László – Debreczi Árpád: A romániai magyar nyelvű oktatás számok tükrében. Az 1994–1995-ös tanév. Romániai Magyar Szó. 1995. szeptember 27.

a szakmai oktatás felé haladva egyértelműen az anyanyelvű iskoláztatás leépülését mutatja. Felmérések szerint az általános iskolából kikerült magyar fiataloknak mintegy 60 százaléka választaná líceumi szinten a keresett, megbecsült és megfizetett szakok valamelyikét, ezzel szemben az 1993/94-es tanévben a magyar tanítási nyelvet választó kilencedikeseknek csupán alig több mint egyharmada (34,6 %) tanulhatott (nem feltétlenül az óhajtott „divatos”) szakmai profilokon. A többiek elméleti vagy művészeti líceumba, tanítóképzőbe, teológiára iratkoztak be. A román tannyelvű osztályokban továbbtanulóknak ellenben – a valós társadalmi igényeknek megfelelően – 56,2 százaléka részesült szakmai képzésben.⁷

A magyarul tanulók beiskolázási mutatói területi bontásban ugyancsak az 1993/94-es tanévből ismeretesek.⁸

14. tábla

*A magyarul tanulók aránya néhány megyében
(százalék)*

Megye	A magyar nemzetiségűek aránya 1992-ben	osztályos		
		I-IV.	V-VIII.	IX-XII.
Arad	12,5	4,9	4,8	4,1
Beszterce-Naszód	6,5	3,2	2,7	1,9
Bihar	28,5	21,9	21,3	14,6
Brassó	9,8	3,8	3,7	3,9
Fehér	6,0	3,1	2,9	6,9
Hargita	84,7	80,9	80,6	73,5
Hunyad	6,2	1,9	1,6	0,8
Kolozs	19,8	11,5	12,6	9,3
Kovászna	75,2	69,3	69,8	71,7
Krassó-Szörény	2,1	.	-	-
Maros	41,4	34,4	35,9	24,6
Máramaros	10,2	3,6	3,0	2,4
Szatmár	35,0	28,0	25,3	19,1
Szeben	4,3	1,1	1,1	1,1
Szilágy	23,7	20,0	21,3	15,9
Temes	9,0	2,0	1,9	1,9

A 14. tábla adatai szerint az anyanyelvű iskoláztatás esélyeinek csökkenése a magyarság településföldrajzi viszonyainak kedvezőtlen alakulásával (adott megyén, településen belüli alacsony lélekszámával és arányával, szórványhelyzetével) függ össze. A területi adatokból kitűnik, hogy a magyar anyanyelvű iskolások lemorzsolódása Krassó-Szörény, Hunyad, Temes, Szeben, Arad, Máramaros megyékben, vagyis a szórványban a legerősebb, itt a magyarul tanulók aránya a magyar nemzetiségű lakosság megyei részesedésének harmadát-negyedét sem éri el. Tekintettel a nemzetiségi korösszetétel eltoló-

⁷ Fischer Fülöp Ildikó – Cs. Gyimesi Éva: A tanügyi törvény nemzeti kisebbségeket érintő szakaszainak elemzése és következményei. Szabadság. 1995. augusztus 16.

⁸ Debreczi Árpád – Murvai László: A magyar nyelvű oktatás helyzete Romániában az 1993–1994-es tanévben. Romániai Magyar Szó. 1994. augusztus 27–28., 30., 31., szeptember 1., 2., 3/4., 6.

dásaira, a vázolt folyamatokat meggyőzőbben szemléltetné, ha a magyar nyelven tanulók arányát nem csupán az adott megye magyar nemzetiségű népességének arányával, hanem a megfelelő korosztályhoz tartozók arányával vethetnénk egybe. A román tannyelvű iskolákba járó magyar diákok aránya az érintett megyékben a 15. tábla szerint alakult.

15. tábla

A tanulmányaikat román nyelven folytató magyar anyanyelvű tanulók aránya 1993/94-ben (százalék)

Megye	I-IV.	V-VIII.	IX-XII.
	osztályos		
Arad	42,2	54,2	59,0
Hunyad	69,4	62,8	85,4
Máramaros	48,1	61,5	76,6
Szeben	46,8	64,0	68,2
Temes	74,0	79,6	78,2

A tanulmányaikat román nyelven folytató magyar diákok részesedése mind a három iskolai fokozatban igen magas volt Hunyad és Temes, gimnáziumi és líceumi szinten pedig Szeben, Máramaros és Arad megyében. A román nyelven tanuló magyar középiskolások aránya az említetteken túl még Beszterce-Naszód (63,2 %), Szatmár (46,8 %), Brassó (43,1 %), Bihar (40,6 %), és Szilágy (33,1 %) megyékben haladja meg jelentősen az érintett korosztály 25,8 százalékos átlagát. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy a középfokú és különösen a szakoktatásban az anyanyelvű képzés országos mutatóit lényegében a székelyföldi iskolák javítják. (Az 1993/94-es tanévben a 25 magyar tannyelvű szakiskolai osztályból 23, a 26 inasiskolai osztályból 21, a 29 líceum utáni szakiskolai osztályból pedig 27 Hargita, Kovászna, illetve Maros megyében működött, mesterképzés egyedül Hargita megyében folyt 3 osztály keretében.) A kiugróan magas lemorzsolódási mutatójú megyékben a nemzetiségi intézményhálózat leépülése már az elemi iskola szintjén megkezdődik (Hunyad 69,4, Temes 74 százalék), és az anyanyelvű oktatás sorvadása az iskolaköteles korba került gyermekek anyanyelvi szocializációjának folytonosságát alapjaiban fenyegeti.⁹

*

A bemutatott jelenségek természetesen részletesebb elemzést kívánnának. E tanulmány utolsó fejezetében írottakkal csupán az alapvető statisztikai tények felsorolása volt a célom, jelezve, hogy a nemzetiségi nyelveken történő oktatás Romániában korántsem megoldott. Ahol a beiskolázási adatok az anyanyelvű képzés háttérbe szorulását vagy éppen teljes hiányát jelzik, nemzetiségi jogegyenlőségről aligha beszélhetünk, leg-

⁹ Az erdélyi nemzetiségi oktatás problémáiról lásd: *Barabás István: A szórványmagyarság iskolái kétség és remény közt. A Hét. 1994. évi 2. sz.; Barabás István: Iskolák a szórványban. A Hét. 1994. évi 5-10. sz. Ezek a tanulmányok egyedi példákkal mutatják be a statisztikai adatokból kirajzolódó negatív tendenciákat.*

feljebb abban az értelemben – és valószínűleg a népszámlálási kötet bevezetőjének szerzője is így érthette –, hogy ezekben az oktatási intézményekben etnikumhoz való tartozásuktól függetlenül a nem román nemzetiségű diákokat is megilleti a román nyelvű iskolavégzés joga.

TÁRGYSZÓ: Nemzetiség. Iskolai végzettség.

SUMMARY

The study draws on the volume of a series of publications on the summary results of the 1992 Population Census of Roumania, which covers the demographic structure of nationalities and denominations. The introductory study of the publication discusses in detail the indicators of educational attainment. Relying on several sources the author analyses the educational attainment of the population by nationality, the participation of nationalities in education, and the situation of training in mother tongue. The conclusion of the study which analyses the issue in many ways is that training in mother tongue of nationalities is not guaranteed.

A NÉPOKTATÁS HELYZETE AZ 1920-AS ÉVEKBEN MAGYARORSZÁGON

DR. PORNÓI IMRE

A Tanácsköztársaság bukását követően a győztes hatalmak beavatkozása ellenére is éles hatalmi harcok folytak az országban. A nemzetgyűlési választásokat követően kezdett kialakulni a parlamenti kormányzás feltételrendszere, melyhez hozzájárult az államfő szerepének és személyének tisztázása is. A politikai konszolidációt akadályozó különítményesek és a szélsőjobboldal visszaszorítását Teleki Pál kormánya ugyan 1920 végére elérte, de a munkássággal továbbra sem tudott megegyezni. A súlyosbodó gazdasági helyzet mellett az állandósuló belpolitikai harc az Országos Kisgazda- és Földmunkás Párt és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja között, valamint a Habsburg restaurációs kísérletek lehetetlenné tették a politikai konszolidáció megvalósítását. Ebben a helyzetben az 1921 tavaszán miniszterelnökké kinevezett Bethlen István parlamenti beszédében a forradalom lezárásának programját hirdette meg. Ezzel sikerült a pártok nagy részének támogatását megszereznie, illetve politikai egyezséget kötve velük legalább politikai semlegességüket biztosítani. Ennek eredményeként a háború előttinél jóval szilárdabb kormányzat jött létre. A belpolitikai stabilitás mellett az aktív külpolitika eredményeként a húszas évek második felére megszűnt az ország elszigeteltsége. Mind a gazdasági, mind a politikai sikerek hozzájárultak ahhoz, hogy jelentős belpolitikai reformok kezdődjenek 1925-öt követően. A későbbi eredmények azonban csak akkor mérhetők és érthetők igazán, ha ismerjük a kiinduló szintet és helyzetet. A következőkben a közoktatás húszas évek eleji adatait elemezve mutatok rá arra a mérhetetlen feladattömegre, mely a trianoni Magyarország kultúrpolitikusi előtt tornyosult.

A közoktatás feltételrendszere

Az első világháború időszakában az apák távolléte miatt, a gyermekek jelentős része kénytelen volt növekvő részt vállalni a család létfenntartásában. Ez természetesen az iskolai mulasztások és kimaradások számának lényeges növekedésével járt együtt. A bevonult tanítók helyettesítése sem volt megoldott, így sok helyen a tanítás vagy teljesen megszűnt, vagy rendszertelenné vált. Emellett számtalan esetben került sor iskolaépületek katonai célra való lefoglalására is.

Az 1918–1919-es időszak, majd az azt követő perek és fegyelmi eljárások sem tették lehetővé a zavartalan nevelői munkát. A konszolidációt késleltette az ország déli és kele-

ti részeinek ideiglenes megszállása is. Ugyanakkor megindult az elszakított területekről a főleg állami alkalmazott tanítók menekülése: Szerbiából az ottani magyar tanítók 27, Csehszlovákiából 20, Romániából pedig 10 százaléka távozott.¹

Az iskolaépületek állaga és felszerelése is sokat romlott, avult a háború alatt, s a kivonuló megszállók részben ki is rabolták azokat. Az elemi népiskolák általános helyzetét jól tükrözi az a generális vizitációs jelentés, mely a debreceni református egyházmegyéről szólt 1922-ben. Ezek szerint e területen a gyermekek nagy része ruhahiányban szenvedett, különösen a külterületeken, de emellett az iskolák tisztasága, fűtése és vízellátása is sok kívánnivalót hagyott maga után. Főleg a mellékhelyiségek állapotának tarthatatlanságára hívták fel a városi és az egészségügyi hatóságok figyelmét.²

Az utolsó béketanév (1913/14) adataihoz képest az iskolába be nem írt mindennapi tankötelesek száma 2,5-szeresére, a be nem írt ismétlő iskolai tanköteleseké közel hatszorosára emelkedett az 1920/21. tanévre. Így 1920-ban a 6–11 éveseknek 17,2, a 12–14 éveseknek 58,3 százaléka nem járt iskolába. Sok helyen nemcsak a hatosztályos, de már a négyosztályos népiskolát is veszély fenyegette. Emellett a tanév nagyrészt a téli és kora tavaszi időszakra zsugorodott.

A kultuskormányzat legelső és legfontosabb feladata éppen ezért a kétszázezernyi gyermek beiskolázásának biztosítása volt. Ezt megvalósítani azonban a szükséges férőhely hiányában nem lehetett. Így például Kecskeméten a mindennapi tanköteles gyermekek 46,7, Bihar vármegyében 41,7 százaléka férőhely hiányában nem járhatott iskolába. Ugyanakkor ez az arány Borsod-Gömör és Kishont megyében a 15 százalékot sem érte el.³

Az első világháborút követően a volt elemi népiskoláknak 36,3, a tanítóknak 42,8 százaléka maradt az új határok között. Az egy tanítóra jutó tanulók száma a trianoni országrészen 64, az elcsatoltakon 71 fő volt, azaz a megmaradt területek jobb ellátottsága állapítható meg. További javulást hozott a tanítói menekülthullám. Ennek nyomán az állami tanítók aránya 34 százalékkal nőtt, ami felvetette az osztatlan népiskolák felszámolásának és az analfabétizmus visszaszorításának lehetőségét is.⁴ Erre azért is szükség volt, mivel az 1920/21. tanévben a népiskolák 50,1 százaléka működött osztatlanként, s csak 6,6 százalékuk volt teljesen osztott.⁵ Igaz, ez így is emelkedést jelentett a dualista Magyarország közel 60, illetve 6 százalék alatti hasonló adataihoz képest.

A tankötelezettség előzőekben jelzett problémájának megoldásához kedvező lehetőséget nyújtott a tankötelesek számának húszas évekbeli apadása. Míg a háború előtt a trianoni országrészen évente 180–190 ezer gyermek született, addig a háborús években ez a szám 100 ezer alá csökkent, s csak 1920-ban haladta meg a háború előtti (212 527 fő).⁶ Az iskolás korba lépők számának növekedésére tehát az 1925/26. tanévig nem kellett számítani. Ugyanakkor a 6–11 éves tankötelesek száma az 1920-as 1 111 209-ről 1930-ra 1 055 516-ra, 1934-re pedig már 1 016 078-ra fogyott. Kivételt Szabolcs és

¹ Dr. Szombatfalvy H. György: Népoktatás a kényszerbéke után. *Néptanítók Lapja*. 1920. évi 27–28. sz. 10. old.

² Generális vizitáció jelentése. Debreceni egyház. Egyházlátogatási iratok. Ttrel. I. s. 11. d. 1922. 3. fol.

³ Dr. Szombatfalvy György: A népoktatás akadályai és hiányai. Magyar Népoktatás. M.kir Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Budapest. 1928. 41–61. és 42–44. old.

⁴ Lásd az 1. lábjegyzetben i.m.

⁵ Asztalos József: A népoktatási statisztika újabb adatai. Magyar Népoktatás. M.kir Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Budapest. 1928. 15–39. old.

⁶ Dr. Szombatfalvy György: A szűk esztendő. *Néptanítók Lapja*. 1923. évi 32–33. sz. 1–3. old.

Ung, Szatmár, Ugocsa és Bereg, Baranya, Zemplén vármegyék, valamint Pécs és Baja városa képezett, ahol ezzel ellentétes volt a tendencia.⁷

Az iskolák már említett hiányán kívül súlyos problémaként jelentkezett a meglévők zsúfoltsága, az elavult tantervek és a rossz tanítói lakások jelentős száma is. Különösen Borsod és Gömör és Kishont megyében, Hevesben, Szabolcs és Ungban, Békésben, Biharban, Zalában és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében volt súlyos a helyzet. Míg Hevesben 70, Békésben 73, addig Biharban 76 beírt tanuló jutott egy-egy tanítóra az 1921/22. tanévben a nem állami népiskolákban. Ugyanakkor az ország minden hetedik népiskolájában több mint 80 beírt tanuló jutott egy tanítóra.

A háborút követően az ország 3410 települése közül 232-ben nem volt népiskola, de csak két község nem volt csatlakozó viszonyban egy közeli helység iskolájával (Gosztola és Gyála-Nagyret).⁸ A 232 település közül a legtöbb Zala, Vas és Baranya vármegyékben volt, közülük 56-ban látták indokoltnak új népiskola építését.⁹

A szükségletek ellenére az államháztartás zilált helyzete a húszas évek második feléig lehetetlenné tette rendszeres iskolaépítési akció szervezését. A háború utáni első költségvetési törvényben 1921-re ugyan a Vallási és Közoktatásügyi Minisztérium közel 1 milliárd koronát kapott, ez a rohanó infláció miatt csak látszólag volt nagy összeg, s java része személyi kiadásokat fedezett. A húszas évek közepéig az állami kiadásokból a kultusztárca részesedése 1921/22-ben 3,0, 1922/23-ban 4,3, 1923/24-ben 4,4 százalék volt, s nagyságrendben a honvédelmi, a belügyi és a pénzügyi tárcát követte.¹⁰

A hiányos iskoláztatás legfőbb oka mindezekén túl a kedvezőtlen települési viszonyok, valamint a társadalom szegénysége volt. A kultusztárca természetesen érdemlegesen csak az iskolaállítással kapcsolatos problémákon tudott segíteni. Ennek megoldását az ország műveltségi mutatói is sürgették.

Az analfabétizmus problémája

Az 1920. évi népszámlálás a trianoni Magyarországon 1 090 715 hat éven felüli analfabétát írt össze, mely az ország lakosságának 15,2 százalékát jelentette. Ebből leszámítva az iskolába járó, de még írni-olvasni nem tudók, valamint az értelmi fogyatékosok számát, közel 900 000-re tehető az ország analfabétáinak száma. Ez háromszorosa volt az ausztriaiaknak, s ötszöröse a csehországinak.

Az 1 090 715 összeírt analfabétának több mint negyedrésze volt a mindennapos tankötelesi korban, tehát feltételezhető volt, hogy sikeres beiskolázásuk esetén kikerülnek ebből a körből. Több tízezernyi tett ki azonban azok száma, akik a húszas évek második felében meginduló építési akció időszakában már kinöttek az iskoláskorból.

A 12–14 évesek körében a népszámlálás 6,6 százalékos analfabétizmust mutatott ki, mely döntő részben a háború rovására írható, s felszámolását az iskolán kívüli népműveléstől várták, hasonlóan a 14–19 éves korosztályéhoz. Ez utóbbiaknak még a dualizmus korában kellett volna megtanulniuk írni és olvasni, azonban nagyrészt külterületen élve,

⁷ Dr. Simonyi Kálmán: A tankötelesek számának alakulása 1920-tól 1934-ig. *Néptanítók Lapja*. 1935. évi 13. sz. 518–523. old.

⁸ Dr. Benisch Arthur: Elemi népoktatásunk fejlődése az összeomlás után. *Néptanítók Lapja*. 1927. évi 1–2. sz. 36–37. old.

⁹ Dr. Benisch Arthur: Elemi népoktatásunk fejlődése 1918 óta. *Néptanítók Lapja*. 1930. évi 31–32. sz. 8. old.

¹⁰ Lásd az 1. lábjegyzetben i. m.

iskola hiányában erre nem volt lehetőségük. A 20–30 évesek között a múlt század végén az Alföldön meginduló tanyásodás okozott már a háború előtt is lassú emelkedést az analfabétizmus területén. Az összes írástudatlannak több mint fele 40 éven felüli volt, így a kultuszkormányzat igazi gondját az 1890 és 1914 között születettek 4–7 százalékos analfabétizmusa jelentette.

A 15,2 százalékos országos arányt lényegesen felülmúlta hazánk három analfabéta gócpontja: Szabolcs (és Ung), Szatmár (Ugocsa és Bereg), Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Csongrád vármegye, valamint Zala vármegye. Ez utóbbiban több analfabéta élt mint Győr-Moson, Sopron és Vas vármegyékben, valamint Győr és Sopron városában együttvéve. Ugyanakkor Szabolcs egyetlen járásában meghaladta az írni-olvasni nem tudók száma egy dunántúli vármegyéét.

1920-ban harminc olyan községe (ebből 15 Szabolcs és Ung megyében, 7 Zalában) volt az országnak, ahol a lakosság többsége írástudatlan volt.¹¹ Érthető tehát, hogy míg a Dunántúlon 12,7, az Alföldön 16, az északi országrészeken (aprófalvas hegyvidék) 18,2 százalék volt az analfabéták aránya.¹²

Vallásfelekezetek szerint vizsgálva erősen eltérő adatokat kapunk, aminek társadalmi és gazdasági okai is voltak. Így például a protestánsok hamarabb ismerték fel a népoktatás fontosságát, s körükben nagyobb volt a kis- és középbirtokosok, tisztviselők és értelmiségiek aránya az országos átlagnál. Ugyanakkor a Dunántúl nyugati kulturális hatásoktól jobban érintett területén többségében római katolikusok éltek és élnek. Viszont az alföldi községek és városok belterületén inkább protestánsok (döntő részben reformátusok), külterületeiken nagyrészt római katolikusok laktak. Utóbbiak aránya ezért a napszámosok és cselédek között magasabb volt, mint a protestánsoké. Az egyes felekezetek kulturális szintje tehát tagjaik társadalmi hovatartozásától is függött. Legkevesebb analfabéta az iparhoz, a kereskedelemhez és az értelmiségi pályákhoz jobban kötődők körében volt. Ebben főleg az izraelita és az evangélikus egyház volt kiemelkedő.

Az egyes vallásfelekezetek írni-olvasni tudó híveinek aránya 1920-ban¹³

Felekezet	Százalék	Felekezet	Százalék
Országos átlag	84,8	Evangélikus	91,6
Római katolikus	83,5	Görögkeleti	63,3
Görög katolikus	69,6	Unitárius	92,2
Református	85,9	Izraelita	95,6

Az arányok területi jellegzetességeket is rejtenek magukban, hiszen például a görög katolikus vallású lakosság nagy része az ország északkeleti térségében élt, tehát pontosan az írni-olvasni tudásban utolsó helyen álló vármegyékben.

A trianoni Magyarország műveltségi mutatói magasabbak voltak, mint a legtöbb elszakított területé. Legyen erre példa a 6 évesnél idősebb népesség írni-olvasni tudásának adatsora.

¹¹ Lásd a 3. lábjegyzetben i.m. 45–53. old.

¹² Dr. Benisch Arthur: Az analfabétizmus az 1930. évi népszámlálás tükrében. *Néptanítók Lapja*. 1933. évi 10. sz. 339–343. old.

¹³ Mozolovszky Sándor dr.: Néplünk műveltsége, egybevetve a korral, anyanyelvvél és vallással. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1924. évi 7–8. sz. 255–261. old.

6 évesnél idősebb írni-olvasni tudók aránya¹⁴

Terrület	Százalék	Terrület	Százalék
Nagy Magyarország	68,7	Romániához került területek	51,5
Trianoni Magyarország	84,8	Szerbiához került területek	68,9
Csehszlovákiához került területek	67,8	Ausztriához került területek	86,1

Nemzetközi összevetésben a magyar mutatók jóval kedvezőbbek voltak mint Spanyolország 60 százalékos, a Balkán államainak 30–60 százalékos vagy éppen Lengyelország 50 százalékos analfabétizmust jelző adatai, de ugyanakkor jelentős lemaradás tapasztalható a skandináv államokbeli és a svájci 0,1–0,2 százalékos mutatókkal szemben.¹⁵

Térségünkben Ausztria és Csehország után Magyarország rendelkezett a legmagasabb műveltségszinttel. Erről tájékoztat az 1920-as népszámlálás 24 éven felüliek iskolai végzettségét bemutató adatsor.

A 24 éven felüliek iskolai végzettség szerint Magyarországon 1920-ban¹⁶

Iskolai végzettség	Százalék	Iskolai végzettség	Százalék
Főiskola, egyetem	1,7	A középiskola 4 osztálya	10,3
A középiskola 8 osztálya	4,0	A népiskola 6 osztálya	49,1
A középiskola 6 osztálya	5,0	A népiskola 4 osztálya	74,7

A lakosság több mint fele tehát 1920-ban, 52 évvel az 1868:XXXVIII. tc. elfogadása, az elemi népiskolai tankötelezettség kimondása után sem végezte el a népiskola 6 osztályát, s műveltsége jórészt az írni-olvasni tudásra szorítkozott. Iskolázottságban a felsorolt felekezetek közül a reformátusok az átlaggal megegyező arányokat mutattak, a római katolikusok viszont némileg elmaradtak ettől, az izraeliták és az evangélikusok viszont jóval meghaladták az országos átlagokat.

A szükséges tárgyi és személyi feltételek biztosítása nélkül lehetetlen volt a műveltség további emelése és bizonyos kultúrfölény megtartására irányuló kormánypolitika megvalósítása.

Az 1920-as évek népoktatási eredményei

A kormányzat anyagi erőfeszítéseit mutatja *Klebelsberg Kunó* kultuszminiszter beszámolója tárcája 1929/30-as költségvetésének tárgyalásán. Ezek szerint míg 1867 és 1919 között népiskolák építésére és átalakítására közel 40 millió aranykoronát, azaz 46 278 158 pengőt fordított az állam, addig ez az összeg 1924 és 1930 között 48 260 000 pengőt tett ki.¹⁷

A húszas évek második felénck lehetőségeit jelzi, hogy az 1926/27. tanévi közel 112 millió pengőről az 1930/31. tanévre 145 507 000 pengőre nőttek a Vallás és Közoktatás

¹⁴ *Buday László: A megcsönkített Magyarország. Pantheon. Budapest. 1921. 250 old.*

¹⁵ Lásd a 3. lábjegyzetben i.m. 45. old.

¹⁶ Lásd a 13. lábjegyzetben i. m.

¹⁷ *Néptanítók Lapja. 1929. évi 15–16. sz. 6. old.*

ügyi Minisztérium rendes kiadásai. A beruházásoknál is 1926-ban nőtt meg a tárca súlya. Az 1930/31. költségvetési évvel bezárólag – 1929/30-at kivéve – ebben a korszakban a beruházásokból a legnagyobb arányban ez a minisztérium részesült.¹⁸

A korszak nagyszabású népiskola építésének mérlegét 1930-ban a *Néptanítók Lapjában* vonta meg dr. Benisch Arthur. Ezek szerint az 1525 felépült tanítói lakásból 489 régi, nem megfelelő helyen épült, míg 1035 ott, ahol addig még nem volt. A tantermek száma 2185-tel szaporodott, mert 1290 régebbi tantermek pótlására szolgált. Összességében 535 új elemi népiskola épült fel, melyek közül 402 tanyai, 133 belterületi volt. A gazdasági válság azonban megakasztotta az akció folytatását akkor, amikor az 5000 objektumon felül tervezettek felépítése vált volna esedékessé. Ezek közül 1930 végén csak 127-nek az építése volt folyamatban.¹⁹

Ezzel egyidőben nehézségek mutatkoztak az osztályonkénti létszámokkal kapcsolatban is. Ebben az időszakban váltak tankötelessé az első világháborút követően született nagy létszámú korosztályok. Így a népiskola-építési akció sikerei ellenére még 1925/26-ban 40, 1928/29-ben 46, 1930/31-ben már 50 tanuló jutott egy tanítóra. Ez a valóságban még kedvezőtlenebb volt, mert Budapesten csak 24, a főváros nélküli országterületen 68 fő jutott egy tanítóra.²⁰ Ez pedig továbbra is meghaladta 1868: az XXXVIII. tc. által elérendőnek nyilvánított 60 tanuló létszámot. Bár a harmincas évek elején a tanulók létszáma már jórészt stagnált, az 1938/39. tanévben a vizsgált arány még mindig 46,3 fő volt. (A megnagyobbodott Magyarországon 1940/41-ben már 47,5 tanuló jutott egy tanítóra, és a tanítói létszám növelése sem tudta a szükségletet fedezni.²¹)

Az oktatási intézmények másik minőségi jellemzője a népiskolák osztottságának alakulása. 1914-ben az osztatlan, a részben osztott, és a teljesen osztott népiskolák aránya 58,9, 35,6, 5,4 százalék volt.²² Ez a trianoni határmódosítások következtében 50,1, 43,3, 6,6 százalékra javult, és a népiskolai építkezések nagyarányú megindításáig alig változott (az 1926/27. tanévben 50,0, 42,6, 7,4 százalék). Ettől kezdve az osztatlanok aránya fokozatosan csökkent a részben osztottak javára, így az 1938/39. tanévben az összes népiskola 42,1 százaléka osztatlan, 49,5 százaléka részben osztott, 8,4 százaléka teljesen osztott volt. Míg az állami, a községi és az izraelita népiskolákban átlagon felüli volt a teljes osztottak aránya (15,2, 16,0, 12,4 százalék), addig a római katolikus és a református egyház népiskolái esetében ez 5,3, illetve 4,2 százalék volt. Kedvezőbb képet kapunk, ha azt vizsgáljuk, hogy az összes tanuló közül a jelzett időszakban hányan jártak osztatlan népiskolába. Míg 1927/28-ban a tanulók 18,9 százaléka osztatlan népiskolába járt, addig 1938/39-ben már csak 15,15 százalékuk. Ennek oka, hogy a nagyobb létszámú iskolák részben vagy teljesen osztottak voltak, ugyanakkor az osztatlan népiskolák tanulói létszáma általában alacsony volt.²³

Az olvasás- és írástudás területén is lényeges javulás következett be az első világháború utáni években. Ezt jelzi, hogy a 10 éven felüli népességen belül az analfabéták ará-

¹⁸ Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. XXXVI-XXXIX. évf. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1928. 1929, 1930, 1931.

¹⁹ Dr. Benisch Arthur: A népiskolai építési akció mérlege. *Néptanítók Lapja*. 1930. évi 43-44. sz. 3-4. old.

²⁰ Klebelsberg Kunó: Hogy áll népművelésünk? *Néptanítók Lapja*. 1931. évi 11. sz. 1-2. old.

²¹ Magyar statisztikai évkönyv. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1928. 244. old. és 1939. 178. old.

²² Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Magyar Pedagógiai Tanács. Budapest. 1927. 72. old.

²³ Magyar statisztikai évkönyv. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1928. 244. és 247. old. és 1939. 178. old.

nya az 1920. évi 13 százalékról 1930-ra 9,3 százalékra, 1941-re 6,4 százalékra esett vissza,²⁴ s míg 1920-ban a 12–14 évesek már jelzett 6,6 százaléka, addig 1936-ban ugyanezen korosztálynak már csak 2,5 százaléka volt analfabéta.²⁵

*

A két világháború közötti időszak közoktatásáról és a lakosság ezzel szoros összefüggésben álló műveltségi szintjéről számot adó statisztikai adatok alapján megállapítható, hogy a két világháború közötti Horthy rendszer súlyos társadalmi, gazdasági és kulturális helyzetet örökölt. Az új rendszer mozgásteret minden téren korlátozott volt. Bármiféle fejlesztés csak a lépésről lépésre elv betartásával volt lehetséges. Kultúrpolitikai téren ugyan a középosztály támogatása kapott elsőbbséget, ezt követően a népoktatás rendbetétele került előtérbe. Az, hogy ez a folyamat megszakadt, nem a kormányzat akaratának, hanem az 1929 és 1933 közötti gazdasági világválság hatásának következménye volt, mely Magyarországon a harmincas évek közepéig megakadályozta a közoktatás bármiféle átalakítását. Ennek ellenére a statisztikai adatok fejlődést jeleznek, melyet ugyan lehet lassúnak és ellentmondásosnak nevezni, de a két évtized kulturális területen tett intézkedéseit és eredményeit vitatni nem lehet.

TÁRGYSZÓ: Oktatás. Történeti statisztika.

SUMMARY

Public education policy of the 1920s faced enormous challenge. Lost war, revolutions, heavy fights in home politics, the Peace Treaty of Trianon and its aftermath required to look for new ways both in the economy, politics and society. The study analyses the cultural situation of the epoch from several aspects (age, religion, educational attainment, regional characteristics).

Relying upon these findings it can be stated that million of illiterates in the 1920s „were bequeathed” by the dualistic area. It was worsened by inadequacies of public elementary schools or by the lack of them in many places. The new regime had to diminish illiteracy and simultaneously develop public education. Despite all the difficulties the activity of the cultural administration of that time turned out to be a success in both fields.

²⁴ Pedagógiai lexikon. I. Analfabéták a 10 éven felüli népességből. Budapest. 1976. 68. old.

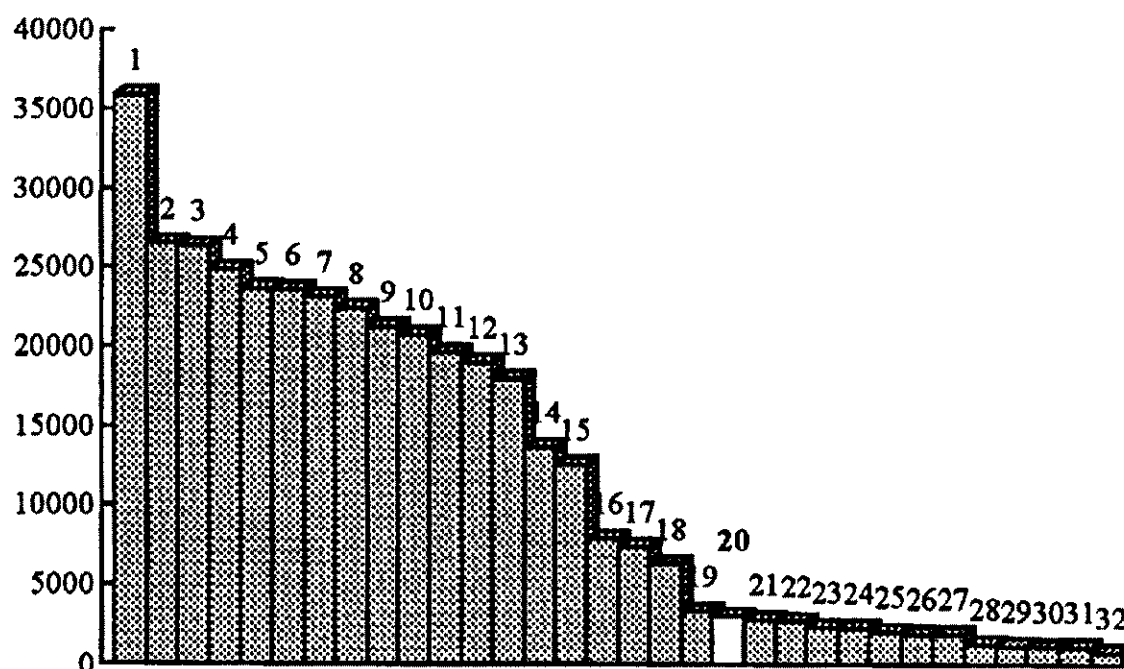
²⁵ Pedagógiai lexikon. III. Olvasás és írástudás százalékaránya a 6 éven felüli népességben. Budapest. 1978. 273. old.

STATISZTIKAI „EGYPERCESEK”

MAGYARORSZÁG HELYE EURÓPÁBAN*

A következő ábrák a fejlettségről és a fejlődésről kívánnak képet adni. A gazdasági mutatók mellett a fejlettséggel valamilyen módon összefüggő demográfiai adatokat is bemutatunk. (A városi népesség aránya érthetően a várossá nyilvánítás nemzeti sajátosságaitól is függ. A népsűrűséget ugyanakkor éghajlati–földrajzi adottságok is befolyásolják.)

*Egy főre jutó GNP, 1993
(US dollár)*

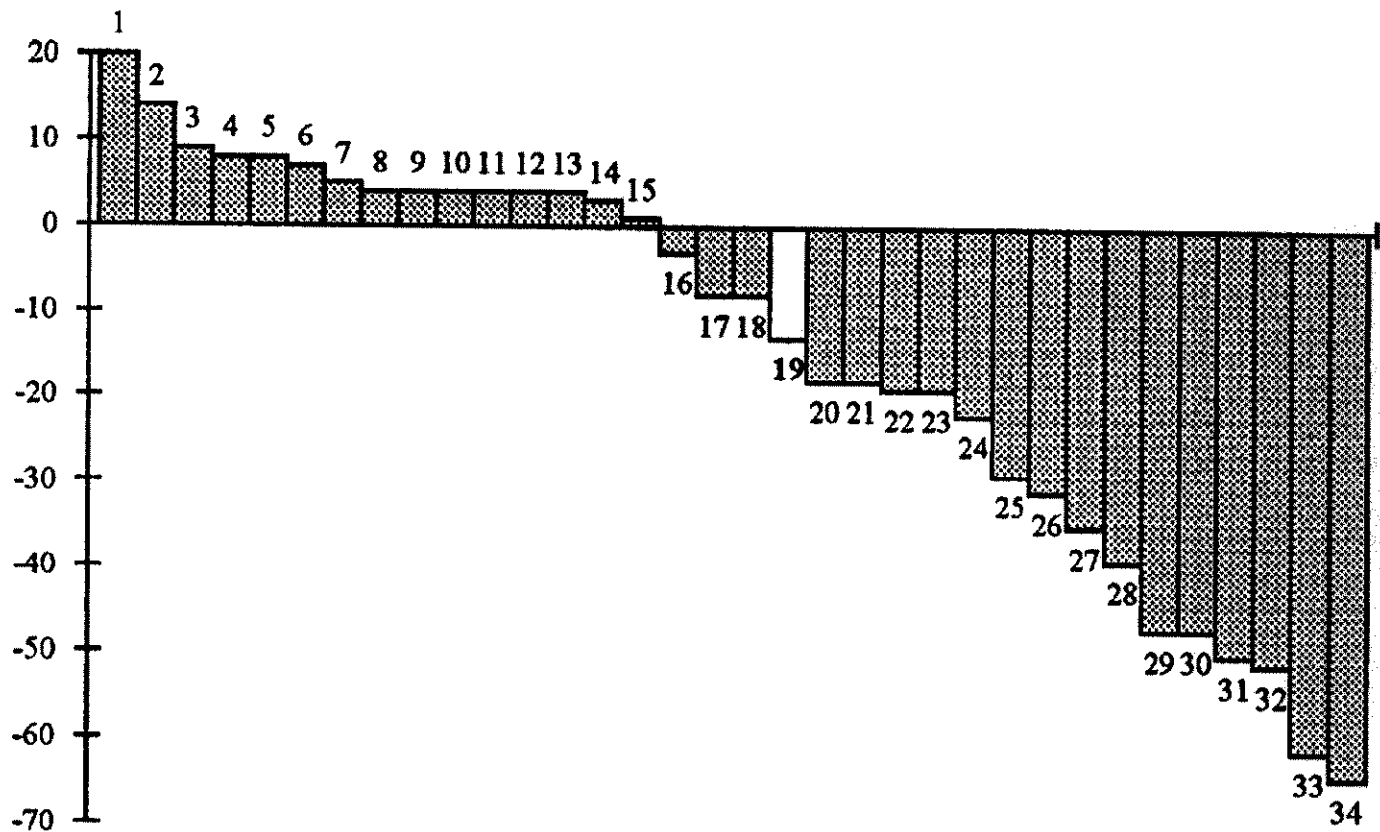

1. Svájc	(36 410)	12. Olaszország	(19 620)	23. Csehország	(2 730)
2. Luxemburg	(35 850)	13. Finnország	(18 970)	24. Oroszország	(2 350)
3. Dánia	(26 510)	14. Egyesült Királyság	(17 970)	25. Lengyelország	(2 270)
4. Norvégia	(26 340)	15. Spanyolország	(13 650)	26. Lettország	(2 030)
5. Svédország	(24 830)	16. Írország	(12 580)	27. Ukrajna	(1 910)
6. Izland	(23 620)	17. Portugália	(7 890)	28. Szlovákia	(1 900)
7. Németország	(23 560)	18. Görögország	(7 390)	29. Litvánia	(1 310)
8. Ausztria	(23 120)	19. Szlovénia	(6 310)	30. Moldávia	(1 180)
9. Franciaország	(22 360)	20. Magyarország	(3 330)	31. Bulgária	(1 160)
10. Belgium	(21 210)	21. Észtország	(3 040)	32. Románia	(1 120)
11. Hollandia	(20 710)	22. Belorusszia	(2 840)	33. Macedonia	(780)

Forrás: The World Bank Atlas 1995. The World Bank. Washington. 1994. 18–19. old.

• Összeállította: *Dr. Szász Kálmán.*

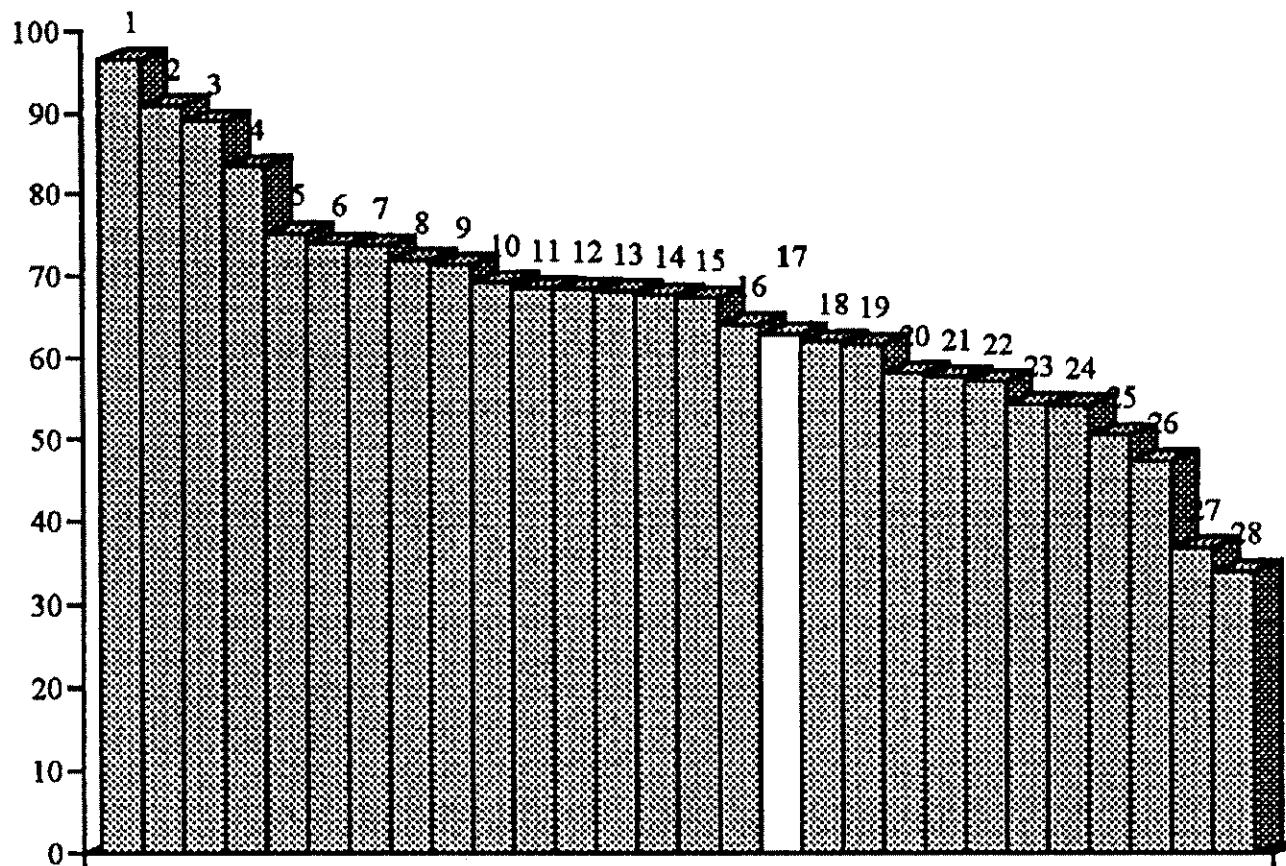
Gazdasági növekedés, 1990–1994
(a GDP 1990 és 1994 közötti változása százalékban)

1. Írország	(20)	18. Finnország	(-8)
2. Norvégia	(14)	19. Magyarország	(-13)
3. Németország	(9)	20. Bulgária	(-18)
4. Dánia	(8)	21. Románia	(-18)
5. Ausztria	(8)	22. Csehország	(-19)
6. Hollandia	(7)	23. Szlovákia	(-19)
7. Görögország	(5)	24. Albánia	(-22)
8. Belgium	(4)	25. Észtország	(-29)
9. Lengyelország	(4)	26. Horvátország	(-31)
10. Portugália	(4)	27. Belorusszia	(-35)
11. Spanyolország	(4)	28. Macedonia	(-39)
12. Franciaország	(4)	29. Oroszország	(-47)
13. Olaszország	(4)	30. Ukrajna	(-47)
14. Egyesült Királyság	(3)	31. Jugoszláv Köztársaság	(-50)
15. Svájc	(1)	32. Lettország	(-51)
16. Svédország	(-3)	33. Moldávia	(-61)
17. Szlovénia	(-8)	34. Litvánia	(-64)

Forrás: Economic Survey of Europe in 1994–1995. UN/ECE. New York-Geneva. 1995. 240. és 249. old.

A városi népesség aránya, 1991
(százalék)

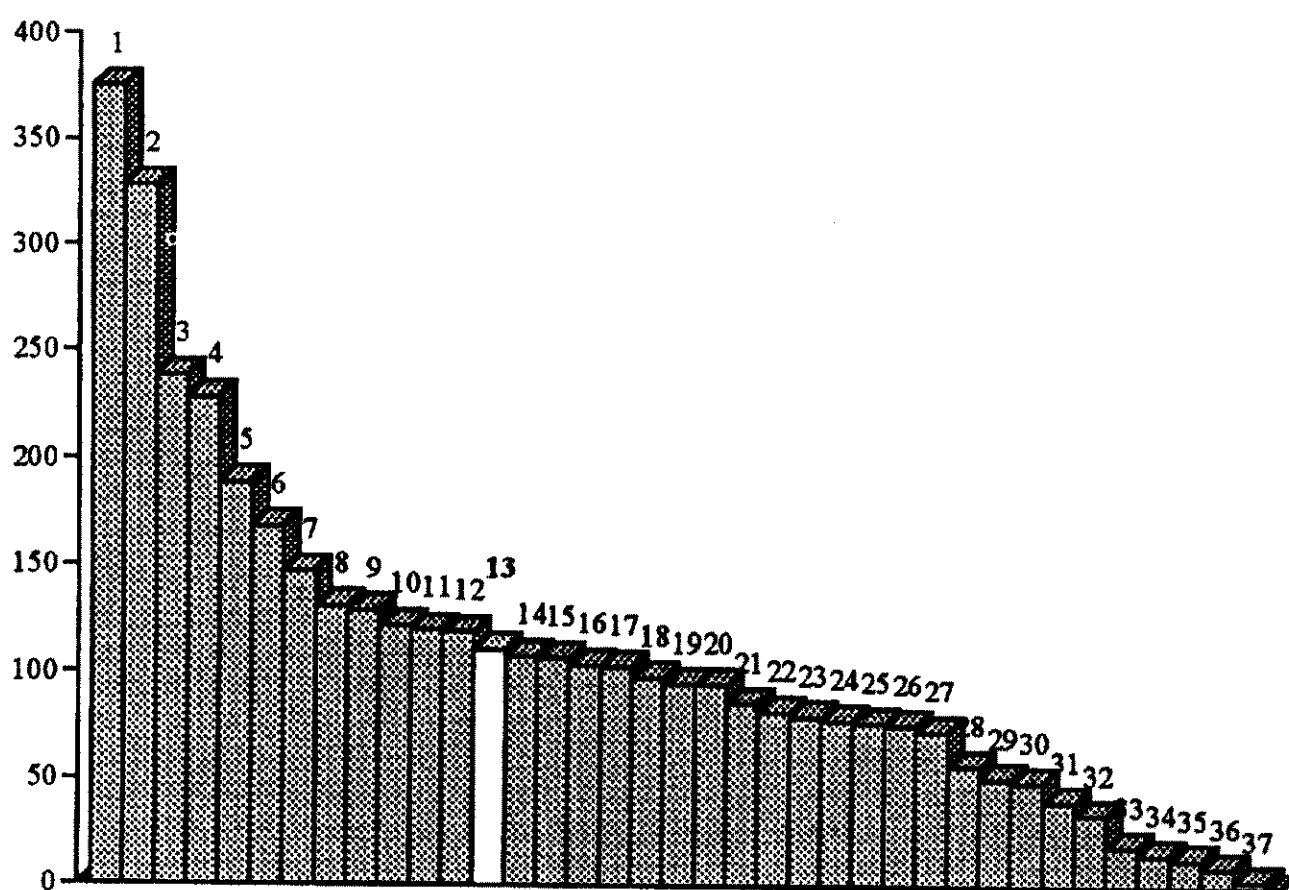

1. Olaszország	(96,6)	15. Belorusszia	(67,3)
2. Izland	(90,9)	16. Spanyolország	(64,1)
3. Hollandia	(89,0)	17. Magyarország	(62,9)
4. Svédország*	(83,4)	18. Lengyelország	(61,9)
5. Csehország	(75,3)	19. Finnország	(61,6)
6. Franciaország*	(74,0)	20. Macedonia	(58,1)
7. Oroszország	(73,7)	21. Szlovákia	(56,6)
8. Norvégia*	(72,0)	22. Írország	(57,0)
9. Észtország*	(71,4)	23. Horvátország	(54,3)
10. Lettország	(69,2)	24. Románia	(54,1)
11. Litvánia	(68,5)	25. Szlovénia	(50,5)
12. Svájc	(68,4)	26. Moldávia	(47,3)
13. Bulgária	(68,1)	27. Albánia	(36,7)
14. Ukrajna	(67,7)	28. Portugália	(33,9)

* 1990. évi adat.

Forrás: Demographic Yearbook 1993. U. N. New York. 1995. 172-176. old.

Népsűrűség, 1993
(fő/négyzetkilométer)

1. Hollandia	(375)	20. Románia	(95)
2. Belgium	(328)	21. Ukrajna	(86)
3. Egyesült Királyság	(238)	22. Macedonia	(82)
4. Németország	(228)	23. Horvátország	(80)
5. Olaszország	(189)	24. Görögország	(78)
6. Svájc	(168)	25. Spanyolország	(77)
7. Luxemburg	(147)	26. Bulgária	(76)
8. Csehország	(131)	27. Bosznia	(73)
9. Moldávia	(129)	28. Litvánia	(57)
10. Albánia	(122)	29. Írország	(51)
11. Dánia	(120)	30. Belorusszia	(49)
12. Lengyelország	(119)	31. Lettország	(40)
13. Magyarország	(111)	32. Észtország	(34)
14. Szlovákia	(108)	33. Svédország	(19)
15. Portugália	(107)	34. Finnország	(15)
16. Franciaország	(104)	35. Norvégia	(13)
17. Jugoszláv Köztársaság	(103)	36. Oroszország	(9)
18. Szlovénia	(98)	37. Izland	(3)
19. Ausztria	(95)		

Megjegyzés. Zárójelben az egy négyzetkilométerre jutó lakosok száma.

Forrás: Demographic Yearbook 1993. U. N. New York. 1995. 135–136. old.

AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI OKTATÁS HELYZETE PEST ÉS BÉKÉSMEGYÉBEN

Pest megyében az 1995/96-ös tanév elején 304 alapfokú oktatási intézményben kezdődött el a tanítás, 10-zel többen, mint az 1994/95-ös tanévben.

Az új iskolák többségét alapítványok és egyházak hozták létre, és mindössze a visegrádi Dunakanyar Erdei Iskolában kezdődött meg a tanulás új épületben.

A megye 194 településéből változatlanul hétben (Telkin, Tökön, Pócsmegyeren, Káván, Ipolydamásdon, Ipolytölgyesen és Tésán) nincs általános iskola, az ott élők száma többnyire jóval ezer fő alatti, illetve csak alig haladja meg azt. Az alapfokú oktatási intézmények döntő részét változatlanul az önkormányzatok tartják fenn, de az elmúlt években megnőtt az egyházi, felekezeti, valamint az alapítványi iskolák száma.

Az 1995/96-os tanév elején az általános iskolai tanulók száma 93 479 volt. 1991 és 1994 között változó mértékben, évről évre csökkent a diáklétszám, ebben a tanévben viszont csekély, a tavalyihoz képest 0,7 százalékos növekedés tapasztalható. Az egyes iskolatípusokat tekintve az 1991/92-es tanévben még a gyermekek 99 százaléka önkormányzati fenntartású intézményekben folytatta tanulmányait, ebben a tanévben arányuk már 5,2 százalékponttal volt kisebb. Ugyanakkor az egyházi, felekezeti iskolákba járók aránya 0,2-ről 5,0 százalékra emelkedett.

A 6 és 8 osztályos gimnáziumok számát gyarapította a jelen tanévben a 6 osztályos Evangélikus Egyházaszódi Petőfi Gimnáziuma, a gyömrői Teleki László Gimnázium és Informatikai Szakközépiskola, az ócsai Bolyai János Gimnázium és Kereskedelmi Szakközépiskola, valamint a 8 osztályos piliscsabai Klotildligeti Ward Mária Általános Iskola és Gimnázium. Ezáltal összességében a megyében 23 intézményben folyik ilyen jellegű (12-ben hatosztályos, 10-ben nyolcosztályos, egyben pedig mindkét fajta) oktatás, az 1991/92. tanévinél 8-szor több, összesen 2246 általános iskolás korú diákkal. Az általános iskolák közül 29 csak alsó tagozatos, többségük Cegléd, Nagykőrös külterületein, valamint Monor és Vác térségében működik. Az ezen intézményekben oktatott 1310 gyermek felsőbb évfolyamos tanulmányait kénytelen távolabbi iskolában folytatni.

Az 1995/96-os tanévben Pest megyében az osztályteremek száma 4563 volt, ami 70-nel több, mint az előző tanév elején. A már említett visegrádi 6 tanterem kivételével az osztályteremek számának emelkedését bővítés, műszaki átalakítás, egyéb épületek és helyiségek igénybevétele eredményezte. A tornatermek száma csupán 7-tel növekedett, ebből egy az új építésű. Ebben a tanévben egy osztályteremre átlagosan 20 tanuló jut a tavalyi 21-gyel szemben. Vannak azonban olyan települések, ahol az átlagosnál jóval zsúfoltabbak az iskolák. A pedagógusellátottságot tekintve a megye általános iskoláiban az egy pedagógusra jutó tanulók száma 1991 óta valamelyest csökkent.

A korábbi évekhez hasonlóan a megye általános iskolái közül 58-ban folyik szakosított tantervű oktatás, 8165 tanuló részvételével (ez az összlétszám közel 9 százaléka). A szakosított tantervű oktatásban részesülő tanulók 45 százaléka az ének-zene, 34 százaléka a testnevelés szakokat választotta (többségük alsó tagozatos), matematika tagozaton a gyermekek több mint 9 százaléka (döntően 5–8. évfolyamosok) tanul. Kisebb számban rajz, sportági és egyéb szakokon van még lehetőség szakosított képzésre.

Az általános iskolai oktatáson belül az idegen nyelvek tanulására számtalan formában van lehetőség. A nyelvtanulás kötelezően a 4. osztályban kezdődik, de a szakosított, illetve egyedi tanterv szerint oktató iskolákban már korábban ismerkednek az idegen nyelv alapjaival. Kötelező nyelvoktatásban az első, illetve a második osztályos tanulók 16 százaléka, a harmadik osztályosok 34 százaléka részesül. Pest megye általános iskoláiban az angol, illetve a német nyelv oktatása dominál. A nyelveket tanulók közül angolt alapóraszámban mintegy 26 ezer (46%), németet 23,3 ezer (41%) diák tanul, a más nyelvet (franciát, olaszt, spanyolt stb.) választók aránya pedig 0,1–1,0 százalék körüli. Az idegennyelv-oktatásban részt vevő diákok 5,5 százaléka vett fel valamilyen második idegen nyelvet, elsődlegesen az angolt, majd a németet, egyes egyházi iskolákban pedig a latint.

A tanulók ismereteinek fejlesztésére szakköri és fakultációs foglalkozás keretében is mód nyílik. Ebben az évben 3024 szakkörben több mint 51 ezer tanuló bővíti tudását. A szakkörök száma az egy évvel korábbinak kilenczede, ami feltehetően arra vezethető vissza, hogy az önkormányzatok nem rendelkeznek elegendő pénzeszközökkel ezeknek a foglalkozásoknak a finanszírozására. A szakköri foglalkozások közül legnépszerűbbek a sport, a nyelv, a számítástechnika, valamint a matematika. A fakultációs tanórák a 7. és 8. évfolyamos gyerekek továbbtanulásra való felkészülését segítik elő. Ezzel a lehetőséggel ebben a tanévben a fenti korosztály mintegy egyharmada él.

Az 1995/96-os tanévben 10 493 tanuló részvételével 58 nemzetiségi (40 német, 13 szlovák, 4 szerb, 1 horvát) iskola működik. Csupán két általános iskolában folyik teljes egészében nemzetiségi – Pilisszentivánon német, Lóréven szerb – tannyelvű oktatás, a többi nemzetiségi iskola kétnyelvű vagy csak nyelvet oktat.

Napközis ellátásban az előző évekhez hasonlóan a tanulók 28 százaléka részesül, kisebb arányban, mint az országos átlag. A falvakban arányuk alacsonyabb, mint a városokban. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy vidéken a nagyszülők és a rokonok révén könnyebben tudják megoldani a gyermekek napközbeni felügyeletét, másrészt azzal a sajnálatos ténnyel, hogy a munkanélküliség főként a falvakban élő nőket sújtja. A napközis ellátást főleg az alsósok veszik igénybe, az előző évhez képest számuk 3,5 százalékkal nőtt, a felsősöké viszont 19 százalékkal csökkent. Szervezett étkeztetésben 45,6 ezer fő, a diákok közel fele, az alapítványi és a felekezeti iskolákban tanulók ennél nagyobb hányada (50, illetve 65 százaléka) vesz részt, ebből mindössze 3138 gyermek kap térítésmentes étkezést, számuk 880-nal kevesebb az előző tanévinél.

Az általános iskolai oktatáson belül különös figyelmet fordítanak a differenciált foglalkoztatást igénylő, valamint a veszélyeztetett tanulóira. Egyéni vagy csoportos foglalkoztatásban az idei tanévben 8651 tanuló részesült, a veszélyeztetettek száma pedig 6766 volt, a diáklétszám 9,3, illetve 7,2 százaléka.

Békés megyében 123 általános iskola működik, mindössze három községben – Kisdombgyházán, Magyardombgyházán és Újszalontán – nincs iskola. A községek közül Vésztőn, Kétegyházán, Eleken, Tarhoson és Dévaványán működik két iskola, a többi községben csak egy. A városok közül Mezőhegyesen egy, Mezőkövácsházán, Mezőberényben, Sarkadon, Szeghalmon és Tótkomlóson 2–2 általános iskola található.

A tanulók összlétszáma 38 484 fő, 983-mal kevesebb, mint egy évvel korábban, ennek 12 százaléka iskolatthonos, akik 1–3 osztályosok. Összevont osztályba 217 gyermek jár, 745 tanuló osztályismétlő és 83 gyermeket különböző indokok alapján felmentettek az iskolába járás alól. A tanulók 43,6 százaléka napközis ellátásban részesül, 3,6 százaléka veszélyeztetett helyzetű és 11,2 százaléka felzárkóztató osztályba jár.

Az iskolások 41 százaléka naponta többször étkezik az iskolában, 18 százaléka csak ebédet kap (menzáz), 39 százaléka nem étkezik az iskolában. A tanulók 1864 osztályban tanulnak, amelyeknek 42 százaléka 20 fő alatti, 39 százaléka 21–25 fős, 20 osztály pedig összevontan működik. Az 1993/94-es tanév elején az egy osztályteremre jutó tanulók átlagos száma 21 volt, ami megegyezett az országgal. Az idei tanévben ez az átlag nem változott.

Az elmúlt év folyamán 1662 tanuló (4%) nem végezte el a megkezdett osztályt, bukás, felmentés, vagy mulasztás miatt. Javító vagy osztályozó vizsgán 234 gyermeket (0,6%) köteleztek évfolyamismétlésre.

Tannyelvű tanítás román, szlovák és szerb nyelven folyik, német, román és szlovák nyelvet nemzetiségi nyelvként is oktatnak. Összesen 87 pedagógus közreműködésével 2095 gyermek részesül ilyen jellegű nyelvoktatásban.

Kötelező nyelvoktatásban angolt 11 237, németet 11 169, oroszot 1254, franciát 310, olaszt 24, latint 23, román 26 és szlovákot 7 (összesen 24 050) tanuló tanul. Második nyelvként angolt 660-an, németet 332-en, latint 62-en, oroszot 25-en és olaszt 6-an (összesen 1085 fő) tanulnak. Kötelező nyelveket 1524, második nyelvet 74 csoportban oktatnak, mindkét esetben 15-ös átlagléttszámmal.

Az idegennyelv-szakos tanárok megoszlása a következő: angol 29, francia 5, német 27, olasz 1, orosz 297 (ebből 254-nek egyéb tárgyból is van képesítése) és egyéb nyelv 96. Egy évvel ezelőtt 430 nyelvtanár volt. A státusban levő nyelvet oktató pedagógusok száma 171, az angolt oktatók 7 fővel, a németet oktatók 13 fővel lettek többen és az olasznyelv-oktató ebben az évben lépett be az általános iskolai tanítók közé.

A pedagógusok összlétszáma egyébként Békés megyében 3506, 26-tal több, mint az előző tanévben, de a betöltetlen álláshelyek száma még mindig 94, mindössze kettővel kevesebb az előző évinél. A pedagógusok 82 százaléka nő, 4 százaléka középiskolai tanári, 47 százaléka általános iskolai tanári, 23 százaléka tanítói végzettséggel rendelkezik. A pedagógiai végzettség nélkül oktatók aránya az idei és a tavalyi tanévben is azonos volt, 2,2 százaléka, ami 4 tized százalékponttal magasabb, mint az előző tanévben az országos arány. Az egy pedagógusra jutó tanulók országos átlaga kisebb, mint az óvodáknál, 11,3 tanuló, amellyel azonos a megyei átlag is.

Békés megye 123 iskolájának 132 saját tornaterme van, melyeknek 27 százaléka 288 négyzetméter feletti, 48 százaléka 162 négyzetméter alatti, a többi a kettő közötti alapterületű. Az iskoláknak 79 szabályos méretű sportpályája és 77 sportudvara van. Mindössze két iskolának van tanuszodája.

Dr. ÁRVAY JÁNOS (1924–1996)

Árvay János 1996. március 1-jén bekövetkezett halálával nagy veszteség érte a magyar és a nemzetközi statisztikus-társadalmat. Árvay magas szinten művelte a statisztikai tudományt, éppen úgy, mint a statisztika gyakorlatát, és mindkét területen jelentőset alkotott. Nem túlzás, hogy munkássága számottevő mértékben és hosszú időre kihatóan határozta meg a magyar statisztika arculatát.

Pályája nehéz körülmények között indult, hiszen húszévesen orosz hadifogságba került, ahonnan csak négy évi, kemény megpróbáltatások után jutott haza Magyarországra. Ekkor vette kezdetét az a rohamos, fordulatokat sem nélkülöző szakmai életút, amely a makrostatisztika, különösen pedig a nemzeti számlák e kiemelkedő, világszerte elismert személyiségét formálta.

Kevesen tudják, hogy Árvay, a kiváló közgazda végzettségét tekintve agrármérnök. Diplomáját azonban már a Központi Statisztikai Hivatal munkatársaként szerezte; 1951-ben került a Hivatalba, ahol sokféle területen csillogtatta meg képességeit.

Első nagy alkotása a mezőgazdasági elszámolások (akkoriban „mezőgazdasági mérlegek”) rendszerének kialakítása. Itt forr össze az agrárszakember a statisztikával, itt jut érvényre az ágazati szakismeret és a közgazdasági tájékozottság egymást termékenyítő hatása, melynek oly nagy szerepe lesz azon a pályán, amely hamarosan zenitjéhez ér és töretlenül ott is marad. A mezőgazdasági számlák témája ugyanis kiszélesedik a nemzeti számlákká (akkori terminológiával „népgazdasági mérlegekké”).

A hatvanas évek második fele a reformgondolkodás kibontakozásának időszaka a magyar közgazdasági életben. Ekkor hatolnak be – immár nemcsak az ismeretek, hanem a cselekvés szintjén is – a polgári közgazdaságtan különböző irányai és válnak a reformok elméleti hátterévé. A magyar statisztikában – amely mindig is szabadulni igyekezett a ráerőszakolt dogmáktól – ez most úgy jelentkezik, hogy az összeggazdaság teljesítményeit és jövedelmeit

leíró elszámolásokat el kell szakítani az „anyagi szféra” kizárólagosságától, tudomásul véve a szolgáltatások növekvő szerepét és értékteremtő voltát. Meg kell tehát ismerkedni a piacgazdaságok nemzeti elszámolásaival, elsősorban azok nemzetközileg kodifikált rendszerével, az ENSZ System of National Account-jával (SNA) és lehetőség szerint átültetni a magyar statisztikába.

Mai szemmel talán nem látható e vállalkozás merészsége, melyhez a KSH akkori elnöke, Péter György adta a bátorítást, Mád Aladárné, a Közgazdasági Főosztály vezetője biztosította a szakmai háttérrel és Árvay vette kézbe a teljes kidolgozást. (Ne feledjük azonban, hogy az akkori szocialista országok statisztikai hivatalai ekkor még gondolni sem akartak vagy mertek ilyen lépésre.)

Az eredmény egy Európában egyedülálló számlarendszer megalkotása, mely egyszerre szolgáltatja a szocialista országok „anyagi szemléletű” mérlegrendszerének (Material Product System – MPS) táblázatait és az SNA legfontosabb mutatóit, köztük a ma már mindennap használt bruttó hazai terméket, a GDP-t. Árvay erőfeszítéseinek és szakértelmének köszönhető, hogy két évtizeddel később a magyar statisztika – ellentétben az összes többi környező ország statisztikájával – megrázkódtatások nélkül hagyhatta maga mögött az MPS-t, és térhetett rá a piacgazdaságok számláinak teljes rendszerére.

E munka tapasztalatait és tanulságait Árvay – alighanem – fő művében, a „Nemzeti termelés, nemzeti jövedelem, nemzeti vagyon – Magyarország népgazdasági mérlegrendszer” c. könyvében (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1973. 368 old.) foglalta össze. A könyvet a Magyar Tudományos Akadémia Akadémiai Díjjal jutalmazta, és ez a könyv volt az alapja annak az értekezésnek, amelynek révén a szerző elnyerte a közgazdaság-tudomány kandidátusa fokozatot. A nemzeti számlák kidolgozásában elért eredményeinek elismeréseként 1988-ban Állami Díjat kapott.

1979 és 1985 között Árvay János az ENSZ genfi székhelyű Európai Gazdasági Bizottsága Statisztikai divíziójának munkatársa volt; mint ilyen, a gazdaságstatisztika európai szintű fejlesztésére kapott megbízást. Ez gyakorlatilag mintegy tíz gazdaságstatisztikai témát jelentett, melyek közül most egyet emelünk ki, a vásárlóerő-paritások és reálértékek nemzetközi összehasonlítását (International Comparison Project – ICP). Az ENSZ-nek ez a nagyszabású programja éppen ekkor érkezett olyan fordulóponthoz, amikor a másfél évtizedes kísérletezési fázist a közgazdaságilag értelmezhető összehasonlítás szakasza váltotta fel, és amikor a résztvevő országok köre annyira kibővült, hogy napirendre került az ICP regionális rendszerű átalakítása. Ily módon Árvay feladata lett az új Európai Összehasonlítási Program (ECP) megszervezése és lebonyolítása, azé a programé, amely ma is él és rendszeres időszakonként ismétlődik. Ő írta az első jelentést az európai összehasonlítás módszereiről és eredményeinek elemzéséről. (International comparison of gross domestic product in Europe 1980. United Nations. New York. 1985. 170 old.)

A nemzetközi tudományos szervezetek közül Árvay János a Nemzetközi Jövedelem- és Vagyonkutató Társaságban (IARIW) fejtette ki a legintenzívebb tevékenységet, több éven keresztül vezetőségi tagja, 1989 és 1992 között pedig elnöke volt a Társaságnak. Az ő elnöki periódusa jelentősen eltért a Társaság más elnökeinek jórészt tiszteletbeli funkcióitól, amennyiben jelentős és sikeres erőfeszítéseket tett a cseh, a lengyel, az orosz stb. statisztikusok bekapcsolására az addig jórészt nyugati orientációjú IARIW (Magyarország akkor már e tekintetben is kivétel volt) életébe.

Hazai tudományos tevékenységének jelentős szintere volt a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága, melynek éveken keresztül tagja, 1986 és 1994 között pedig titkára volt. Kezdeményező szerepet vállalt a Magyar Statisztikai Társaság 1990. évi újjáalakulásában, és az elsők között kapta meg a Társaság által adományozott Keleti Károly-díjat.

Mint az eddigiekből is látható, mindig nagy érdeklődéssel fordult a statisztika aktuális kérdései felé. Ilyen például a statisztikai rendszerek összehangolása, a tevékenységi szemléletű adatgyűjtés és – egyik utolsó, nagy horderejű munkája – a rejtett gazdaság méretének becslése, fogalmi, elméleti kereteinek kidolgozása és tényleges kiszámítása.

Munkastílusának jellemzésére idézzünk egykori „minősítéséből”. „Szenvedélyesen szeret dolgozni, szeret a megoldandó kérdésekben elmélyedni. A rábízott feladatokat önállóan gondolkodva, aprólé-

kos figyelemmel oldja meg. Igen nagy munkabírási és munkatempójú, hajlik arra, hogy saját magából kiindulva nagy követelményeket állítson munkatársai elé. Miután azonban sikerül elérnie, hogy nemcsak maga, hanem munkatársai is át vannak hatva a munka szükségességétől és fontosságától, munkatársai vállalják az átmeneti nagyobb terhelést is.”

A munkán kívül pedig a legszívélyesebb kapcsolat fűzte emberek százaihoz, itthon és külföldön. Szinte mindenki, akivel ismeretségbe került, előbb-utóbb barátjának érezte. Megható módon tartott fenn kapcsolatot régen nyugdíjba vonult kollégákkal és elhunyt kollégák hozzátartozóival.

Számos elismerésének egyik kiemelkedő jele, hogy hetvenéves korában ismét megbízást kapott az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságától és két évre ismét elfoglalta genfi irodáját.

Innen azonban már csak hamvai tértek haza.

Dr. Szilágyi György

ÁRVAY JÁNOSNAK A STATISZTIKAI SZEMLÉBEN MEGJELENT FŐBB MUNKÁI

Árvay János: Az állami gazdaságok statisztikai becsülési rendszere. 1952. évi 2. sz. 139–143. old.

Árvay János: Az állattenyésztési statisztika néhány kérdése. 1953. évi 10. sz. 814–827. old.

Árvay János: A fogyasztói árindex. 1956. évi 7–8. sz. 712–717. old.

Árvay János: Az árindex értelmezése. (Hozzászólások dr. Hajpál Gyula: Az árindex-számok közgazdasági értelmezésének egyes kérdései c. cikkéhez.) 1957. évi 8–9. sz. 730–736. old.

Árvay János: Néhány probléma a parasztság reáljövedelmének számítási módszerében. 1958. évi 5. sz. 415–429. old.

Árvay János: A mezőgazdasági termelés értékének mutatószámai. 1963. évi 6. sz. 626–641. old.

Árvay János: A mezőgazdasági termelés nemzetközi összehasonlítása. 1964. évi 11. sz. 1075–1088. old.

Árvay János: Az ipar és a mezőgazdaság aránya a társadalmi ráfordításokat tükröző árrendszerben. 1966. évi 5. sz. 451–462. old.

Árvay János: A népgazdasági mérlegek keretrendszere. 1966. évi 8–9. sz. 856–875. old.

Árvay János: A népgazdasági mérlegek kiterjesztése. 1967. évi 2–3. sz. 115–136. old.

Árvay János: A népgazdasági mérlegrendszer legfontosabb kategóriáinak köre és megnevezése. 1968. évi 11. sz. 1089–1114. old.

Árvay János: A nemzeti jövedelem és az életszínvonal alakulása. 1969. évi 2. sz. 115–128. old.

Árvay János: A népgazdaság ágazati osztályozásának néhány gyakorlati kérdése. 1969. évi 7. sz. 718–730. old.

Árvay János: A nemzeti jövedelem alakulása 1938–1963 között. 1969. évi 7. sz. 683–703. old.

Árvay János: A nemzeti jövedelem és a nettó nemzeti termelés új idősorai (1960–1970). 1971. évi 6. sz. 563–573. old.

Árva János: A nemzeti vagyon mérlege. 1972. évi 8-9. sz. 835-844. old.

Árva János: A nemzetgazdasági számítások megbízhatósága és mérési problémái. 1973. évi 10. sz. 671-682. old.

Árva János - Drechsler László - Mód Aladárné: A Nemzetközi Jövedelem- és Vagyonkutató Társaság 14. konferenciája. 1976. évi 5. sz. 514-521. old.

Árva János: A készletfelhalmozás mérésének főbb módszertani kérdései. 1976. évi 7. sz. 576-596. old.

Árva János - Drechsler László: Nemzetgazdasági elszámolások, nemzeti jólét és környezeti tényezők. 1976. évi 8-9. sz. 874-890. old.

Árva János: A nemzeti vagyon kiszámításának főbb módszertani kérdései. 1979. évi 5. sz. 495-506. old.

Árva János: Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának statisztikai tevékenysége. 1987. évi 6. sz. 560-572. old.

Árva János: Az ENSZ Statisztikai Bizottságának munkaprogramja. 1988. évi 5. sz. 539-540. old.

Árva János: A nemzeti vagyon fogalmi rendszere. 1989. évi 5. sz. 482-501. old.

Árva János: A Nemzetközi Jövedelem- és Vagyonkutató Társaság XXI. Általános Konferenciája. 1989. évi 12. sz. 1115-1118. old.

Árva János: Az anyagi termelés statisztikai rendszere. 1992. évi 11. sz. 974-979. old.

Árva János: Az IARIW XII. általános konferenciája. 1993. évi 2. sz. 171-175. old.

Árva János: Vitaülés a fogyasztóiár-statisztikáról és a létminimum-számításról. 1993. évi 3. sz. 276-277. old.

Árva János: A Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottságának alakuló ülése. 1994. évi 3. sz. 264-266. old.

Árva János - Dr. Vértés András: Az MTA Statisztikai Bizottságának 1994. március 21-i ülése. 1994. évi 7. sz. 590-594. old.

Árva János - Dr. Vértés András: A magánszektor és a rejtett gazdaság súlya Magyarországon. 1994. évi 7. sz. 517-529. old.

A MAGYAR STATISZTIKAI TÁRSASÁG 1995. ÉVI MŰKÖDÉSÉRŐL

A Magyar Statisztikai Társaság (MST) Választmánya 1995. december 21-én ülést tartott, melyen az első napirendi pont az év elején kiírt pályázat díjainak kiosztása volt.

Az MST 1995 tavaszán hirdetett pályázatot a Keleti Károly emlékére alapított pályadíj elnyerésére. A pályázaton olyan 35 éven aluli személyek vagy személyekből álló szerzői kollektívák vehettek részt - eredeti, máshol nem publikált tanulmánnyal -, akik a következő három témakör valamelyikének igényes, új gondolatokat, eredményeket tartalmazó megoldását dolgozták ki:

1. a statisztikai adatok minősége; esettanulmányok a gazdaság- és társadalomstatisztika köréből;
2. szociális differenciálódás az „átmeneti” társadalomban;
3. strukturális változások a gazdaság egyes területein.

A beérkezett pályamunkákat - a felkért opponensek véleményei alapján - a Társaság elnöksége által felkért Bíráló Bizottság értékelte. A Bizottság az I. és a II. díjat nem osztotta ki; és két III. díj (egyenként 40 000 forint), valamint két, egyenként 30 000 forintos pénzjutalom odaítélésére tett javaslatot.

Méltatva a pályamunkák érdemeit, a díjakat *Lendvai János*, a Bíráló Bizottság elnöke és *Kupcsik József*, a Társaság elnöke adták át:

III. díjat kapott *Szabóné Grábics Ágnes* (KSH Tolna Megyei Igazgatósága) „Az átmenet hatása egy kis megye életére” c. tanulmányáért, valamint *Major László és Szemán Zsuzsanna* (KSH) „A magyar mezőgazdaság struktúrájának áttekintése 1985 és 1995 között” c. munkájáért;

A pénzjutalmat *Fritz János*: „Az elmúlt ötven év nagy agrárátalakulásának hatása Tolna megye növénytermesztésének fejlődésére”, valamint *Reichardtné Lovász Erika*: „A munkanélküliség alakulása Tolna megyében a 90-es években” c. dolgozatáért vehette át (mindketten a KSH Tolna Megyei Igazgatóságának munkatársai).

A választmányi ülésen, második napirendi pontként, a Társaság 1995. évi tevékenységéről *Kupcsik József* elnök adott összefoglaló tájékoztatást. Emlékeztetett arra, hogy az egy évvel korábbi közgyűlés határozata szerint a jövőben csak háromévenként lesz közgyűlés. Így az éves munka értékelése a Választmány feladata. Az 1994. évi tisztújító közgyűlés után a szakosztályok vezetése is megújult. (Az alapszabály a szakosztályok vezetésének rendjét, kereteit nem szabályozza, mivel azok szerepe a szakmai tevékenység segítése, a Társaság különböző érdeklődésű tagjainak összefogása.)

1995-ben az egyes szakosztályok (részben közös) szervezésében 15 rendezvényt tartottak. Jól bevált az a szokás, hogy a szakosztályi ülésekre az egyes témák iránt érdeklődők, a nem „statisztikus” szakértők, a felhasználók széles körét meghívják. Így lehetőség nyílik a társadalom és a gazdaság problémáinak tágabb áttekintésére. Különösképpen igaz ez a tavaszi (történeti) és az őszi (össztársasági) vándorülések esetében. A Társaság tehát - szakmai fórumot teremtve, segítve a statisztikai tudomány fejlődését, ápolva a hagyományokat és a neves elődök emlékét - eleget tett célkitűzéseinek. A Társaság kapcsolatait illetően utalt az elnök arra, hogy vannak kapcsolatok a statisztikai tudomány és gya-

Árva János: A nemzeti vagyon mérlege. 1972. évi 8-9. sz. 835-844. old.

Árva János: A nemzetgazdasági számítások megbízhatósága és mérési problémái. 1973. évi 10. sz. 671-682. old.

Árva János - Drechsler László - Mód Aladárné: A Nemzetközi Jövedelem- és Vagyonkutató Társaság 14. konferenciája. 1976. évi 5. sz. 514-521. old.

Árva János: A készletfelhalmozás mérésének főbb módszertani kérdései. 1976. évi 7. sz. 576-596. old.

Árva János - Drechsler László: Nemzetgazdasági elszámolások, nemzeti jólét és környezeti tényezők. 1976. évi 8-9. sz. 874-890. old.

Árva János: A nemzeti vagyon kiszámításának főbb módszertani kérdései. 1979. évi 5. sz. 495-506. old.

Árva János: Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának statisztikai tevékenysége. 1987. évi 6. sz. 560-572. old.

Árva János: Az ENSZ Statisztikai Bizottságának munkaprogramja. 1988. évi 5. sz. 539-540. old.

Árva János: A nemzeti vagyon fogalmi rendszere. 1989. évi 5. sz. 482-501. old.

Árva János: A Nemzetközi Jövedelem- és Vagyonkutató Társaság XXI. Általános Konferenciája. 1989. évi 12. sz. 1115-1118. old.

Árva János: Az anyagi termelés statisztikai rendszere. 1992. évi 11. sz. 974-979. old.

Árva János: Az IARIW XII. általános konferenciája. 1993. évi 2. sz. 171-175. old.

Árva János: Vitaülés a fogyasztóiár-statisztikáról és a létminimum-számításról. 1993. évi 3. sz. 276-277. old.

Árva János: A Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottságának alakuló ülése. 1994. évi 3. sz. 264-266. old.

Árva János - Dr. Vértés András: Az MTA Statisztikai Bizottságának 1994. március 21-i ülése. 1994. évi 7. sz. 590-594. old.

Árva János - Dr. Vértés András: A magánszektor és a rejtett gazdaság súlya Magyarországon. 1994. évi 7. sz. 517-529. old.

A MAGYAR STATISZTIKAI TÁRSASÁG 1995. ÉVI MŰKÖDÉSÉRŐL

A Magyar Statisztikai Társaság (MST) Választmánya 1995. december 21-én ülést tartott, melyen az első napirendi pont az év elején kiírt pályázat díjainak kiosztása volt.

Az MST 1995 tavaszán hirdetett pályázatot a Keleti Károly emlékére alapított pályadíj elnyerésére. A pályázaton olyan 35 éven aluli személyek vagy személyekből álló szerzői kollektívák vehettek részt - eredeti, máshol nem publikált tanulmánnyal -, akik a következő három témakör valamelyikének igényes, új gondolatokat, eredményeket tartalmazó megoldását dolgozták ki:

1. a statisztikai adatok minősége; esettanulmányok a gazdaság- és társadalomstatisztika köréből;
2. szociális differenciálódás az „átmeneti” társadalomban;
3. strukturális változások a gazdaság egyes területein.

A beérkezett pályamunkákat - a felkért opponensek véleményei alapján - a Társaság elnöksége által felkért Bíráló Bizottság értékelte. A Bizottság az I. és a II. díjat nem osztotta ki; és két III. díj (egyenként 40 000 forint), valamint két, egyenként 30 000 forintos pénzjutalom odaítélésére tett javaslatot.

Méltatva a pályamunkák érdemeit, a díjakat *Lendvai János*, a Bíráló Bizottság elnöke és *Kupcsik József*, a Társaság elnöke adták át:

III. díjat kapott *Szabóné Grábics Ágnes* (KSH Tolna Megyei Igazgatósága) „Az átmenet hatása egy kis megye életére” c. tanulmányáért, valamint *Major László és Szemán Zsuzsanna* (KSH) „A magyar mezőgazdaság struktúrájának áttekintése 1985 és 1995 között” c. munkájáért;

A pénzjutalmat *Fritz János*: „Az elmúlt ötven év nagy agrárátalakulásának hatása Tolna megye növénytermesztésének fejlődésére”, valamint *Reichardtné Lovász Erika*: „A munkanélküliség alakulása Tolna megyében a 90-es években” c. dolgozatáért vehette át (mindketten a KSH Tolna Megyei Igazgatóságának munkatársai).

A választmányi ülésen, második napirendi pontként, a Társaság 1995. évi tevékenységéről *Kupcsik József* elnök adott összefoglaló tájékoztatást. Emlékeztetett arra, hogy az egy évvel korábbi közgyűlés határozata szerint a jövőben csak háromévenként lesz közgyűlés. Így az éves munka értékelése a Választmány feladata. Az 1994. évi tisztújító közgyűlés után a szakosztályok vezetése is megújult. (Az alapszabály a szakosztályok vezetésének rendjét, kereteit nem szabályozza, mivel azok szerepe a szakmai tevékenység segítése, a Társaság különböző érdeklődésű tagjainak összefogása.)

1995-ben az egyes szakosztályok (részben közös) szervezésében 15 rendezvényt tartottak. Jól bevált az a szokás, hogy a szakosztályi ülésekre az egyes témák iránt érdeklődők, a nem „statisztikus” szakértők, a felhasználók széles körét meghívják. Így lehetőség nyílik a társadalom és a gazdaság problémáinak tágabb áttekintésére. Különösképpen igaz ez a tavaszi (történeti) és az őszi (össztársasági) vándorülések esetében. A Társaság tehát - szakmai fórumot teremtve, segítve a statisztikai tudomány fejlődését, ápolva a hagyományokat és a neves elődök emlékét - eleget tett célkitűzéseinek. A Társaság kapcsolatait illetően utalt az elnök arra, hogy vannak kapcsolatok a statisztikai tudomány és gya-

korlat iránt érdeklődő más társaságokkal, de e tekintetben különösen a gazdaságstatisztika területén, az üzleti, vállalati szférában még sok a tennivaló, tekintettel a nagyszámú újonnan alakuló vállalkozásra a hivatalos statisztikai szolgálat adatgyűjtéseire, az adatok felhasználására, annak lehetőségeire és korlátaira. De meg lehetne említeni az oktatás, az informatika és a számítástechnika kérdéskörét is. A nemzetközi kapcsolatok terén, az Európai Unióhoz, az OECD-hez való csatlakozás igen sok tennivalót ad. A csatlakozással kapcsolatos módszertani problémák, feladatok megvitatásában is jobban lehetne élni a Társaság nyújtotta lehetőségekkel.

A harmadik napirendi pont keretében *Schindele Miklós* ismertette a Számvizsgáló Bizottság jelentését. Az előzetes adatok szerint a Társaság körülbelül 40 százalékkal nagyobb összeggel rendelkezik, mint egy évvel korábban, de még így sem éri el az 1 millió forintot. A Társaság 1990. évi újjáalakulása óta mind szakmai, mind anyagi értelemben hathatós támogatást kapott a Hivataltól. A KSH biztosítja az infrastruktúrát, fedezi a folyó kiadásokat. Ez így volt a múltban, s így lesz a jövőben is, amit a Választmány köszönettel nyugtázott.

A vita során szóba kerültek a Társaság nemzetközi kapcsolatai, ezek között elsősorban a Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute – ISI), melyben az MST tagjai közül többen aktív szerepet vállalnak, és különböző tisztségeket töltenek be egyes szekciókban. Fontos továbbá az is, hogy a Társaság részt vegyen európai országok Statisztikai Társaságai különböző rendezvényein. Különösen fontos ez az ismeretek áramlása szempontjából, a statisztikai rendszer megújulása során. E téren a Statisztikatörténeti szakosztály rendszeres tavaszi vándorúlései közül említésre méltó a Szorospatakon 1995 májusában megrendezett XXXII. találkozó, ahol több külföldi (német, osztrák, szlovák) résztvevő is volt.

Több felszólalás között nyomatékosan hangsúlyozta, hogy növelni kell a Társaság tagjai körében a nem statisztikus foglalkozásúak számát. A Társaság a szakmai viták során is keresse a kapcsolatot külső szakértőkkel, felhasználókkal. Olyan programok, rendezvények kívánatosak, amelyek a más társaságokkal, tudományterületekkel való együttgondolkodást, koordinációt, egyeztetést és tervezést segítik elő. Végül javaslat hangzott el arról, hogy a nemzetközi kapcsolatok erősítése érdekében szükség lenne egy angol nyelvű tájékoztatóra, amely megismerttené a Társaságot, tartalmazná az alapszabályt, a szakosztályok és a tisztségviselők felsorolását.

Dr. Marton Ádám

AZ MST SZAKOSZTÁLYAI

Demográfiai Szakosztály. Az 1990 őszén alakult Szakosztály szakmai és tudományos fórumot kíván nyújtani a népesedés elméleti és gyakorlati kérdéseivel, valamint a népesedéspolitikával foglalkozó szakemberek számára. A népeségtudomány határtudomány jellegére tekintettel a Szakosztály nem csupán a szakmabeliek számára nyitott, hanem a népesedési helyzetből adódó aktuális kérdéseket a rokon- és társtudományok képviselőivel együttműködve kívánja megvitatni. A jelen aktuális kérdései mellett foglalkozni kívánnak történeti demográfiával és népesedési helyzetünk jövőjével is. A népesedési kérdésekkel a maguk összetettségéből adódóan széleskörűen, társadalmi, gazdasági, tudati meghatározottságuk figyelembevételével foglalkozik a Szakosztály. Értékelni kívánja az eddigi népesedéspolitikát, és javaslatokat szeretne fogalmazni a jövőre vonatkozóan.

Tiszteletbeli elnök: *dr. Andorka Rudolf* akadémikus, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem rektora

Elnök: *dr. Vukovich György* c. egyetemi tanár, a KSH ny. elnöke

Ügyvezető alelnök: *Kamarás Ferenc* főtanácsadó, a KSH osztályvezetője

Titkár: *Illés Sándor*, a KSH Népesedéstudományi Kutató Intézet tudományos munkatársa.

Gazdaságstatisztikai Szakosztály. A Szakosztály célkitűzése szakmai tudományos fórum teremtése a makro- és mikrogazdasági folyamatok, jelenségek statisztikai jellemzésében tapasztalható inkonzisztenciák, egyéb ellentmondások, problémák feltárására, a gazdaságstatisztika területén jelentkező új igények megfogalmazására, különös hangsúlyt helyezve a piacgazdaságra való átmenetből a hivatalos statisztikai szolgálatra háruló gazdaságstatisztikai feladatok megvitatására. A Szakosztály feladatának tartja a Magyar Statisztikai Társaság más szakosztályaival egy-egy téma komplex feldolgozását, törekedve a gazdasági folyamatok társadalmi, történeti, területi vonatkozásainak egyidejű bemutatására. Törekszik a Szakosztály témaköréhez kapcsolódó más tudományos és szakmai társaságokkal való együttműködés kialakítására.

Elnök: *dr. Pukli Péter*, a KSH főosztályvezetője

Titkár: *Kelecsényiné Gáspár Katalin*, a KSH osztályvezetője.

Közigazgatási, Igazságügyi és Jogi Informatikai Szakosztály. A felgyorsult társadalmi-gazdasági változások, illetve a bűnözés soha nem látott mértékű növekedése szükségessé tette, hogy mind a közigazgatás, mind a bűnüldöző és igazságszolgáltatás-

sai foglalkozó szervek tényeken alapuló ismeretekkel rendelkezzenek a jelenségekről. Ugyanakkor az informatika gyors fejlődése a jogi munkaterületeken a jogi informatikai kutatások és alkalmazások elterjedését eredményezte. A Szakosztály célul azt tűzte ki, hogy mind a jogi statisztikai kutatások, különösen a számítógéppel támogatott kutatások, mind a jogi informatika eredményeinek közkinccsé tételéhez tudományos fórumot biztosítson.

Elnök: *dr. Kovacsics Józsefné*, az Eötvös Loránd tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára

Alelnök: *dr. Stauber József*, a Legfőbb Ügyészség főosztályvezető ügyésze

Titkár: *Pongráczné dr. Ruzicska Yvette*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanársegéde.

Nemzetközi Statisztikai Szakosztály. A Szakosztály célkitűzése, hogy a statisztika készítőinek és felhasználóinak minél szélesebb körével megismertesse azokat a nemzetközi módszertani ajánlásokat és információs elvárásokat, melyek elengedhetetlen feltételei Magyarország nemzetközi integrációjának. Ennek elérésére a Szakosztály vitákat szervez statisztikai módszertani kérdésekről, a statisztikát és a gazdaságot érintő nemzetközi (világgazdasági) témákról hazai, illetve külföldi szakemberek bevonásával.

Elnök: *Kőszeginé dr. Kalas Mária* tanácsadó
Titkár: *Farkas Gizella*, a KSH osztályvezetője.

Statisztikatörténeti Szakosztály. A Szakosztály célja a statisztika történetének és a történeti statisztikának ápolása, a történeti gondolkodás terjesztése a statisztikus szakemberek között, különös tekintettel az ifjabb nemzedékre. Foglalkozik a statisztikai módszerek fejlesztésének és alkalmazásának történetével, a statisztikai szervezet kialakulásával és változásaival, egyes források és statisztikai felvételek történetével, valamint a statisztika kiemelkedő személyiségei életútjának és munkásságának kutatásával. Figyelemmel kíséri a statisztikai módszerek alkalmazását a történettudomány különböző területein (gazdaság- és társadalomtörténet, történeti demográfia stb.) abból a célból, hogy a tapasztalatok kicserélésével és a nézőpontok ütköztetésével hozzájáruljon a tudományágak egymást megtermékenyítő fejlődéséhez.

Elnök: *dr. Faragó Tamás*, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet igazgatóhelyettese

Titkár: *Laczka Sándorné*, a KSH főosztályvezető-helyettese

Vezetőségi tagok: *Körmendi Gábor*, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat osztályvezetője

Visi Lakatos Mária, a *Statisztikai Szemle* főszerkesztője

Varga Józsefné, a KSH Vas Megyei Igazgatósága igazgatója

Dr. Sántha Józsefné, az MTA-Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet igazgatóhelyettese.

Társadalomstatisztikai Szakosztály. A Szakosztály alapvető célkitűzése a társadalomstatisztika elméleti és gyakorlati kérdéseinek művelése, a felmerülő problémák interdiszciplináris megvitatása. A Szakosztály alapítói olyan működési forma kialakítását tűzték ki célul, amely a tudományos előadások mellett feltételeket teremt nyitott műhelyviták megszervezésére. A szakmai programok keretében elsősorban a tervbe vett adatfelvételek koncepciói és kérdőívtervei, valamint a kapott eredmények képezik a viták tárgyát.

Elnök: *dr. Harcsa István*, a KSH főosztályvezetője

Alelnök: *Lengyel György*, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára

Titkár: *Farkas János*, a KSH főosztályvezető-helyettese.

Területi Statisztikai Szakosztály. A Szakosztály célja a területi és településstatisztika elméleti és módszertani kérdéseinek gondozása, fejlesztése; regionális és településfejlettségi vizsgálatok, elemzések készítése és megvitatása; egy új, a települések fejlesztését és üzemeltetését áttekintő, korszerű önkormányzati statisztikai rendszer megalapozása.

Elnök: *Kovács Tibor*, a KSH Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság főigazgatója

Alelnökök:

dr. Balogh Miklós, a KSH Nógrád Megyei Igazgatóság igazgatója

dr. Novák Zoltán, a KSH Baranya Megyei Igazgatóság igazgatója

Titkár: *Kocsis Istvánné*, a KSH Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság főosztályvezetője

Vezetőségi tagok:

dr. Kővári Lajos, a KSH Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság főigazgató-helyettese (Központi régió)

Szemes Mária, a KSH Veszprém Megyei Igazgatóság osztályvezetője (Észak-dunántúli régió)

Szabóné Grábics Ágnes, a KSH Tolna Megyei Igazgatóság osztályvezetője (Dél-dunántúli régió)

dr. Kovács Sándorné, a KSH Heves Megyei Igazgatóság igazgatója (Észak-magyarországi régió)

Sándor István, a KSH Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Igazgatóság osztályvezetője (Kelet-magyarországi régió)

Donkáné Verebes Éva, a KSH Csongrád Megyei Igazgatóság igazgatóhelyettese (Alföldi régió).

SZEMÉLYI HÍREK

Címadományozás. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Haasné Kirchkeszner Magdolnának*, a KSH Veszprém Megyei Igazgatóság tanácsosának, tartósan kiemelkedő munkája elismeréséül február 1-jei hatállyal, *Pap Imrénnek*, az Informatikai főosztály főtanácsosának, tartósan kiemelkedő munkája elismeréséül február 1-jei hatállyal, *Tófalvy Józsefnének*, az Adatgyűjtés és módszertani koordinációs főosztály főtanácsosának, kiemelkedő szakmai tevékenysége elismeréséül

CÍMZETES FŐTANÁCSOSI CÍMET;

Györki Ildikónak, az Informatikai főosztály főtanácsosának, kiemelkedő szakmai tevékenysége elismeréséül, és *dr. Szívós Péternek*, a Nemzetgazdaság statisztikai főosztály titkárának

STATISZTIKAI TANÁCSADÓ CÍMET

adományozott. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *dr. Hüttl Antóniának*, az elnöki főosztály főtanácsosának 1996. április 15-ei hatállyal a

STATISZTIKAI FŐTANÁCSADÓ

címet adományozta.

A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Madarász Istvánnét*, a KSH Pest Megyei Igazgatóság osztályvezetőjét a statisztikai szolgálatban végzett há-

rom évtizedes példamutató szakmai tevékenységéért *elnöki dícséretben* részesítette.

Megbízás – Felmentés. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1996. január 1-jei hatállyal megbízta *dr. Vukovich Gabriellát* a Népszámlálási főosztály vezetésével; *dr. Marosi Lajost* a Tájékoztatási főosztály Területi tájékoztatási osztálya vezetésével.

A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *dr. Szívós Péterrel* 1996. február 15-ei hatállyal az Életrészt és emberi erőforrás statisztikai főosztályon főosztályvezető-helyettesi feladatok ellátására adott megbízását visszavonta.

A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Laczkó Sándornét* 1996. május 1-jei hatállyal megbízta az Elnöki főosztályon a főosztályvezető-helyettesi feladatok ellátásával; *dr. Pozsonyi Pált*, a Nemzetgazdaság-statisztikai főosztály főosztályvezető-helyettesét, a Makrogazdasági elszámolások osztályvezetőjét további intézkedésig 1996. április 15-ei hatállyal megbízta a Nemzetgazdasági-statisztikai főosztály vezetésével; *dr. Probáld Ákost* 1996. május 1-jei hatállyal megbízta a Szolgáltatás statisztikai főosztály vezetésével.

A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *dr. Hüttl Antóniától* 1996. április 15-ei hatállyal visszavonta a Nemzetgazdaság-statisztikai főosztály vezetésére adott megbízását; *dr. Probáld Ákostól* 1996. május 1-jei hatállyal visszavonta a Szolgáltatás statisztikai főosztályon a főosztályvezető-helyettesi (és a Közlekedés statisztikai osztály vezetésére adott) megbízását.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

EUROSTAT-bizottsági ülés Luxemburgban. 1996. április 18. és 19. között Luxemburgban rendezték meg az EUROSTAT által 1994 óta évente összehívott ún. Steering Committee ülését. Az ülés

központi témája a rendszeres adatszolgáltatás előtérbe helyezése volt. Ez egyelőre az EUROSTAT dokumentumaiban első ízben „accession” országoknak nevezett öt országra – Csehország, Lengyelor-

szág, Magyarország, Szlovénia, Szlovákia – terjed ki. A Bizottság megerősítette annak a négy fő statisztikai területnek a kijelölését, amelyek elsőként integrálódnak az EUROSTAT-adatgyűjtésbe. Ezek közül elsőbbséget kap a makrogazdasági mutatók rendszere. A Bizottság a továbbiakban hangsúlyozta az EUROSTAT kizárólagos szerepét a szervezetbe áramló statisztikák tekintetében, majd elismeréssel szóltak a magyar – elsősorban a területi és a mezőgazdasági – statisztikai tevékenységről és együttműködésről.

Az ülésen részt vevő magyar küldöttséget *dr. Katona Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke vezette. Tagjai *dr. Szilágyi György*, a KSH főosztályvezető-helyettese és *Pál Sándorné* a KSH osztályvezetője voltak.

Az Európai Unió Magyar Társulási Bizottság 1996. március 22-én, Brüsszelben tartotta 4. ülését. A résztvevő magyar küldöttség vezetője *dr. Gottfried Péter*, az Európai Ügyek Hivatalának vezetője volt, a Központi Statisztikai Hivatalt *dr. Szilágyi György* főosztályvezető-helyettes képviselte. Felszólalásában vázolta az 1997 utáni időszakban lebonyolítandó statisztikai programokkal kapcsolatos problémákat, és hangsúlyozta a szorosabb koordináció fontosságát. *Sipke Brouwer*, az EU küldöttségének vezetője ismertette az EUROSTAT belső jelentését, és elismeréssel szólt a magyar Központi Statisztikai Hivatallal való együttműködésről, majd a további feladatokat vázolta.

Az Európai Statisztikai Társaság képviselőinek találkozóját 1996. március 23-án tartották Párizsban, a Francia Statisztikai Társaság rendelkezésében. A tanácskozás célja a statisztika és a statisztikai társaságok szerepének és az egyes országok kormányaihoz és a nemzetközi szervezetekhez fűződő viszonyának tisztázása volt. Szó volt a hivatalos statisztika fogalomkörének értelmezéséről, az együttműködés módjáról és eszközeiről, valamint a „kvalitásos” statisztikai munkával kapcsolatban a képesítés és az oktatás szerepéről. Az értekezlet résztvevői javasolták egy új szervezet, az Európai Statisztikai Társaságok Elnökei Bizottságának megalapítását a magas szintű kapcsolattartás biztosítására.

Az ENSZ EGB Statisztikai Osztálya és az EUROSTAT közösen készíti elő a 2001 körül esedékes népszámlálások és lakásösszeírások ajánlásait.

Ezzel kapcsolatban 1996. április 22–25. között tanácskozássorozatot rendeztek Luxemburgban, amelyen a Hivatalt *dr. Vukovich Gabriella*, valamint meghívott szakértőként és felkért hozzászólóként

Rózsa Gábor képviselte. A hozzászólás a következő népszámlálások Kelet- és Közép-Európa országai-ban való előkészítése helyzetének rövid ismertetését tartalmazta az adott országoktól kért információk alapján.

A kétnapos plenáris ülést munkacsoport-ülés követte, ahol az összeírásra kerülő személyek és lakások földrajzi ismérveit, valamint a népszámlálás módszertani alapkérdéseit és az adatok közzétételére vonatkozó fejezeteket dolgozták ki a résztvevők.

Megjelent a Magyar Statisztikai Zsebkönyv '95. című kiadvány, mely ez évben is az első átfogó tájékoztatást nyújtja az előző év társadalmi és gazdasági folyamatainak alakulásáról. A tájékoztatást számos grafikon is segíti.

A Zsebkönyv első része a társadalmi jelzőszámokat tartalmazza, tehát a népesség és a foglalkoztatottság alakulásáról, a háztartási jövedelmek és fogyasztás nagyságáról, az egészségügy és szociális ellátás, valamint az oktatás és kultúra helyzetéről.

A kiadvány második része a gazdasági jelzőszámokat mutatja be, ezek között a gazdasági szervezetek alakulását, átalakulását, illetve megszűnését, az egyes gazdasági szektorok gazdasági adatait, a szolgáltatások szférájának teljesítményét. Külön rész foglalkozik nemzetközileg összehasonlítható adatokkal. Az egyes számok értelmezését módszertani leírás segíti.

(Magyar Statisztikai Zsebkönyv '95. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 292 old.)

Az Európai Unió a számok tükrében. A Központi Statisztikai Hivatal 1992-ben – a nyugat európai régió iránti érdeklődés kielégítésére – A Közös Piac és Magyarország címmel kiadványt készített, amelyben a „tizenkettek”-et mutatta be a statisztikai adatok tükrében. A kiadvány e korábbi adatösszeállítás folytatásának is tekinthető. Aktualitását az elmúlt években bekövetkezett jelentős változások indokolják: Magyarország az Európai Unió társult tagjává vált, s elérhető közelségbe került a teljes jogú taggá válás is. 1995-ben az EU-országok köre 15-re bővült, s ebben a kiadványban már az új tagországok adatai is szerepelnek.

Az adatok elsősorban EUROSTAT és OECD forrásból származnak, s e szervezetek módszertanán és csoportosításain alapulnak. A táblák végén – ahol a mutatók számításának hazai módszertana nem tér el a nemzetközi szervezetektől – összehasonlítás céljából Magyarország adatait is tartalmazza. A nemzetközi adatforrások megjelenésének időbeli korlátai (késedelme) miatt csak korlátozott szá-

mű táblában szerepelnek – előzetesként – 1995. évi adatok.

(Az Európai Unió a számok tükrében. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 35 old.)

Felzárkózás Európához, 1990–1995 címmel összehasonlító elemzés jelent meg az ún. „visegrádi országok” (a Cseh Köztársaság, Lengyelország, a Szlovák Köztársaság, Magyarország) társadalmi-gazdasági helyzetéről, fejlődéséről.

Az elemzés Szlovénia adataival egészíti ki a négy másik országét, mert a szakértő véleménye szerint ez az öt ország együtt alkotja azt a csoportot, amelynek relatíve legtöbb esélye van arra, hogy az ezredforduló tájékán felzárkózhasson nemcsak a társult, hanem rendes tagként is az Európai Unióhoz.

(Felzárkózás Európához, 1990–1995. Összeállította Nyitrai Ferencné dr. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 70 old.)

A Fogyasztói árindex füzetek 29. száma Infláció 1996. január–március alcímmel a fogyasztói árak ez időszakban történt alakulását mutatja be kiadási főcsoportok, termékek és szolgáltatások részletes csoportjai szerint. A kiadvány visszatekintő idősorokkal és módszertani megjegyzésekkel zárul.

(Fogyasztói árindex füzetek 29. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 23 old.)

A vállalatok pénzügyi adatai, 1992–1993. A kiadvány célja, hogy a vállalatok fontosabb pénzügyi adatainak ismertetésével bemutassa Magyarországon 1992. és 1993. évi gazdálkodását.

A táblák a vállalatok mérlegének és eredménykimutatásának összesített, részletes adatait, valamint az ezekből számított mikrogazdasági mutatókat tartalmazzák. Az adatok a társasági adóbevallások feldolgozásán és közvetlen statisztikai adatgyűjtésen alapulnak. Az érdeklődők képet kaphatnak az egyszerű és a kettős könyvvitelt vezető vállalkozá-

sok eszközeinek és forrásainak, követeléseinek és kötelezettségeinek, saját tőkéjének alakulásáról, a különböző bevételekről, ráfordításokról és a számviteli törvény szerinti új eredménykategóriákról. A mikrogazdasági mutatók a vállalatok jövedelmezőségét, likviditását, hatékonyságát jellemzik.

Az adattár a fontosabb adatokat nemzetgazdasági áganként és ágazatonként, valamint gazdálkodási formánként tartalmazza. Szűkebb körre, több mint 3000 gazdálkodóra vonatkozóan pedig a teljes részletezettségű mérlegén kívül tevékenységi statisztikai adatokat is közzé tesz. A kiadványt a továbbiakban hasonló szerkezetben és tartalommal évenként tervezi a Hivatal megjelentetni.

(A vállalatok pénzügyi adatai, 1992–1993. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 371 old.)

Területi halandóság táblák, 1988–1994. Hazánkban a halandóság három évtizede következetesen emelkedik. A halandóság szintjének növekedése főleg a férfi népességben figyelhető meg. Ennek a kedvezőtlen demográfiai-egészségügyi jelenségnek a vizsgálatára a KSH több évre kiterjedő kutatóprogramot valósít meg, melynek célja a halandósági különbségek feltárása.

A kiadvány e program részeként bemutatja, hogyan alakul a differenciális mortalitás lakóhely szerint. Melyek a legmagasabb, illetve legalacsonyabb mortalitású megyék, befolyásolja-e a halandóság szintjét a települések lélekszáma, és ha igen milyen irányban?

A kötet a halandósági táblák 1988–1994 évi adatsorait tartalmazza, és tájékoztat a halandóság alakulásáról a rendszerváltás időszakában. Képet ad a férfi, illetve a női népesség halandósági különbségeiről. Adatai felhasználhatók a döntéshozásban, továbbá értékes információkat tartalmaznak a tudományos kutatás számára is.

(Területi halandósági táblák, 1988–1994. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 426 old.)

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

WÜGER, M.:

STATISZTIKAI IDŐSOROK SZEZONÁLIS KIIGAZÍTÁSA WIFO-ELJÁRÁSSAL

(Das neue Saisonbereinigungsverfahren des WIFO.)
– *WIFO Monatsberichte*. 1995. 10. sz. 625–635 p.

A szerző ismerteti az osztrák WIFO gazdaságkutató intézetben alkalmazott számítógépes szezonális kiigazító eljárást, amely az idősorok elemzését teszi lehetővé, a komponensek elhatárolására bevált paraméteres algoritmusokat felhasználva. A szezonális kiigazítás olyan gazdasági jelenségek leíró idősorai esetén indokolt, amelyekben a hosszabb időszakra jellemző változási tendenciák mellett egyévnél rövidebb időközönként ismétlődő hatások is mutatkoznak. Az empirikus gazdasági vizsgálatok egyik központi feladata, hogy kiszűrjék az ilyen szezonális hatásokat, s ezáltal elemezhetővé tegyék a gazdaságban bekövetkezett lényeges változásokat, például a struktúra, illetve a konjunktúra alakulására vonatkozóan.

A konjunkturális hatásokra egy évnél hosszabb, de nem feltétlenül rendszeres ingadozások jellemzők. A trendhatások a struktúrában lezajló, ennél hosszabb távú változásokat jelzik. Az idősorok szezonhatása például az évszakok vagy ennél rövidebb időszakok sajátos viszonyaiból eredhet. A szezonális kiigazítás kezdeti modelljei polinomokkal, trigonometrikus (szinusz-koszinusz) függvényekkel, lényegében determinisztikus eljárásokra építve közelítették a trend- és a szezonhatást. Néhány évvel később mozgó átlagokkal javították a modell közelítéseit: ilyenek például a „Census-X-11” eljárás, a szezon-

hatások kiszűrésére és az ún. „HP-szűrő”, a trendhatás kiemelésére.

Az ilyen ad hoc szűrések egyszerűek és könnyen alkalmazhatók, de vannak korlátaik, hátrányaik is, például az, hogy a teljes időszakra egységes nézőpontot alkalmaznak. Ezeket a hátrányokat a tanulmányban részletesen bemutatott paraméteres modellekkel lehet kiküszöbölni, illetve mérsékelni. Az önregressziós integrált mozgó átlagokat alkalmazó ARIMA-eljárás (Autoregressive Integrated Moving Average) bevált az ilyen feladatokra. A szezonális kiigazítás nem adható meg egyértelműen, mert nincs általánosan érvényes modell az időszorral leírt viszonyok jellegzetes összetevőire.

Az átfogó modell ezért a nem megfigyelt összetevőket úgy kezeli, ahogy az egyes elemzők azokról maguk vélekednek. Adott struktúrákhoz hozzárendelhetők az elemzők feltevései: ahogy például a megfigyelt idősorhoz megalkotják a leíró modellt, majd ebből a modelltől levezetik az egyes összetevőket és ahogy a kiemelt tényezőket összevetik az átfogó közgazdasági modellbe illeszthető (azzal kompatibilis) komponensekkel.

A szerző bemutatja azokat a torzításokat, amelyek az egyszerű modellek (X-11 és a HP-szűrő) okozhatnak tisztán véletlen folyamat leképezése során. A HP-szűrő fogyatékoságaként említi (az Egyesült Államok bruttó hazai termékének idősora kapcsán), hogy több mint 10 éves időtávra van szükség az időben ingadozó becslés stabilizálásához. Ennél rövidebb idősor esetén a növekedési pálya jellemzői csak a túrést meghaladó hibával becsülhetők. A vizsgálatok rámutattak az X-11-eljárással végzett szezonális kiigazítás előnyeire is, ezzel az egyszerű

* *Megjegyzés:* A *Statisztikai Irodalmi Figyelő* rovatot a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár- és Dokumentációs Szolgálat állítja össze. A rovat minden hónapban *Külföldi Statisztikai Irodalom* fejezetet (külföldi statisztikai és demográfiai könyvek és cikkek ismertetését), páratlan hónapokban *Bibliográfiát* (a könyveket az MSZ 3423-2-84, az időszaki kiadványokat az MSZ 3424/2-82 szabvány szerinti feldolgozásban), páros hónapban *Külföldi Folyóiratszemiét* tartalmaz.

modellel is optimálisan kezelhetők például a légi forgalom statisztikai adatai és hasonló idősorok. A közelítés annál kisebb torzítású, minél állandóbb az idősor várható értéke és szórása. Szélső esetben a stacioner sorokra ezek állandók. Nem stacioner idősorok esetén azonban nem határozható meg a szórás eloszlása az idősor teljes tartamára, csak ún. pszeudo-spektrumok adhatók meg.

Dönteni kell a szűrés optimális mértékéről, ne-hogy a modell a szezonális hatásokból túl sokat tartson meg, illetve hagyjon figyelmen kívül. A tanulmány kimutatja, hogy az X-11-eljárás nem stabil szezonális minta esetén alábecsüli a szezonális jellegű összetevőket, és az idősorban továbbra is maradnak szezonális ingadozások, miután ezzel az eljárással megtisztították. Hasonló torzításokkal jár a HP-szűrő instabil trendminta esetén: a trendet nem tartalmazó idősorokra a túlbecsülés jellemző. Nincs biztosíték arra, hogy a modellszámítással kapott eredmény vagy az arra alapozott következtetés statisztikai szempontból kielégítő lesz. A módszer ugyanis nem adja meg a becslt összetevők ingadozására jellemző sávokat, és a tényezők várható alakulására többnyire nem adhatók előrejelzések.

A szerző kiemeli, hogy a közzétett közgazdasági elméletek nem határozzák meg egyértelműen az idősor összetevőit, és ezek közvetlenül nem figyelhetők meg. Emiatt nagyon nehéz optimális módszert adni a szezonhatások kiszűrésére, hiszen az eljárások összehasonlítása csak egyértelmű értékelési ismérvekre alapozható. Az EUROSTAT (Európai Unió Statisztikai Hivatala) által 1995-ben kiadott módszertani tanulmány (Fisher B.: *Decomposition of time series. Comparing different methods in theory and practice.* – Idősorok felbontása. Különböző módszerek összehasonlítása elméletben és gyakorlatban.) arra a meglepő következtetésre jut, hogy a szezonhatás kiszűrését érintő szakmai vita szinte teljesen elhanyagolja a mélyebb módszertani vizsgálatot. A felvetett fontos kérdésekre ezért hiányoznak a szabatos válaszok.

Az EUROSTAT tanulmánya szerint az optimális megoldás kijelöléséhez az elméletileg meghatározott becslést kell összehasonlítani az empirikus adatokra épített modellek becslési eredményeivel. A módszertani vizsgálat fontosabb ismérvei:

- az idősorban érvényesülő trendhatás, ennek determinisztikus, vagy sztochasztikus jellege,
- a változások ciklikus, illetve szezonális jellege,
- a változások stabilitása, illetve instabilitása.

Az EUROSTAT által vizsgált 5 eljárás (a már említett X-11 és Arima, a TRAMO/SEATS- valamint a DAINTRIES-, a SABL- és a BVA-módszer)

lehetőséget adott az elméleti feltevések és a gyakorlati tapasztalatok összevetésére.

A vizsgálat a TRAMO/SEATS-modellt minősíti a legjobbnak. A szerző szerint a matematikai-elméleti ismerveket tekintve ez az eljárás a legkiérleltebb. Az első betűszó a programcsomag neve (TRAMO – time series regression with ARIMA noise, missing observations and outliers), arra utal, hogy az eljárás ARIMA-zajokkal képzett idősor-regressziót végez, hiányzó megfigyelési és konstrukciós adatok esetén is. A második betűszó (SEATS – signal extraction in ARIMA time series) szerint az eljáráshoz a számítógépes program az ARIMA-idősorokból kiemelt jeleket alkalmazza.

Az eljárás lényeges jellemzői a következők:

- statisztikai eszközt szolgáltat a szezonális hatás le-választásának minősítéséhez;
- olyan pótlólagos információkat is szolgáltat a felhasználóknak, mint például a becslés hibája;
- alapot ad a statisztikai következtetésekhez;
- támogatja a következő időszakokra vonatkozó előrejelzéseit;
- az ad hoc szűrésre jellemző alul- vagy túlbecsülés veszélyét nagymértékben csökkenti.

Az elméleti jellegű ismervek mellett a tapasztalati vizsgálatok is kedvezőnek mutatták a TRAMO/SEATS-eljárást;

- a legtöbb megvizsgált idősorra megfelelő pontosságú becslést eredményez;
- a szezonhatást ez az úri a legjobban;
- legalább olyan jól felismerhetők a fordulópontok, mint más eljárásokkal;
- a másik négy eljáráshoz viszonyítva más ismervek szerint sem rosszabb, s bár a stabilitás nem a legjobb, de az eredmény minősége még kielégítő.

Az eljárás társítja a tiszta ARIMA-eljárást a paraméteres megoldásokkal, például a felhasználó közelíthet olyan lényeges hatásokat, mint a gazdaságpolitika beavatkozása vagy az állami költségvetés intézkedései nyomán történt fordulat, sztrájk, a korábbiaktól eltérő naptári időszakból adódó hatás stb.

Az eljárással leképezett idősor alapján a modell képes érvényesíteni mind a determinisztikus, mind a sztochasztikus tényezőket. Részletesen kifejti a cikk, ahogy az idősorból kiszűrjük a naptári időszakok eltéréseiből adódó hatásokat is. Jellegzetes például a húsvéti ünnep tolodása március vagy április különböző napjaira. Lényegesen befolyásolhatják az idősorral leírt gazdasági folyamatot az eltérő hosszúságú hónapok, a hét napjainak eltérő eloszlása az egyes hónapokban, a munkaszüneti napok száma és héten/hónapon belüli eloszlásuk. Az előrejelzés jóságát, a változás okainak azonosítását segíti az ilyen hatások kiszűrése.

A kiszűrt, nem visszatérő fiskális eltérésre példaként vizsgálja a szerző az általános forgalmi adó év eleji emelését, mivel a bejelentés néhány hétig ug-rásszerűen megnöveli az elővásárlást, majd a követ-kező időszakban (a megdrágult áruk körében) en-nek megfelelő visszaesés mutatkozik a forgalomban. A modell más esetekben is képes leválasztani a gaz-dasági alanyok magatartásának hirtelen megválto-zásából eredő hatásokat.

A lényeges eltérésnek lehetnek statisztikai okai is, például megváltoztatják a számítás bázisát, bizo-nyos adatok nem állnak rendelkezésre stb. A prog-ram automatikusan érzékeli az eltérések következő típusait, amelyek esetenként előre is kiválaszthatók:

- eltolódott a szint, például az idősor várható értéke megváltozott;
- egyes adatpontokban összegeződő eltérés mutat-kozik;
- ideiglenes változások következtek be, az azonosít-tott hatás bizonyos csillapítással fut ki;
- az innováció miatt mutatkozik lényeges eltérés (a programcsomag legutóbbi változata ezt a kiugró változást már nem különbözteti meg).

Az eltérések automatikus meghatározására a TRAMO a legkisebb négyzetek módszerét alkal-mazza. A becslést vagy autóregressziós, vagy moz-gó átlagos eljárással kombinálják. A módszer „Kal-man-szűrőt” alkalmaz, vagyis a paraméterekre a megelőző időszakok adatai és a magyarázó válto-zók alapján a modell rekurzív becslést készít. A ma-radékok alapján új paramétereket becsül a program.

A program az előbbi, készen átvett eljárással képes kiszűrni a determinisztikus hatásokat: az idő-szakok naptári napjainak eltérését, valamint a négy-féle lényeges eltérést. A TRAMO programcsomag ehhez automatikusan hozzárendeli a regressziós változókat, ARIMA-eljárással meghatározza a sze-zonhatástól megtisztított első idősort. Ebben csak a véletlentől függő összetevők maradnak. A cikk gya-korlati példákon is szemlélteti, ahogy ezek a ténye-

zők a SEATS programra alapozva szétbonthatók. Pótlólagos feltevésekre is szükség van a véletlen té-nyezők modellezéséhez. Kézenfekvő az az induló-feltétel, hogy az előző szűrésekkel a trend- és sze-zonösszetevőket a lehető legkisebb változékonyság-gal határozzák meg. Feltehető továbbá a SEATS programnak átadott modelltől az ún. kanonikus szétbontás, vagyis az, hogy

- a nem rendszeres összetevők szóródása maximális;
- a trend- és a szezon hatásoké ugyanakkor mini-mális.

A matematikai analízis szerint az ilyen kanoni-kus szétbontás előnye, hogy leválaszthatóbbá teszi a véletlen hatásokat. A kanonikus szétbontással elér-hető, hogy mind a trend-, mind a szezonális össze-tevők a lehető legstabilabbak, és konzisztensen meg-őrzi az adatok által tartalmazott információkat. A cikk igazolja, hogy kanonikus szétbontással a mini-mumra szorítható az összetevőket terhelő hiba.

A SEATS programot a Wiener-Kolmogorov szűrésre alapozták, amely szimmetrikus és centráli-san elrendezett, mindkét irányban konvergál. A szimmetriából eredendően a kezdeti és a végső érté-kekre előrejelzések szükségesek. Ezeket a becslése-ket az ARIMA-modell végzi el. Az adatigények el-lenére a SEATS programmal becsült szezonális ösz-szetevők megfelelően stabilak.

A gyakorlati példa bevezetőjeként a szerző ki-emeli, hogy eddig az X-11 számítógépes eljárást al-kalmazták a szezonhatásoktól megtisztított időso-rok gazdasági elemzéseikhez, most ezzel hasonlítot-ták össze a TRAMO/SEATS programcsomaggal ka-pott eredményeket. Az utóbbi eljárással sokkal si-mább lett a szezonhatásoktól megtisztított idősor, mint amit a korábbi programmal számítottak. A si-mább görbe elsősorban a TRAMO/SEATS program hatásosabb szűrésének az eredménye.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

SZEMJONOV, I.:

A GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓ NEHÉZSÉGEI A FÁK ÁLLAMAIBAN

(Szlovensztyi ekonomicseszkoi intyegracii sztran SZNG.) – *Ekonomiszt.* 1995. 7. sz. 18–24 p.

A Szovjetunió szétesését követő első években két ellentétes irányú törekvés jelent meg a FÁK or-szágaiban: egyrészt a nemzeti szuverenitás gazda-

sági izolációval történő megerősítése, másrészt a megszakadt gazdasági kapcsolatok felújításának óhaja, mivel a szakadás egyes tagállamokban a gaz-dasági válság elmélyüléséhez, az életszínvonal súly-lyedéséhez és a társadalmi problémák kiéleződésé-hez vezetett. A termelés csökkenése pedig közvetle-nül vezetett az árucserre mértékének a csökkenésé-hez. A hivatalos adatok szerint a Közösség államai-nak bruttó termelési értéke 1992 és 1994 között 39 százalékkal csökkent, csak Oroszországban mintegy

A kiszűrt, nem visszatérő fiskális eltérésre példaként vizsgálja a szerző az általános forgalmi adó év eleji emelését, mivel a bejelentés néhány hétig úgrásszerűen megnöveli az elővásárlást, majd a következő időszakban (a megdrágult áruk körében) ennek megfelelő visszaesés mutatkozik a forgalomban. A modell más esetekben is képes leválasztani a gazdasági alanyok magatartásának hirtelen megváltozásából eredő hatásokat.

A lényeges eltérésnek lehetnek statisztikai okai is, például megváltoztatják a számítás bázisát, bizonyos adatok nem állnak rendelkezésre stb. A program automatikusan érzékeli az eltérések következő típusait, amelyek esetenként előre is kiválaszthatók:

- eltolódott a szint, például az idősor várható értéke megváltozott;
- egyes adatpontokban összegeződő eltérés mutatkozik;
- ideiglenes változások következtek be, az azonosított hatás bizonyos csillapítással fut ki;
- az innováció miatt mutatkozik lényeges eltérés (a programcsomag legutóbbi változata ezt a kiugró változást már nem különbözteti meg).

Az eltérések automatikus meghatározására a TRAMO a legkisebb négyzetek módszerét alkalmazza. A becslést vagy autóregressziós, vagy mozgó átlagos eljárással kombinálják. A módszer „Kalman-szűrőt” alkalmaz, vagyis a paraméterekre a megelőző időszakok adatai és a magyarázó változók alapján a modell rekurzív becslést készít. A maradékok alapján új paramétereket becsül a program.

A program az előbbi, készen átvett eljárással képes kiszűrni a determinisztikus hatásokat: az időszakok naptári napjainak eltérését, valamint a négyféle lényeges eltérést. A TRAMO programcsomag ehhez automatikusan hozzárendeli a regressziós változókat, ARIMA-eljárással meghatározza a szezonhatástól megtisztított első idősort. Ebben csak a véletlentől függő összetevők maradnak. A cikk gyakorlati példákon is szemlélteti, ahogy ezek a ténye-

zők a SEATS programra alapozva szétbonthatók. Pótlólagos feltevésekre is szükség van a véletlen tényezők modellezéséhez. Kézenfekvő az az indulófeltétel, hogy az előző szűrésekkel a trend- és szezonösszetevőket a lehető legkisebb változékonysággal határozzák meg. Feltehető továbbá a SEATS programnak átadott modelltől az ún. kanonikus szétbontás, vagyis az, hogy

- a nem rendszeres összetevők szóródása maximális;
- a trend- és a szezon hatásoké ugyanakkor minimális.

A matematikai analízis szerint az ilyen kanonikus szétbontás előnye, hogy leválaszthatóbbá teszi a véletlen hatásokat. A kanonikus szétbontással elérhető, hogy mind a trend-, mind a szezonális összetevők a lehető legstabilabbak, és konzisztensen megőrzik az adatok által tartalmazott információkat. A cikk igazolja, hogy kanonikus szétbontással a minimumra szorítható az összetevőket terhelő hiba.

A SEATS programot a Wiener-Kolmogorov szűrésre alapozták, amely szimmetrikus és centrálisan elrendezett, mindkét irányban konvergál. A szimmetriából eredendően a kezdeti és a végső értékre előrejelzések szükségesek. Ezeket a becsléseket az ARIMA-modell végzi el. Az adatigények ellenére a SEATS programmal becsült szezonális összetevők megfelelően stabilak.

A gyakorlati példa bevezetőjeként a szerző kiemeli, hogy eddig az X-11 számítógépes eljárást alkalmazták a szezonhatásoktól megtisztított idősorok gazdasági elemzéseikhez, most ezzel hasonlították össze a TRAMO/SEATS programcsomaggal kapott eredményeket. Az utóbbi eljárással sokkal simább lett a szezonhatásoktól megtisztított idősor, mint amit a korábbi programmal számítottak. A simább görbe elsősorban a TRAMO/SEATS program hatásosabb szűrésének az eredménye.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

SZEMJONOV, I.:

A GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓ NEHÉZSÉGEI A FÁK ÁLLAMAIBAN

(Szlovensztyi ekonomiceszkoi intyegracii sztran SZNG.) – *Ekonomiszt.* 1995. 7. sz. 18–24 p.

A Szovjetunió szétesését követő első években két ellentétes irányú törekvés jelent meg a FÁK országokban: egyrészt a nemzeti szuverenitás gazda-

sági izolációval történő megerősítése, másrészt a megszakadt gazdasági kapcsolatok felújításának óhaja, mivel a szakadás egyes tagállamokban a gazdasági válság elmélyüléséhez, az életszínvonal súlylyedéséhez és a társadalmi problémák kiéleződéséhez vezetett. A termelés csökkenése pedig közvetlenül vezetett az árucserre mértékének a csökkenéséhez. A hivatalos adatok szerint a Közösség államainak bruttó termelési értéke 1992 és 1994 között 39 százalékkal csökkent, csak Oroszországban mintegy

30 százalékkal. A kereskedelem kiegyensúlyozatlansága az államok nagy részének Oroszországgal szembeni nagyarányú eladósodásához vezetett, ami 1995 elejére elérte a 15,5 trillió rubelt.

A Szovjetunió felbomlásának negatív következményei az Oroszországgal való gazdasági kapcsolatok megváltoztatására kényszerítették a FÁK-tagállamok nacionalista beállítottságú politikusait. Egyértelművé vált, hogy a gazdasági válság elmélyülésének megfékezéséhez szükséges a hatékony, a tagállamok függetlenségével is számoló, tehát a központosított irányítás lehetőségét tagadó együttműködés kialakítása. Az 1993 szeptemberében a Gazdasági Közösség létrehozásáról aláírt egyezmény értelmében a belépő tagállamok kötelezik magukat gazdasági irányításuk és törvényhozásuk közelítésére, a kapcsolatok új, piacgazdasági alapokra helyezésére, valamint a közös érdekekre és a környezetvédelem problémáinak megoldására irányuló közös projektek létrehozására. Az egyezmény leglényegesebb következményei a szabadkereskedelmi övezetek, hitelrendszeri és biztosítási közösségek, valamint a multinacionális cégek létrehozásáról szóló kormányközi szerződések megkötései voltak.

A Szovjetunió gazdaságának legfőbb hiányossága a kevésbé hatékony felépítés és a termelés magas energiaigénye volt, ezt korrigálni azonban csak az összes tagállam egyidejű gazdasági modernizációjával lehet. A hiánycikkek cseréjét mind a világpiaci árak, mind a fogyasztók lehetőségeit figyelembe véve kell biztosítani. A fűtő-energetikai ágazat árainak és ezzel együtt a szállítmányozási díjaknak rohamos növekedése megnehezítheti a problémák megoldását, de az természetesen elképzelhetetlen, hogy Oroszország saját kárára a Közösség többi államának a donorává váljon, minthogy jelenleg világviszonylatban az orosz gazdaság egyetlen tartószlopa a nyersanyagexport. Az árpolitika költségvetési alapokon keresztüli irányítása jelenthet megoldást, de a világ gazdaságban ismertek egyéb módszerek is a probléma kezelésére. Jelenleg mind a FÁK országoknak energiahordozók vásárlásából fakadó eladósodása, mind a szállítmányozási tarifák folyamatos emelkedése akadályozza a gazdasági integrációt. Hivatalos adatok szerint 1995 elején ez az adósság mintegy 8,7 trillió rubel volt, amiből 7,6 trillió rubelt a földgáz, 650 milliárd rubelt a villamos energia, 345 milliárdot a kőolaj, 45 milliárdot a szén és 18 milliárdot a kőolajszármazékok ellenértéke tesz ki. 1994 augusztusára az oroszországi vasúti tarifák négyszeresültre nőttek, különösen a távolsági fuvarozások esetében, ami teljesen szokatlan gyakorlat. Így – veszteségessége miatt – a vállalatok jelentős része kénytelen megszüntetni kapcsolatait a közeli

szomszédos országokkal (1993 végére Nyugat-Szibéria szállításai a volt szovjet köztársaságokba 60, Kelet-Szibériáé 70 és a Távolsági-Keleté 90 százalékkal csökkentek).

Az integráció felsorolt nehézségei ellenére a tagállamok hajlandók a gazdasági közösség további fejlesztésére, melynek legjobb példája az Oroszország, Belorusszia és Kazahsztán által létrehozott Vámszövetség lehet. Az intézmény bevezetése a vámilletékek egységesítését, majd a vámhatárok három ország közötti megszüntetését jelentené. Az új gazdasági kapcsolatrendszer kidolgozásához elengedhetetlen a korábbi tagköztársasági viszonyok részletes elemzése, továbbá figyelembe kell venni az egyes tagállamok érdekeit, ugyanakkor a feladatok kölcsönösen előnyös elosztása a közös fejlődést kell hogy szolgálja. A gazdasági kapcsolatok spontán megszerveződése lehetetlen, és a célirányosan megtervezett folyamat első lépéseként közös gazdasági előrejelzést kell kidolgozni, amelynek alapján elkészíthetők az árutermelést és -cserét szabályozó államközi megállapodások.

A válság elhárítása szempontjából nagy jelentőségű a közös tudományos-műszaki politika kidolgozása, amelynek kiindulási alapja lehet a világszínvonal elérése a modern tudományok terén. A FÁK államainak legnagyobb része nem rendelkezik az ilyen irányú kutatások és fejlesztések folytatásához szükséges anyagi háttérrel, mitöbb, nagy a veszélye annak, hogy a kevésbé fejlett államok a Nyugaton törvény által tiltott, környezetszennyező üzemek telephelyeivé válnak.

Nehéz helyzet alakul ki a közös beruházások kialakításakor is, mindazonáltal néhány esetben elengedhetetlen az ebben érdekelt államok közös intézkedése, például a közlekedés, távközlés, valamint az egyes nyersanyag-előállító vállalatok berendezéseinek javítása terén. Az utóbbi időben ugrásszerűen megnőtt a munkahelyi balesetek száma, ami elsősorban a műszaki állomány elavultságával magyarázható (1993-ban csak Oroszországban 1118 válsághelyzetet jegyeztek fel, az iparban pedig évente 15–20 százalékkal nő a szerencsétlenségek száma). A szállítóeszközök rongálódása miatt elsődlegessé kell tenni ezeknek a karbantartását.

Az új gazdasági kapcsolatrendszer működéséhez fontosak a korábbi adósságok törlesztésére kidolgozandó tervek, e célt szolgálja többek között a Kifizetési Közösség, melynek tagjai megegyeztek arról, hogy közös belkereskedelmi valutaárfolyamot hoznak létre, és a gazdálkodó szervek számára biztosítják a fizetési valutánem szabad megválasztását.

(Ism.: *Németh Auila*)

DEMOGRÁFIA

BLANKE, K. – EHLING, M.:

AZ IDŐMÉRLEG-FELVÉTEL MÓDSZERTANA
ÉS VÉGREHAJTÁSA

(Methode und Durchführung der Zeitbudgeterhebung 1991/92.) – *Wirtschaft und Statistik* 1994. 9. sz. 717–723. p.

A német Szövetségi Statisztikai Hivatal a tartományok statisztikai hivatalaival együttműködve 1991–1992-ben hajtotta végre az első, az egész ország területére kiterjedő időmérleg-felvételt. A munka során a következő kérdésekre keresték a választ:

- a különböző háztartástípusok időfelhasználási struktúrája és összehasonlításuk;
- a háztartásokban folyó termelés gazdasági mérése a termelőmunka időfelhasználásának megállapításával.

A nő- és családpolitika területéről ehhez még további vizsgálati szempontok társultak:

- a család és a hivatás összeegyeztethetősége, mennyi átlagos napi munkaidőt jelent e két terület;
- mennyi időt igényel a családtagok otthoni ápolása;
- milyen munkamegosztási sémák alakultak ki a háztartásokban, ki mit csinál;
- mennyi időt fordítanak a gyermekekre;
- hogyan különbözik a fiatal és az idős emberek napi időbeosztása;
- különböző élet- és családi ciklusokban milyen túlterhelési, illetve időfelesleg-szakaszok alakulnak ki.

A felvétel során nemcsak az adatok egyszeri megszerzése volt a cél, hanem az is, hogy felmérjék a szükséges adatok megismerésének lehetőségeit, megvizsgálják a rendszeres kikérdezés formáit, kifejlesszék a megfelelő feldolgozási technikát.

A vizsgálat módszerének a kidolgozásánál felhasználták a nemzetközi ajánlásokat és az előkészítő munka során végzett próbafelvétel tapasztalatait. A felvétel során 7200 háztartást kerestek fel, melyeket kvóták alapján választottak ki. A véletlen kiválasztással szemben a kvóta szerinti kiválasztást azért részesítették előnyben, mert így tudták biztosítani a nagy létszámú háztartások ténylegesnél magasabb arányát.

A megfigyelés három szakaszból állt: szóbeli bevezető és befejező interjúból és egy önkitöltős naplóból.

A bevezető interjú célja a háztartás és a hozzá tartozó személyek adatainak a felmérése volt. Az alapvető demográfiai ismérveken kívül a jövedelemre, a háztartásoknak tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságára és a lakáskörülményekre kérdez-

tek rá. Ez alkalommal tanították meg a háztartás tagjait a naplóvezetésre is.

Az önkitöltős naplót a háztartás minden, legalább 12 éves tagjának vezetnie kellett. A korhatár megválasztásának több oka volt. Egyrészt abból indultak ki, hogy sok háztartásban az ilyen korú személyek már hozzájárulnak a háztartásban folyó munkához, másrészt a teljes népesség időbeosztásának vizsgálatánál lényeges a fiatalok aktivitási mintáinak ismerete is. A próbafelvétel során kiderült, hogy sem a fiataloknak, sem az időseknek nem okoz problémát a napló kitöltése, ezért felső korhatárt nem állapítottak meg, bár a próbafelvétel tanúsága szerint a 75 éven felülieknél volt a legmagasabb a meghíúsulási kvóta.

A naplóban minden résztvevőnek saját szavaival, lehetőleg pontosan kellett az adott napjait leírnia. A kérdőív beosztása 5 perces volt, ennek megfelelően kellett a tevékenységek kezdetét és végét bejelölni. A fő tevékenység mellett, attól elválasztva, a vele egyidőben végzett másodtevékenységről is be kellett számolni.

A tevékenységeken túl azt is fel kellett jegyezni, hogy kinek (saját háztartásnak, más háztartásnak, társadalmi munkában), hol (otthon vagy nem otthon) és kivel végezték. Végezetül voltak olyan kérdések, hogy milyennek tartja az ismertett napját, szokásosnak vagy rendkívülinek, vannak-e olyan területek, amelyekre szívesen fordítana több időt, és hogy saját magát időbeosztás szempontjából milyen típusúnak tartja.

A bevezető interjú során a háztartás tagjainak egészségi állapotáról (gondozási, segítségnyújtási igényeiről), a más háztartásnak nyújtott segítségről, a társadalmi munkában ellátott tevékenységekről, valamint a lakókörnyezet szolgáltatásokkal való ellátottságáról (bevásárlási lehetőségek, házi orvosi ellátás, gyermekmegőrzési lehetőségek, idősek napközi otthon stb.) kérdeztek. A próbafelvétel azt mutatta, hogy ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása nehezebb volt, mint ahogyan ezt várták. Az is kiderült, hogy a szubjektív megítélésnek itt nagyobb szerepe van, például csak a többi háztartásnak nyújtott segítségről számoltak be, az igénybe vett segítségről általában megelégedtek.

A naplóvezetésnél az lett volna a célszerű, ha minden személy egyhetes időtartamról számolt volna be. A próbafelvételek során azonban kitűnt, hogy még az ott alkalmazott négynapos beszámolási időszakot is soknak tartották a megkérdezettek. Ezért a tényleges felvételnél előre megadott két egymást követő napról kellett a kérdőíveket kitölteni, egy

háztartáson belül minden háztartástagnak ugyanarról a két napról. A megfelelő napokat úgy jelölték ki, hogy a hét valamennyi napja azonos súllyal szerepeljen.

A magánháztartások aktivitása nemcsak a hét különböző napjain tér el egymástól, hanem évszakonként is nagyon különböző. Hogy az egész évről információt nyerjenek, a mintát négy részre bontották és 1991 októberében, majd 1992 januárjában, árpilisában és júliusában a sokaságnak csak egy-egy negyedénél végezték az adatfelmerést.

Az adatok feldolgozásánál a naplóba saját kifejezésekkel beírt tevékenységeket 200 címszavas lista segítségével sorolták be tevékenységi csoportokba. A megkérdezettek ezt a listát nem ismerték. Ezzel azt akarták a felvétel szervezői elérni, hogy ne konstruált programokat, hanem a tényleges időfelhasználásukat adják meg. A nemzetközi tapasztalatok is azt mutatták, hogy a nyitott (előre meg nem adott) válaszlehetőségek jobb eredményre vezettek.

A tevékenységek besorolására hierarchikus felépítésű rendszert dolgoztak ki, amelyben a következő 10 területen belül tevékenységi fő- és alcsoportokat alakítottak ki:

0. háztartási tevékenység;
1. kézműipari tevékenység;
2. keresőfoglalkozás és munkakeresés;
3. társadalmi munka;
4. képzés és továbbtanulás;
5. személyes szükségletek, fiziológiai regeneráció;
6. kapcsolatok, beszélgetés, társasélet;
7. médiumok használata, szabadidős tevékenységek;
8. személyek gondozása és felügyelet;
9. meg nem osztható vagy be nem sorolható idő.

Az azonos tevékenységi profilokat (például utazás) a különböző területeken belül azonos végszámmal látták el, így azok a feldolgozás során összegezhetővé váltak.

A tevékenységi lista segítségével nem csak a fő, hanem a melléktevékenységeket is feldolgozták (hogy melyik tevékenységet tekintik fő vagy melléktevékenységnek, abban a megkérdezett személy kitöltése volt a döntő, még akkor is, ha egy kívülről szerinti fordítottja tűnik helyesnek).

A naplók feldolgozása, a politika és a tudomány számára igen hasznos adatokat nyújt. Az időfelhasználási struktúrákon túl például a „kivel” kérdés alapján a mindennapok társadalmi kapcsolatrendszerére is rá lehet világítani. A gyermekekre fordított időről (az eddigi felmérésekben valamivel több mint két óra naponta) is kiderült, hogy a fő tevékenységek alapján készített értékelések alábecsülik azt.

(Ism.: *Melega Tiborné*)

LARIVIERE, J. - P.:

TÁRSADALMI-GAZDASÁGI ELKÜLÖNÜLTÉG ÉS DEMOGRÁFIAI HASONLÓSÁG

(Corée du Nord: particularisme socio-économique, parallélisme démographique avec le Sud.) – *Espace, Populations, Sociétés*. 1995. 2. sz. 203–207. p.

Az a politikai elszigetelődés, mely a maoista önkényuralom országait évtizedeken keresztül jellemezte, Észak-Korea esetében 1989-ben megszűnt, és ezzel egyidőben bizonyos demográfiai adatok hozzáférhetővé váltak. Népszámlálás az említett időszakban nem volt, a rendőrségi nyilvántartások adatai azonban lehetővé tették a demográfiai folyamatok rekonstrukcióját 1960-ig visszamenően, illetve előrevetítésüket 2010-ig. A módszert két amerikai demográfus, *Banister* és *Eberstadt* dolgozta ki néhány évvel korábban, Kína vizsgálatakor.

Észak-Korea demográfiai szempontból ugyanazt az utat járja, melyet Kína, Japán, illetve általában a kelet-ázsiai országok korábban megtettek, jelentősek azonban az eltérések és a lemaradás Dél-Koreával összehasonlítva.

A demográfiai átmenet időszakát, mely jóval a második világháborút megelőzően elkezdődött, és amelyet a japán gyarmatosítást követő modernizáció a félsziget egészén kifejlődni segített, a halandóság látványos csökkenése, a születéskor várható élettartam gyorsuló növekedése jellemezte. 1950 körül a kevésbé fejlett országok közül a két Koreában volt a legmagasabb (47 év) a várható élettartam, és a háborús időszakot kivéve, különösen 1960 és 1980 között, zuhanásszerűen csökkent a halandóság. A csökkenés jelenleg is folytatódik, noha lelassult a várható élettartam, pedig – ha hihetünk a publikált adatoknak – jelenleg 70 év körüli mindkét országban. Nehéz azonban mindezt elhinni az Észak-Koreában tapasztalható nyomorúságos gazdasági körülmények ismeretében.

A termékenységi mutatók gyors változása jellemzi az utóbbi évtizedeket. 1970-ben Északon még 7 gyermek jutott egy nőre, ami nem ritka a harmadik világban az egészségügyi helyzet javulásának időszakában, Délen azonban már az 1950-es évek elején elkezdődött a mutató csökkenése. Északon a változás gyorsan és erőteljesen zajlott, a termékenységi mutató 1970-től napjainkig 2/3-ával csökkent. A mai 2,4 gyermek/nő arány alig több a generációváltáshoz szükségesnél, noha még mindig magasabb a szomszédos országokénál. Kevésbé ismert az Észak-Koreában bevezetett és a Kínához nagyon hasonló születéskorlátozó politika, mely előnyben részesíti a későbbi házasságkötést (27 éves kort a nők esetében) és a páronként két gyermeket.

háztartáson belül minden háztartástagnak ugyanarról a két napról. A megfelelő napokat úgy jelölték ki, hogy a hét valamennyi napja azonos súllyal szerepeljen.

A magánháztartások aktivitása nemcsak a hét különböző napjain tér el egymástól, hanem évszanként is nagyon különböző. Hogy az egész évről információt nyerjenek, a mintát négy részre bontották és 1991 októberében, majd 1992 januárjában, árpilisában és júliusában a sokaságnak csak egy-egy negyedénél végezték az adatfelmerést.

Az adatok feldolgozásánál a naplóba saját kifejezésekkel beírt tevékenységeket 200 címszavas lista segítségével sorolták be tevékenységi csoportokba. A megkérdezettek ezt a listát nem ismerték. Ezzel azt akarták a felvétel szervezői elérni, hogy ne konstruált programokat, hanem a tényleges időfelhasználásukat adják meg. A nemzetközi tapasztalatok is azt mutatták, hogy a nyitott (előre meg nem adott) válaszlehetőségek jobb eredményre vezettek.

A tevékenységek besorolására hierarchikus felépítésű rendszert dolgoztak ki, amelyben a következő 10 területen belül tevékenységi fő- és alcsoportokat alakítottak ki:

0. háztartási tevékenység;
1. kézműipari tevékenység;
2. keresőfoglalkozás és munkakeresés;
3. társadalmi munka;
4. képzés és továbbtanulás;
5. személyes szükségletek, fiziológiai regeneráció;
6. kapcsolatok, beszélgetés, társasélet;
7. médiumok használata, szabadidős tevékenységek;
8. személyek gondozása és felügyelet;
9. meg nem osztható vagy be nem sorolható idő.

Az azonos tevékenységi profilokat (például utazás) a különböző területeken belül azonos végszámmal látták el, így azok a feldolgozás során összegezhetővé váltak.

A tevékenységi lista segítségével nem csak a fő, hanem a melléktevékenységeket is feldolgozták (hogy melyik tevékenységet tekintik fő vagy melléktevékenységnek, abban a megkérdezett személy kitöltése volt a döntő, még akkor is, ha egy kívülről szerinti fordítottja tűnik helyesnek).

A naplók feldolgozása, a politika és a tudomány számára igen hasznos adatokat nyújt. Az időfelhasználási struktúrákon túl például a „kivel” kérdés alapján a mindennapok társadalmi kapcsolatrendszerére is rá lehet világítani. A gyermekekre fordított időről (az eddigi felmérésekben valamivel több mint két óra naponta) is kiderült, hogy a fő tevékenységek alapján készített értékelések alábecsülik azt.

(Ism.: *Melega Tiborné*)

LARIVIERE, J. - P.:

TÁRSADALMI-GAZDASÁGI ELKÜLÖNÜLTÉG ÉS DEMOGRÁFIAI HASONLÓSÁG

(Corée du Nord: particularisme socio-économique, parallélisme démographique avec le Sud.) – *Espace, Populations, Sociétés*. 1995. 2. sz. 203–207. p.

Az a politikai elszigetelődés, mely a maoista önkényuralom országait évtizedeken keresztül jellemezte, Észak-Korea esetében 1989-ben megszűnt, és ezzel egyidőben bizonyos demográfiai adatok hozzáférhetővé váltak. Népszámlálás az említett időszakban nem volt, a rendőrségi nyilvántartások adatai azonban lehetővé tették a demográfiai folyamatok rekonstrukcióját 1960-ig visszamenően, illetve előrevetítésüket 2010-ig. A módszert két amerikai demográfus, *Banister* és *Eberstadt* dolgozta ki néhány évvel korábban, Kína vizsgálatakor.

Észak-Korea demográfiai szempontból ugyanazt az utat járja, melyet Kína, Japán, illetve általában a kelet-ázsiai országok korábban megtettek, jelentősek azonban az eltérések és a lemaradás Dél-Koreával összehasonlítva.

A demográfiai átmenet időszakát, mely jóval a második világháborút megelőzően elkezdődött, és amelyet a japán gyarmatosítást követő modernizáció a félsziget egészén kifejlődni segített, a halandóság látványos csökkenése, a születéskor várható élettartam gyorsuló növekedése jellemezte. 1950 körül a kevésbé fejlett országok közül a két Koreában volt a legmagasabb (47 év) a várható élettartam, és a háborús időszakot kivéve, különösen 1960 és 1980 között, zuhanásszerűen csökkent a halandóság. A csökkenés jelenleg is folytatódik, noha lelassult a várható élettartam, pedig – ha hihetünk a publikált adatoknak – jelenleg 70 év körüli mindkét országban. Nehéz azonban mindezt elhinni az Észak-Koreában tapasztalható nyomorúságos gazdasági körülmények ismeretében.

A termékenységi mutatók gyors változása jellemzi az utóbbi évtizedeket. 1970-ben Északon még 7 gyermek jutott egy nőre, ami nem ritka a harmadik világban az egészségügyi helyzet javulásának időszakában, Délen azonban már az 1950-es évek elején elkezdődött a mutató csökkenése. Északon a változás gyorsan és erőteljesen zajlott, a termékenységi mutató 1970-től napjainkig 2/3-ával csökkent. A mai 2,4 gyermek/nő arány alig több a generációváltáshoz szükségesnél, noha még mindig magasabb a szomszédos országokénál. Kevésbé ismert az Észak-Koreában bevezetett és a Kínához nagyon hasonló születéskorlátozó politika, mely előnyben részesíti a későbbi házasságkötést (27 éves kort a nők esetében) és a páronként két gyermeket.

A folyamatos demográfiai növekedést (az 1960-as években 3, 1970 felé 4 százalék évente) tehát egyfelől a tartósan magas termékenység, másrészt a következményeként kialakult korstruktúra okozta. 1970-ben az átlagéletkor alig érte el a 17 évet, és noha csökken a fiatalok száma (azoké, akik 1970 óta születtek), a népesség „öregedése” éppen csak elkezdődött, és csak 2015-re várható, hogy az ország egésze tekintetében a 65 éves és idősebbek aránya eléri a 7 százalékot.

A jelenlegi korstruktúra fennmaradását segíti a nagyon alacsony halandóság (6 százalékos a nyers halálozási ráta). Mindezek eredményeképp Észak-Korea éves növekedési üteme 1975 óta 2 százalék körüli. A két Korea fejlődése közötti eltérés következtében a népességük létszámaránya mára alaposan megváltozott: 1950-ben Észak-Korea lakossága a Délinek 48 százaléka volt csupán, mostanára 52 százaléka (23, illetve 44,5 millió). A demográfiai átmenet Északon gyorsan és hatásosan zajlik (ne feledkezzünk meg azonban arról az időbeli eltolódásról, ami a halandóság csökkenése és a születések között van), aminek következménye lehet, hogy a két ország, valamint Kelet-Ázsia egészének demográfiai helyzete gyorsan hasonlónak válhat.

Észak-Koreával kapcsolatban gazdasági sikerekről alig beszélhetünk, a vitathatatlan modernizáció, a gyorsan bekövetkezett demográfiai átmenet magyarázatát keresve nyilvánvaló, hogy a társadalmi-kulturális összetevők hatásait kell számba vennünk. Az iskolázottság gyors növekedése (elsősorban természetesen a városokban és az aktív népesség körében), valamint a nők helyzetében bekövetkező változás (egyenjóságuk ürügye alatt a termelésbe való bevonásuk) az a két fő ok, amire gondolnunk kell.

A második világháború végén, a félsziget egészét tekintve, a városias területek aránya még alig haladja meg a 10 százalékot; 1970-ben Észak-Koreában arányuk 54 százalék, míg Délen 41 százalék. 1970 óta a helyzet megváltozott, az urbanizációs folyamat Dél-Koreában felgyorsult (jelenleg a népesség háromnegyede városi lakos), Északon lelassult (60 százalék körülire becsülik a városi népesség arányát), ami talán a lecsökkent belső mobilitás, a gazdasági nehézségek következménye. A városiasodás tempóját jellemzi, hogy 1953 és 1987 között a városi népesség aránya Északon megnyolcsorozódott (ami 12 százalékpontos városi népesség-növekedést jelentett). A fejlődés sajátossága az aktív népesség arányának egyedülállóan gyors növekedése, melyet azonban nagyrészt a militarizáció magyaráz (minden ötödik 16 éven felüli férfi katona). Folyamatos az aktív népesség áramlása a (kollektív)

mezőgazdaságból a többi szektor (főleg az ipar) irányába, s ennek eredményeképp jelenleg csupán a civil lakosság negyede él mezőgazdasági tevékenységből (Délen 15 százalék).

Összefoglalójában a szerző úgy vélekedik, hogy az Észak-Koreában bekövetkezett gyors demográfiai átalakulást, illetve a két ország közötti párhuzamosságokat az Északon bekövetkezett alapvető társadalmi változásokkal lehet magyarázni, bár Észak- és Dél-Korea között igen nagyok a politikai és gazdasági különbségek. A tárgyilagosság kedvéért mégis megemlíti *D. Noinnak* a termékenységi magatartás mint kulturális forma természetéről tett megállapítását, mely szerint a világ nagy kulturális egységeinek országai nagyon hasonló fejlődést járnak be, jelentős politikai és társadalmi eltérések esetén is.

(Ism.: *Gábor Mária*)

NEBENFÜHR, E.:

A MÁSODIK GYERMEK SZÜLETÉSÉT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK AUSZTRIÁBAN

(Determinanten für die Geburt eines Zweiten Kindes.) – *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft.* – 1995. 2. sz. 207–214. p.

A gyermekkel kapcsolatos döntés napjainkban többé már elsődlegesen nem gazdasági alapokra, hanem inkább érzelmi tényezőkre vezethető vissza. A megfelelő korú népesség körében általában érzékelhető a vágyakozás a gyermek után. Az első szülést követően azonban ez az érzelmi beállítottság számos esetben módosul. Sokan megelégednek egy gyermekkel, és kevésbé érzik a késztetést második gyermek nemzésére, függetlenül attól, hogy a közvélemény a 2 gyermekes családot tartja általában ideálisnak.

A jelenleg termékeny életkorban levő nemzedék magatartását befolyásolhatja a társadalmi struktúra megváltozása, a modernizáció, a közvélemény értékrendjének az átalakulása, a jövőtől való félelem, a demográfiai magatartásról alkotott nézetek módosulása. E „makro” szintű tényezők mellett természetesen sajátos családi és egyéni szempontok is hatást gyakorolhatnak a gyermekvállalási hajlandóságra.

Az Ausztriában 1992–1993-ban végrehajtott felmérés keretében 1494 fő 20–54 éves férfival és nővel készítették interjút az említett tényezők hatását kutatva. Az olyan 25–39 éves anyák esetében, akiknek a felmérés előtt már volt egy gyermekük, külön vizsgálták, hogy az azóta eltelt időszakban született-e második gyermek? A vizsgálat alkalmá-

A folyamatos demográfiai növekedést (az 1960-as években 3, 1970 felé 4 százalék évente) tehát egyfelől a tartósan magas termékenység, másrészt a következményeként kialakult korstruktúra okozta. 1970-ben az átlagéletkor alig érte el a 17 évet, és noha csökken a fiatalok száma (azoké, akik 1970 óta születtek), a népesség „öregedése” éppen csak elkezdődött, és csak 2015-re várható, hogy az ország egésze tekintetében a 65 éves és idősebbek aránya eléri a 7 százalékot.

A jelenlegi korstruktúra fennmaradását segíti a nagyon alacsony halandóság (6 százalékos a nyers halálozási ráta). Mindezek eredményeképp Észak-Korea éves növekedési üteme 1975 óta 2 százalék körüli. A két Korea fejlődése közötti eltérés következtében a népességük létszámaránya mára alaposan megváltozott: 1950-ben Észak-Korea lakossága a Délinek 48 százaléka volt csupán, mostanára 52 százaléka (23, illetve 44,5 millió). A demográfiai átmenet Északon gyorsan és hatásosan zajlik (ne feledkezzünk meg azonban arról az időbeli eltolódásról, ami a halandóság csökkenése és a születések között van), aminek következménye lehet, hogy a két ország, valamint Kelet-Ázsia egészének demográfiai helyzete gyorsan hasonlónak válhat.

Észak-Koreával kapcsolatban gazdasági sikerekről alig beszélhetünk, a vitathatatlan modernizáció, a gyorsan bekövetkezett demográfiai átmenet magyarázatát keresve nyilvánvaló, hogy a társadalmi-kulturális összetevők hatásait kell számba vennünk. Az iskolázottság gyors növekedése (elsősorban természetesen a városokban és az aktív népesség körében), valamint a nők helyzetében bekövetkező változás (egyenjóságuk ürügye alatt a termelésbe való bevonásuk) az a két fő ok, amire gondolnunk kell.

A második világháború végén, a félsziget egészét tekintve, a városias területek aránya még alig haladja meg a 10 százalékot; 1970-ben Észak-Koreában arányuk 54 százalék, míg Délen 41 százalék. 1970 óta a helyzet megváltozott, az urbanizációs folyamat Dél-Koreában felgyorsult (jelenleg a népesség háromnegyede városi lakos), Északon lelassult (60 százalék körülire becsülik a városi népesség arányát), ami talán a lecsökkent belső mobilitás, a gazdasági nehézségek következménye. A városiasodás tempóját jellemzi, hogy 1953 és 1987 között a városi népesség aránya Északon megnyolcsorozódott (ami 12 százalékpontos városi népesség-növekedést jelentett). A fejlődés sajátossága az aktív népesség arányának egyedülállóan gyors növekedése, melyet azonban nagyrészt a militarizáció magyaráz (minden ötödik 16 éven felüli férfi katona). Folyamatos az aktív népesség áramlása a (kollektív)

mezőgazdaságból a többi szektor (főleg az ipar) irányába, s ennek eredményeképp jelenleg csupán a civil lakosság negyede él mezőgazdasági tevékenységből (Délen 15 százalék).

Összefoglalójában a szerző úgy vélekedik, hogy az Észak-Koreában bekövetkezett gyors demográfiai átalakulást, illetve a két ország közötti párhuzamosságokat az Északon bekövetkezett alapvető társadalmi változásokkal lehet magyarázni, bár Észak- és Dél-Korea között igen nagyok a politikai és gazdasági különbségek. A tárgyilagosság kedvéért mégis megemlíti *D. Noinnak* a termékenységi magatartás mint kulturális forma természetéről tett megállapítását, mely szerint a világ nagy kulturális egységeinek országai nagyon hasonló fejlődést járnak be, jelentős politikai és társadalmi eltérések esetén is.

(Ism.: *Gábor Mária*)

NEBENFÜHR, E.:

A MÁSODIK GYERMEK SZÜLETÉSÉT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK AUSZTRIÁBAN

(Determinanten für die Geburt eines Zweiten Kindes.) – *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft.* – 1995. 2. sz. 207–214. p.

A gyermekkel kapcsolatos döntés napjainkban többé már elsődlegesen nem gazdasági alapokra, hanem inkább érzelmi tényezőkre vezethető vissza. A megfelelő korú népesség körében általában érzékelhető a vágyakozás a gyermek után. Az első szülést követően azonban ez az érzelmi beállítottság számos esetben módosul. Sokan megelégednek egy gyermekkel, és kevésbé érzik a késztetést második gyermek nemzésére, függetlenül attól, hogy a közvélemény a 2 gyermekes családot tartja általában ideálisnak.

A jelenleg termékeny életkorban levő nemzedék magatartását befolyásolhatja a társadalmi struktúra megváltozása, a modernizáció, a közvélemény értékrendjének az átalakulása, a jövőtől való félelem, a demográfiai magatartásról alkotott nézetek módosulása. E „makro” szintű tényezők mellett természetesen sajátos családi és egyéni szempontok is hatást gyakorolhatnak a gyermekvállalási hajlandóságra.

Az Ausztriában 1992–1993-ban végrehajtott felmérés keretében 1494 fő 20–54 éves férfival és nővel készítették interjút az említett tényezők hatását kutatva. Az olyan 25–39 éves anyák esetében, akiknek a felmérés előtt már volt egy gyermekük, külön vizsgálták, hogy az azóta eltelt időszakban született-e második gyermek? A vizsgálat alkalmá-

val többféle háttéradat (életkor, családi állapot, keresőtevékenység, iskolázottság, a háztartás egy főre jutó jövedelme, vallásosság, párt-preferencia, a lakóhely szerinti település nagysága) megismerésére és feldolgozására is lehetőséget teremtettek.

Az eredmények igazolták azt az előzetes feltételezést, hogy a keresőtevékenységet folytató nők kevésbé vállalkoztak második gyermek szülésére, mint a háztartásbeliek. Az életkor ugyancsak jelentős szerepet játszott: a 35–39 éves nők rendszerint megelégedtek már az egyedüli gyermekkel, míg a fiatalabbak többsége második gyermeket is szült. Az egy főre jutó jövedelem nagysága és a második gyermek nemzésére irányuló hajlandóság között fordított összefüggést lehetett észlelni: a legmagasabb jövedelműek tartották ki leginkább az „egyke” mellett.

Az említetteken kívül még további változókat is bevontak az elemzésbe, de azok hatása kevésbé bizonyult szignifikánsnak. Figyelmet érdemel azonban, hogy a vallás fontosságát hangsúlyozó nőknek valamivel több mint fele második gyermeket is szült, a vallásilag közömböseknél viszont e mutató értéke csak egyharmadot tett ki. Ennek fényében némileg ellentmondásos és meglepő következtetésre vezetett a politikai orientáció szerinti vizsgálat. A baloldali pártokhoz, politikai csoportokhoz (szociáldemokraták, „zöldek”) kötődők ugyanis inkább mutatkoztak hajlandónak a második szülésre, mint a konzervatívabb felfogásúak. E hajlandóságot a lakóhely szerin-

ti település nagysága szintén befolyásolta. A bécsi nők nagy többsége elutasította a második gyermek felnevelésével járó gondokat. A kisebb városokban az arány már jóval kedvezőbb volt, az 5000-nél kevesebb lakosú településeken pedig a többség vállalta a második szülést.

Nyilvánvaló, hogy a személyes körülményeket közvetlenül meghatározó jellemzők – mint például a családi állapot – erősen közrejátszottak a a gyermekvállalási szándékban. A házasságban élők könnyebben elszánhatták magukat a második gyermek nemzésére, mint az elváltak, özvegyek vagy hajadonok. A családi állapotot, az életkort és néhány más változót összekapcsolva, nagy vonalakban kialakíthatók azok a modellek, amelyek a második gyermekkel kapcsolatos döntés értékrendjét meghatározzák.

Az elemzés módját nyújtott végeredményben a döntő faktorok kiemelésére, amelyeket más – kevésbé jellemző – tényezők érdemlegesen nem módosíthatnak. Ezenkívül érdekes és részben eddig kevésbé ismert összefüggésekre is sikerült rámutatni. Ilyen összefüggés fedezhető fel például a kor és a családi állapot között. A férjes nők ugyanis a termékeny életszakasz vége felé már kevésbé hajlandók második gyermekre gondolni, a házasságon kívül élők viszont inkább hajlamosak a második szülést időbelileg későbbre halasztani.

(Ism.: Fóti János)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

Allgemeines Statistisches Archiv

A NÉMET STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 4. SZÁM

Brachinger, H.W. – Steinhäuser, U.: Számítási előnyök? Megjegyzés a Steiner-azonossághoz.

Krumbholz, W. – Zöller, A.: Shewart-típusú p-ábrák mérésekhez.

Löwenbein, O. – Michéls, P.: Többváltozós statisztikák, háztartási vásárlási minták felismerése.

Schaich, E.: A szegénység mérésének érzékenységelemzése.

Strecker, H.: Hozzájárulás a felvételi hibákhoz. (Nettó és bruttó hiba és néhány példa a speciális hibaforrásokra.)

ANNALES D'ÉCONOMIE ET DE STATISTIQUE

A FRANCIA STATISZTIKAI ÉS
GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 40. SZÁM

Frachot, A. – Lesne, J. P.: Faktormodellek a kamatlábak határidő struktúrájában: elmélet és ökonometriai alkalmazások.

Clement, E. – Gourieroux, C. – Monfort, A.: Lineáris faktormodellek és a kamatlábak határidő struktúrája.

Granger, C. W. J. – Ding, Z.: Az abszolút megtérülés néhány tulajdonsága: egy alternatív kockázati mérték.

Bossaerts, P. – Hillion, P.: Változatos portfóliók átlagszórás hatékonyságának tesztelése nagyon nagy keresztmetszetekben.

Henry, J. – Weidmann, J.: Az aszimmetria felülvizsgálata az Európai Pénzügyi Rendszerben.

val többféle háttéradat (életkor, családi állapot, keresőtevékenység, iskolázottság, a háztartás egy főre jutó jövedelme, vallásosság, párt-preferencia, a lakóhely szerinti település nagysága) megismerésére és feldolgozására is lehetőséget teremtettek.

Az eredmények igazolták azt az előzetes feltételezést, hogy a keresőtevékenységet folytató nők kevésbé vállalkoztak második gyermek szülésére, mint a háztartásbeliek. Az életkor ugyancsak jelentős szerepet játszott: a 35–39 éves nők rendszerint megelégedtek már az egyedüli gyermekkel, míg a fiatalabbak többsége második gyermeket is szült. Az egy főre jutó jövedelem nagysága és a második gyermek nemzésére irányuló hajlandóság között fordított összefüggést lehetett észlelni: a legmagasabb jövedelműek tartották ki leginkább az „egyke” mellett.

Az említetteken kívül még további változókat is bevontak az elemzésbe, de azok hatása kevésbé bizonyult szignifikánsnak. Figyelmet érdemel azonban, hogy a vallás fontosságát hangsúlyozó nőknek valamivel több mint fele második gyermeket is szült, a vallásilag közömböseknél viszont e mutató értéke csak egyharmadot tett ki. Ennek fényében némileg ellentmondásos és meglepő következtetésre vezetett a politikai orientáció szerinti vizsgálat. A baloldali pártokhoz, politikai csoportokhoz (szociáldemokraták, „zöldek”) kötődők ugyanis inkább mutatkoztak hajlandónak a második szülésre, mint a konzervatívabb felfogásúak. E hajlandóságot a lakóhely szerin-

ti település nagysága szintén befolyásolta. A bécsi nők nagy többsége elutasította a második gyermek felnevelésével járó gondokat. A kisebb városokban az arány már jóval kedvezőbb volt, az 5000-nél kevesebb lakosú településeken pedig a többség vállalta a második szülést.

Nyilvánvaló, hogy a személyes körülményeket közvetlenül meghatározó jellemzők – mint például a családi állapot – erősen közrejátszottak a a gyermekvállalási szándékban. A házasságban élők könnyebben elszánhatták magukat a második gyermek nemzésére, mint az elváltak, özvegyek vagy hajadonok. A családi állapotot, az életkort és néhány más változót összekapcsolva, nagy vonalakban kialakíthatók azok a modellek, amelyek a második gyermekkel kapcsolatos döntés értékrendjét meghatározzák.

Az elemzés módot nyújtott végeredményben a döntő faktorok kiemelésére, amelyeket más – kevésbé jellemző – tényezők érdemlegesen nem módosíthatnak. Ezenkívül érdekes és részben eddig kevésbé ismert összefüggésekre is sikerült rámutatni. Ilyen összefüggés fedezhető fel például a kor és a családi állapot között. A férjes nők ugyanis a termékeny életszakasz vége felé már kevésbé hajlandók második gyermekre gondolni, a házasságon kívül élők viszont inkább hajlamosak a második szülést időbelileg későbbre halasztani.

(Ism.: Fóti János)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

Allgemeines Statistisches Archiv

A NÉMET STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 4. SZÁM

Brachinger, H.W. – Steinhäuser, U.: Számítási előnyök? Megjegyzés a Steiner-azonossághoz.

Krumbholz, W. – Zöller, A.: Shewart-típusú p-ábrák mérésekhez.

Löwenbein, O. – Michéls, P.: Többváltozós statisztikák, háztartási vásárlási minták felismerése.

Schaich, E.: A szegénység mérésének érzékenységelemzése.

Strecker, H.: Hozzájárulás a felvételi hibákhoz. (Nettó és bruttó hiba és néhány példa a speciális hibaforrásokra.)

ANNALES

D'ÉCONOMIE ET DE STATISTIQUE

ADRES

A FRANCIA STATISZTIKAI ÉS
GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 40. SZÁM

Frachot, A. – Lesne, J. P.: Faktormodellek a kamatlábak határidő struktúrájában: elmélet és ökonometriai alkalmazások.

Clement, E. – Gourieroux, C. – Monfort, A.: Lineáris faktormodellek és a kamatlábak határidő struktúrája.

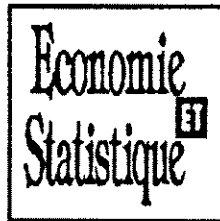
Granger, C. W. J. – Ding, Z.: Az abszolút megtérülés néhány tulajdonsága: egy alternatív kockázati mérték.

Bossaerts, P. – Hillion, P.: Változatos portfóliók átlagszórás hatékonyságának tesztelése nagyon nagy keresztmetszetekben.

Henry, J. – Weidmann, J.: Az aszimmetria felülvizsgálata az Európai Pénzügyi Rendszerben.

Bensaid, B. – De Palma, A.: Monetáris politika és bankverseny.

Bruneau, C. – Nicolai, J. P.: Állandó veszteség a ko-integrált sorozatok között: alkalmazás a pénzügypolitikai összehasonlításra a G5 országokban.

A FRANCIA STATISZTIKAI ÉS
GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 8-9. SZÁM

Lacroix, T.: Az állami lakásvásárlási program hanyatlása.

Cases, L.: Bérleti megtérülések.

Pitrou, L.: Bérletek és díjak növekedése, 1984–1992.

Clanché, F.: A lakáskomfort is definiálja a társadalmi környezetet.

Haehnel, I.: A fűtéscomfort és az energiaszámla.

Bertrand, N. – Lévy, B. – Meunier, S.: Tulajdonos lakók kiadása karbantartásra és javításra.

Legrand, M.M. – Merlen, R.: Lakásépítés Észak-Pas-de-Calais-ban.

Pavageau, C.: A laksákrízis állandósul a Téunionban a jelentős építés ellenére.

1995. ÉVI 10. SZÁM

Parent, M.-C.: Regionális, országos és nemzetközi stratégiák: hogyan befolyásolják a telepek a francia vállalatok növekedését?

Courageau, D. – Meron, M.: Lakóhelyi mobilitás, foglalkoztatottság és családi élet a házaspároknál.

Julien, P.: A dolgozó tomegek elvándorlása városokba struktúrája az országot.

Balsan, D. – Hanchane, S. – Werquin, P.: A hatékonysági bér és az álláskeresés elmélete.

Defeuilley, C. – Quirion, P.: Háztartási csomagolóanyag hulladék: a német és francia irányelvek.

Liu, J.S. – Neuwald, A.F. – Lawrence, C.E.: Bayesi modellek többszörös helyi sorozatokra és Gibbs-féle mintavételi stratégiákra.

Nychka, D. és mások: Nemparaméteres regresszós módszer minőségjavításhoz.

Gasser, T. – Kneip, A.: Struktúrakeresés görbe mintákban.

Haas, T.C.: Tér – idő folyamat helyi előrejelzése, nedves szulfát lelőhelyekre való alkalmazással.

Donoho, D.L. – Johnstone, I.M.: Adaptáció ismeretlen simaságra hullám zsugorítással.

Lambert, D. – Roeder, K.: Túlszóródás diagnosztika általánosított lineáris modellekre.

Gadda, H.J. – Commenges, D.: Homogenitás tesztek általánosított lineáris modellekre.

Stefanski, L.A. – Cook, J.R.: Szimultán extrapoláció: mérési hiba jackknife.

Ruppert, D. – Sheather, S.J. – Wand, M.P.: Hatékony sávszélesség kiválasztó helyi negyzetes regresszióhoz.

Chen, J.S. – Jennrich, R.I.: Trasztformációk linearizáló megbízhatósági intervallumok javítására nemlineáris regresszióval.

Stein, M.L.: Rögzített tartományú aszimptotikák térbeli priodogramokhoz.

Datta, S. – McCormick, W.P.: Bootstrap következtetés egy elsőrendű autoregresszióhoz.

West, M.: Bayesi következtetés ciklikus összetevőjű dinamikus lineáris modellekben.

Chib, S.: Marginális likelihood a Gibbs-féle outputból.

Müller, P. – Parmigiani, G.: Optimális terv Monte Carlo kísérletek görbe illesztéséből.

Fernández, C. – Osiewalski, J. – Steel, M.F.J.: Modellezés és következtetés v-gömb eloszlásokkal.

Severini, T. A.: Információ és a feltételes következtetés.

Pena, E.G. – Smith, A.F.M.: Konjugált paraméterezés természetes exponenciális családokra.

Datta, G.S. – Ghosh, M.: Néhány megjegyzés a nem-informatív priorokról.

Cole, B.F. és mások: Egy empirikus Bayes-modell Markov-függő bináris sorozatokra.

Olkin, I. – Viana, M.: Többváltozós normális eloszlásokból származó extrém megfigyelések korrelációelemzése.

Liu, R.Y.: Folyamatábrák többváltozós folyamatokra.

Marden, J.I. – Muyot, M.E.T.: Rangsortesztek fő és interaktív hatásokra szórásanalízisnél.

Murphy, S.A.: Likelihood hányados alapú megbízhatósági intervallumok túlélés elemzésekben.

Huang, Y. – Wang, M.C.: Az előfordulási arány becslése a leggyakoribb túlélési adatokra kompetitív kockázati modellekben.

Gurland, J. – Sethuraman, J.: Milyen meghiúsulási adatok fordíthatják meg a meghiúsulási arányt?

Rosenbaum, P.R.: Kvantilisek nem-véletlen mintákban és megfigyeléses vizsgálatokban.

Williamson, J.M. – Kim, K.M. – Lipsitz, S.R.: Kétféle változós ordinális adatok elemzése.

Haberman, S.J.: Maximum likelihood becslések kiszámítása asszociációs modellekben.

Gilula, Z. – Haberman, S.J.: Kategorikus változók szórása és bűntetésfüggvények: származtatás, becslés és összehasonlíthatóság.

Cox, L.H.: Hálózati modellek kiegészítő cella elnyomásra.

JASA

Journal of the
American Statistical Association

AZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

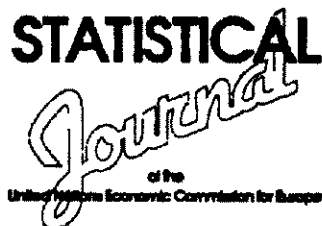
1995. ÉVI 432. SZÁM

El-Gamal, M.A. – Grether, D.M.: Baxes-típusúak-e az emberek? Felfedezés viselkedési stratégiák.

Newton, M.A. és mások: Korai vérbetegség sztochasztikus modellezése.

Xiong, S.: Szekvenciális feltételes valószínűségihányados tesztek egy osztálya.

Flury, B.D. – Nel, D.G. – Pienaar, L.: Az átlag és a szórás mozgásának egyidejű jelzése.

AZ EGYESÜLT NEMZETEK EURÓPAI GAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

1994. ÉVI 3. SZÁM

Chandler, W.: A háztartási munka értéke Kanadában.

Vanoli, A.: A nemzeti számlák kiterjesztése.

Ludley, J.: Átállás a nyitott rendszerekre és a relációs adatbázisokra: a közelmúlt tapasztalatai és a megtanult leckék.

Hundepool, A.: STAT wiew: új utak statisztikai adatok közzétételére.

Monty, A. – Finlay, H.: Az adminisztratív adatforrások erősségei és gyengeségei: A Kanadai Statisztikai Hivatal regiszterének tapasztalatai.

Jansson, K.: Adminisztratív regiszterek használata jövedelemstatisztikákhoz Svédországban.

1994. ÉVI 4. SZÁM

Vogel, J.: Társadalom mutatók és társadalmi beszámolás. Hagyományok és jelenlegi lehetőségek összehasonlító társadalmi mutatók kifejlesztésére az Európai Unió számára.

Ringqvist, M.: Társadalmi statisztika – megváltozott perspektívák.

Tengblad, Á. Társadalmi elszámolás Svédországban – helyzetbeszámoló.

Longva, S.: Társadalmi mutatók az életkörülmények mérésére. A koncepció és néhány újkeletű norvég tapasztalat.

Van Tuinen, H.K. – Alena, J.W. – Imbens, H.C.M.: Felvételek, regiszterek és integráció a társadalmi statisztikában.

1995. ÉVI 1. SZÁM

McLannan, W.: Statisztikai tervezés és prioritások meghatározása a brit KSH-ban.

Griffen, T.: Az Európai Statisztikusok Értekezletének 1994-es plenáris ülése. Vitapontok a tervezéshez és a prioritások meghatározásához.

Mikkelsen, L. – Griffin, T.: Nemzetközi statisztikai központok. Az EGB Statisztikai Főosztálya.

Árvay, J. – Vértess, A.: A rejtett gazdaság hatása a növekedési rátákra Magyarországon.

Hoffmann, E.: Adminisztratív adatokat kell használnunk az állami statisztikában – de hogyan használjuk ezeket?

Thygesen, L.: A demográfiai és társadalmi statisztikák regiszterre alapozott rendszere Dániában – egy áttekintés.

Spieker, F.: Azonosító számok használata különböző forrásokból származó információk összekapcsolásához és alternatív statisztikai egységek és fogalmak létrehozásához.

Harala, R.: A 1990-es finn, regiszterre alapozott népesség- és lakásösszeírás eredményeinek értékelése.

1995. ÉVI 2. SZÁM

Hedman, B.: Csúcsfizetések.

Kjeldstad, R.: Nők erős pozíciókban. Norvégia esete.

Aslaken, I. – Fagerli, T. – Gravningsmyhr, H.A.: A háztartások termelésének mérése input-output keretben: a norvég tapasztalat

Stone, L.O.: Az adatintegráció hasznossága gazdasági értékű fizetett és nem-fizetett munkára – a női vezetők esete.

Franks, M.M. – Herzog, A.R.: Kor és nembeli különbségek a termelőtevékenységben.

Hoffmann, E. – Taswell, K.: A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (ILO).

statistika

EKONOMICKO - STATISTICKÝ ČASOPIS

A CSEH STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 12. SZÁM

Rezanková, H.: A dBase és Paradox adatbázis rendszerek új verziói.

Zychová, L.: Az SNA, mint a mutatók integrált rendszerének része.

Hörmannová, M.: A Sezan szoftver használata rövid távú idősorok szezonális kiigazításához.

Zvacek, J.: Megjegyzés a rendszerkiválasztásról adatbázissal történő munkáknál.

Statistische Nachrichten

AZ OSZTRÁK KÖZPONTI STATISZTIKAI
HIVATAL FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 12. SZÁM

Klein, K.: A Statistische Nachrichten 50 éve.

Zeidler, S.: Kulturális események: részvétel és eltöltött idő (1992-es mikrocenzus).

Egyeztetett minimális kereseti index, 1995. október.

Pomezny, W.: Időmérleg tartományok szerint (1992-es mikrocenzus).

Gerhold, S.: Ökológiai elszámolás: ausztria természetes erőforrásai.

Göttl, F.: Egymásutáni másodvetés, 1995.

Riess, R.: A tartományi önkormányzatok energiafogyasztása, 1994.

Milota, L.: Termelés a fűrésziparban 1994-ben és 1995. első félévében.

Schumann, R.: A gazdálkodó regiszter.
EXTRASTAT-ideiglenes eredmények, 1995. február.

1996. ÉVI 1. SZÁM

Hubeny, J.: Az iskolák és osztályok száma az 1994/95-ös iskolaévben az 1993/94. évvel összevetve.
Guger, A. – Haydn, R. – Wolf, W.: Társadalombiztosítási adatokon (1994) és jövedelemstatisztikákon (1992) alapuló kereseti statisztikák.
Pomezny, W.: Gazdaságilag aktív személyek időmérlege (1992-es mikrocenzus).
Franz, A.: Családi munka és női GDP.
Gerhold, S.: Anyagáramlás: alumínium.
Milota, L.: Termelési érték az ipari ágazatban, 1994.
Kastner, M.: Földátadási statisztika, 1994.

Wirtschaft und Statistik

A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI
HIVATAL FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 11. SZÁM

Elbel, G.: A fogyasztóiár-index új számítása 1991-es bázison.
Cornelsen, C.: Egyetemi végzettséggel rendelkező, gazdaságilag aktív személyek.
Petrauschke, B.: Mezőgazdaságilag hasznosított ingatlanok vásárlóértékei.

Kockel, K.: Az építőipari statisztikák hozzáigazítása a NACE Rev. 1-hez.

Michaelis, E. – Schulze-Steikow, R. – Müller, W.: Állami pénzügy 1995 első félévében.

1995. ÉVI 12. SZÁM

Schmidt, B.: Felvétel a korszerű oktatásról a vállalatoknál, az EU FORCE akcióprogramjának részeként.
Fleischer, H. – Sommer, B.: Népeség alakulás 1994-ben.
Hammes, W.: Válasok, 1994.
Deggau, M.: Statisztikai információs rendszer a földhasználatról.
Nicodemus, S.: Felnőttek közötti balesetei, 1994.
Hein, B.: A rehabilitáció mérése, 1993.
Müller, W.: Egészségügyi kiadások, 1993.
Beuerlein, I.: Nagyban eladási árak indexének új számítása 1991-es bázison.

1996. ÉVI 2. SZÁM

Gräß, Ch.: Új statisztikák a kórházi diagnózisokban.
Ziebach, M.: Az 1996. március 31-i census a kézműves kapcsolódó iparágakban.
Walter, J.: Külkereskedelmi 1995 első félévében és végleges eredmények 1994-re.
Knoth, S.: A vizeket veszélyeztető vegyi anyagok szállítása.
Kyi, G.: A gyermek- és ifjúságvédelem kiadásai és bevételei.
Schulze – Steikow, R.: A föderáció és a tartományok pénzügyi terve, 1995–1999.

Közljük kedves Olvasóinkkal,
hogy a *Statisztikai Szemle* májusi és júniusi száma
összevontan, júliusban jelenik meg.
